

TROTS op het Oosten

Wandel- en Fietsrouteboekje **naober.nl**

naober

Speciaal
voor u!

Met de **16**
mooiste
wandelen- en
fietsroutes
uit Naober

Wandelroute in Vilsteren

Vilsteren is als het ware geschapen om er met de fiets of de wandelschoenen op uit te gaan. In het Landgoedcentrum, midden in het dorp, zijn verschillende routes verkrijgbaar. Keuze genoeg.

4

Wandelroute in de Millingerwaard

Iedereen kan naar hartelust struinen in de Millingerwaard. Vooral voor de wandelaar is het een prachtig gebied. Trek wel laarzen aan, want op sommige plekken kan het nat zijn. Verken het gebied met zijn vele water. In voorjaar en zomer zorgt een voetveer voor een bijzonder tochtje over het water.

10

Wandelroute in Ommerschans

Een wandeltocht door de Ommerschans is één grote ontdekkingstocht. Met een beetje moeite zijn op verschillende plekken sporen uit het verleden te herkennen. Sowieso aan de gebouwen die dateren uit de periode van de bedelaarskolonie, maar ook door het patroon te volgen van de schans.

16

Fietsen in Ane

Wie veel van Ane en omgeving wil zien pakt de fiets. Vanuit het dorp is een tocht te maken door het boerenlandschap, door de bossen en langs de Vecht met diverse markante punten.

22

Fietstocht bij Deelen

Op de fiets langs en door Deelen. Een tocht van zo'n 25 kilometer door de natuur en langs de kazerne en luchtmachtbasis met overal gebouwen en objecten die voor de bezetter dienst deden als camouflage.

28

Fietstocht Luttenberg

Luttenberg kent verschillende bijzondere plekjes. In het dorp, maar vooral ook rond de 'bult' die het dorp zo kenmerkt. Een fietstocht van ongeveer 8 kilometer voert langs die bezienswaardigheden.

38

Fietsroute langs de Regge

Enter en het Reggedal lenen zich bij uitstek voor een fietstocht. Enerzijds om de bijzonderheden in het dorp te zien, anderzijds om te genieten van het bijzondere landschap, de natuur en de boerenbedrijven langs de Regge.

44

Fietstocht Bargerveen

Het Bargerveen leent zich voor een fijne wandeling of fietstocht. Er lopen fiets- en wandelpaden door en langs het gebied. Deze fietsroute van rond de 20 kilometer volgt een aantal van die paden.

50

Wandelen in Beerze

Beerze en omgeving lenen zich bij uitstek voor prachtige wandelingen. Er zijn verschillende routes

56

die merkwaardig genoeg de boerderijen links laten liggen. Deze wandelroute neemt het beschermde dorpsgezicht in zijn volle glorie mee.

Wandeltocht Vollenhove

Snuif er nog de grandeur van de huizen en historie op in Vollenhove. Hier, in de kop van Overijssel, werden de opdringerige Friese Stellingwerwers tegengehouden. Vollenhove en het omliggende Hoge Land lenen zich bij uitstek voor een wandeling of een fietstocht.

64

Wandelen en fietsen in Bredevoort

Geniet van het stadje en het veen. Een fietsroute voert door het stadje en gaat naar het Kloosterbos en de randen van het Korenburger- en Vragender Veen. Onderweg kan er gewandeld worden.

74

Fietsroute Weststellingwerf

Net over de provinciegrens tussen Overijssel en Friesland ligt Weststellingwerf, een gebied dat doorspekt is met geschiedenis en natuurschoon.

80

Naober stelde een route samen, waarbij beide te bewonderen zijn. In het spoor van koloniaal bestuurder Peter Stuyvesant, de grondlegger van New York, geboren op deze grond.

Ontdek Uddel

Ontdek Uddel, het Uddeler- en Bleekemeer en de bossen van Kroondomein Het Loo op de fiets of te voet.

88

In en rond het veen

Verken de Engbertsdijksvenen en de omliggende dorpen op de fiets. Een tocht van circa 20 kilometer door Kloosterhaar, Langeveen, de Paterswal en Sibculo met aan het eind een wandeling door het natuurgebied. De route gaat voor een klein stukje over Duits grondgebied.

96

Elke dag Naober bij Naober online

www.naober.nl is de website voor Naoberlezers. Met elke dag een nieuwe streekspreek, tips om erop uit te gaan, smakelijke recepten, natuurfilmpjes en extra foto's en informatie over artikelen in Naober. Kijk naar dit symbool bij het artikel.

Gratis de Naober nieuwsbrief in uw digitale brievenbus. Met leuke abonneevordelen en winacties. De lekkerste recepten, natuurmomenten en de beste tips voor het weekend. Ga naar de website www.naober.nl en meldt u aan.

 www.facebook.com/naobermagazine
 www.instagram.com/naober.nl

Vilsteren een modern eeuwenoud landgoed

Lakenvelder koeien in het landschap rond Vilsteren. Een schitterend gezicht. Het rundvee is meer dan een mooi plaatje. De koeien symboliseren de bijzondere aanpak van het eeuwenoude landgoed. Met – heel modern – zijn eigen merk, bedoeld om Vilsteren levend en levendig te houden.

Tekst: Hans Siemes
Foto: Hans Menop,
Ingrid Sweers

Een ritje van Ommen naar Vilsteren is een paar kilometer, maar alleszins de moeite waard. Van een afstand zijn de molen en het Huis Vilsteren te zien. Het geheel bevat in een groene lijst van bomen, natuur en een compleet dorp. Een wereld die rust uitstraalt, al rijden hier ook auto's, fietsen met accu's en hedendaagse landbouwmachines rond. Maar toch, de rust overheerst. Hier kom je op adem. "Het is nog allemaal heel puur", oordeelt Liesbeth Cremers die in het Huis Vilsteren woont. Ze maakt deel uit van de familie Cremers die al 150 jaar eigenaar is van het landgoed. Met ruim 1.050 hectare behoort Vilsteren tot de grotere landgoederen met bos, natuurterrein, landbouwgrond, boerderijen en een landhuis. Die omvang is een voordeel, legt de bewoonster uit. Daardoor heeft het landgoed betere mogelijkheden om het geheel in een goede balans te beheren. Als voorbeeld geeft ze de molen die, na een kostbare restauratie, kan blijven draaien. Het geld daarvoor kwam uit opbrengsten elders op het landgoed, zoals de pacht en de verkoop van gekapte bomen.

Foto:
Lakenvelders sieren het landgoed. Hun vlees gaat als 'heerlijk & eerlijk' streekproduct van het landgoed over de toonbank.

Het pastorale landleven

Achter Huis Vilsteren ligt een prachtige, strakke, Franse tuin met zichtlijnen die eindigen in een aangelegd heuveltje van waaraf een fraai uitzicht is over de heidevelden, bos en landbouwgronden. De tuin grenst aan het Engelse park (zie wandelroute) waarin architect Blom in 1812 elementen (follies) verwerkte, die de visie van het landgoed weergeven: het pastorale, idyllische landleven op Vilste-

ren als tegenhanger van het verderfelijke, ruwe leven in de stad. Blom zette het landgoed volgens de principes van de landschapsstijl neer als ideale maatschappij die de rondwandelaar en bezoeker oproept om na te denken over een beter leven, ook voor de bewoners van het landgoed. De eigenaar wilde het beste voor de mensen. Zorgen dat ze hun werk op het land of in het bos konden doen, dat ze te eten hadden en dat ze scholing kregen, vertelt Liesbeth Cremers. Nog steeds is die visie van kracht, wel in een hedendaags jasje. Blom heeft meer levenslessen in het park gestopt. Rododendrons bijvoorbeeld, die op een donkere plaats zijn neergezet om daar tot bloei te komen. De symboliek: zelfs in de donkerste tijden kan iets tot kleurrijke bloei komen. Verderop staat een hart met de veelzeggende tekst: 'Een nederig hart wordt door God niet terzijde geschoven.' Zo heeft elk element een betekenis die de bezoeker in eerste oogopslag misschien ontgaat, maar wel diepgang heeft.

Riviertje de Vecht

De Vecht kabbelt om en door het landgoed. Dat riviertje geeft iets speciaals aan Vilsteren. Zelf zit Liesbeth Cremers het liefst bij de oude arm van de Vecht. Als ze daar zo rondkijkt, gaan de gedachten soms terug naar vroeger, toen het water de belangrijkste weg was waarover het vervoer plaats vond. Het was de tijd dat bij Vilsteren kleine, smalle schepen langskwamen met stenen uit Bentheim. Die werden vervoerd naar Zwolle en van daar-

uit vooral naar het westen. Bentheimer stenen waaruit bijvoorbeeld het Paleis op de Dam is opgetrokken.

Compleet dorp

Uniek in Nederland is dat Vilsteren een volledig dorp op zijn landgoed heeft. Een hechte gemeenschap met 250 inwoners, een molen, een herberg, het landhuis, een school, kerk en een paar kleinere bedrijven. Tot 1966 stopte er zelfs een trein om hout op te laden voor het stutten van de gangen in de steenkolenmijnen. Het stationsgebouw is in 1980 gesloopt. Vanwege het bijzondere karakter en de bijzondere aanblik is Vilsteren aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Zo blijft het voor de toekomst bewaard. Dat dorpsgezicht alleen al is een plaatje, maar er is meer.

“We willen niet de kant op van grootschalige landbouw”

Landbouwdynamiek

Negen boerenbedrijven, merendeels melkveehouders, maar ook een akkerbouwer en een vleesveehouder, zorgen voor de landbouwdynamiek op het landgoed. Zij hebben zo'n 460 ha landbouwgrond tot hun beschikking, waaronder drie essen, naast de wei- en hooilanden (voornamelijk in de uiterwaarden. De drie vruchtbare akkers (essen) maken Vilsteren tot een esdorp.

Vilsteren is bijzonder. Er is een omslag aan de gang, zodat de boeren zich richten op het maken van streekproducten onder het merk Landgoed Vilsteren, Heerlijk & Eerlijk. Dat werken met een merk is op zich niet uniek, maar hier zit er duidelijk een drijfveer achter om boeren op het landgoed te behouden. “We willen niet de kant op van grootschalig, maar juist dat zoveel mogelijk bedrijven in de benen blijven. Bedrijven die producten met toegevoegde waarde maken, waar echt vraag naar is en die uit een gezonde bodem en omgeving komen”, vat Liesbeth Cremers de gekozen koers kort samen.

Heilloze weg

Geleidelijk is dat besef ontstaan. De trend dat bedrijven maar moeten groeien en groeien is een heilloze weg, vindt zij en inmiddels ook de meeste boeren. Het zou ertoe leiden dat er uiteindelijk maar een of twee bedrijven op het landgoed over zouden blijven. Die kant wil Vilsteren niet op. “Op de vrijkomende boerderij komt dan iemand van buiten te wonen en er gebeurt verder niets. Dat haalt de levendigheid en de ziel uit het landgoed”, oordeelt zij, de motor achter de omslag die nog gaande is. Het is een heel proces om het denken bij de boeren te veranderen, signaleert Liesbeth Cremers. Dat proces

is nog aan de gang. Het gaat in tegen de adviezen die ze van banken, deskundigen en andere ‘erfbetreders’ krijgen. “Het is gelukkig gaan kantelen, vooral omdat we ook de vrouwen en de bedrijfsopvolgers er nauw bij betrokken hebben. Diep in hun hart voelde iedereen dat het niet kon, zoals we het deden. Nu we bezig zijn, zei laatst een van de boeren: ‘Ik voel me weer boer worden.’ Dat geeft een goed gevoel.”

Eigen boerenproducten

Er zijn meer landgoederen met een eigen merk, maar die landgoederen produceren zelf. Op Vilsteren zijn het de boeren die producten maken en ze zelf verkopen en daar een meerprijs voor krijgen. Rundvlees van de Lakenvelder koeien en lamsvlees van de schapen is nu onder het merk te koop; net als honing, spelt, meel en pasta's. Van het meel bakken Sarai en Petter – bakkers met vuur – in de houtoven het meest geweldige brood en gebak. Beloofd de landgoedbewoonster. Al die producten vinden gretig aftrek op het landgoed en in de omgeving van Vilsteren. Ze staan ook op de kaart bij landgoedrestaurant De Klomp.

Zuivel komt er aan. Een van de melkveehouders heeft zijn koeien verkocht en hij heeft nu plannen om uit Vilsterse melk allerlei zuivelproducten te maken. Van kaas tot yoghurt. Zo bouwt het landgoed geleidelijk aan uitbreiding van het merk. Liesbeth Cremers had er graag vis uit eigen water bij gehad. Een beroepsvisser uit Genemuiden zag daar wel muziek in. Vis als streekproduct. Uniek, maar het ging niet door. De sportvissers wilden niet dat een professioneel iemand in hun buurt actief zou worden. Ze stapten met succes naar de Kamer voor de Binnenvisserij. De bewoonster kan zich nog boos maken over dat verzet. “Waarom alleen naar het belang van de sportvissers kijken? Er moet ruimte zijn voor beide partijen. Het vissen gebeurde bovendien alleen in waterpartijen die eigendom van het landgoed zijn.”

Een beetje Utopia

Het botst ook met de filosofie van het landgoed. “Samen willen we terug naar de basis met goede producten voor de mens en de omgeving. Met iets wat goed is voor het landschap, voor het landgoed en voor de landbouw. En ervoor zorgen dat er werkgelegenheid op het platteland blijft.” Liesbeth Cremers wil er maar mee zeggen dat zoveel mogelijk geld verdienen niet bovenaan het lijstje staat. “Dan kunnen we beter de boel verkopen”, merkt ze op. Voorop staat een landgoed waar ook volgende generaties kunnen wonen en werken in een fraai landschap. Wat dat betreft staat de visie die Blom in het landschapspark heeft gelegd nog recht overeind. Het klinkt als Utopia, het paradijs op aarde. “Heeft niet iedereen zoiets voor ogen?”, stelt Liesbeth Cremers een retorische vraag. Het landgoed wil die kant op. Vilsteren is een beetje Utopia.

www.landgoedvilsteren.nl

De dode arm van de Vecht, ontstaan na kanalisatie van het riviertje, eind 19e eeuw.

De Willibrorduskerk uit 1897.

Een ijskelder, vroeger met blokken ijs gevuld als voorloper van de koelkast.

Naobers wandelroute

Liesbeth Cremers: "We willen een landgoed waar ook volgende generaties kunnen wonen en werken."

Vilsteren biedt de afwisseling van een dorp, landbouwgrond, bos, maar ook fraaie paars kleurende heidevelden.

Huis Vilsteren is in 1906 gebouwd naar een ontwerp van architect Eduard Cuypers, een van de grondleggers van de Amsterdamse School. Voor die tijd heeft er een groot huis gestaan, dat alleen 's zomers werd gebruikt en voordien een aantal eerdere huizen. Het begon in de middeleeuwen als een graanspieker waarin de landgoedeigenaar het graan opsloeg dat hij als betaling in natura van de pachters kreeg. Huis Vilsteren wordt ook wel aangeduid als Groot Spijker, een naam die verwijst naar het graanspieker van toen. Vilsteren wordt in 1382 voor het eerst in documenten genoemd. 1

De wandeling

Vilsteren is als het ware geschapen om er met de fiets of de wandelschoenen op uit te gaan. In het Landgoedcentrum, midden in het dorp, zijn verschillende routes verkrijgbaar. Keus genoeg. Een wandeltocht met de nadruk op water bijvoorbeeld, een rondgang door en bij het dorp of een wandeltocht voornamelijk door het landschapspark en langs de essen. De laatste route, een tocht van 3,9 kilometer, is hier afgedrukt.

Verscholen in het park staat de **kluizenaarshut**, een folly. Daar zit een hele geschiedenis aan vast, die alles te maken heeft met het feit dat Vilsteren eeuwenlang een katholieke enclave was in het protestantse Ommen en Dalfsen. In Vilsteren konden de katholieken nog terecht om hun geloof te belijden. Daarvoor kwamen Jezuïeten uit Zwolle naar het dorp. Toen de hervormden opdrongen, vluchtte de priester uit Ommen naar Vilsteren en zou zich verscholen hebben in het bos waar hij als kluizenaar in een hut zou hebben verbleven. Dat speelde zich rond 1625 af. Alleen, de hut die er nu staat, dateert uit de negentiende eeuw. Feiten en fictie lopen hier door elkaar en er ontstaat een spannend verhaal. Een kluizenaarshut is in een landschapspark echter een plek voor contemplatie. 5

Twee flinke essen maken deel uit van de route. Het zijn de vruchtbare akkers waar boeren jaar in jaar uit mest en heideplaggen oprachten, zodat ze in de loop der eeuwen flink op hoogte kwamen. 3

De Vilsterse Molen is een blikvanger. Het is een achtkantige stellingmolen uit 1858. Stelling (de onderbouw) en molen reiken tot een hoogte van 48 meter. Op windkracht malen de stenen het koren. Vrienden van de Vilsterse Molen beheren nu het monument. 2

Het park is ouder dan het Huis. In 1812 kreeg de Zwolse tuinarchitect Georg Anton Blom opdracht om 'het boschje voor het huis te veranderen naar de Engelse smaak.' Die Engelse stijl is een tegenhanger van de strakke Franse parken. Paden kronkelen, het park is rijk begroeid en geaccidenteerd. En ze hebben folly's, gekkigheden en bijzondere elementen in het park waarmee ze de draak steken met de werkelijkheid of de bezoeker juist een filosofische boodschap meegeven. 4

Millingerwaard en Ooijpolder

Het *wassende* *water* bepaalt deze streek

De Millingerwaard en de Ooijpolder zijn twee verschillende werelden, strak gescheiden door een kronkelende dijk. De uiterwaard is een en al nieuwe, ruige natuur; de polder bestaat vooral uit landbouwgrond, veroverd op de woeste Waal. Beide zijn prachtige gebieden met hun eigen aard.

Tekst: Hans Siemes
Fotografie:
Hans Menop

De Millingerwaard en de Ooijpolder zijn onderdeel van het omvangrijke natuurgebied Gelderse Poort, dat al in Duitsland begint en links en rechts de Rijn en Waal omklemt. Hier ligt de oorsprong van het Nederlandse rivierenlandschap. In het verre verleden zocht het water wild kronkelend een weg tussen zand, klei en grind. De begroeiing bestond uit ooibossen:

wilgen, eiken, zwarte populieren, elzen, fladderiep, zoete kers, gras, riet en vooral doornachtige struiken, zoals de meidoorn. De rivier is geleidelijk getemd en in het keurslijf van één bedding gedwongen. Hoewel, af en toe jaagt het water nog schrik aan, zoals ruim 20 jaar geleden, in 1993 en 1995, toen het hoog tegen de dijk klotste en vee en volk een veilig heenkomen moesten zoeken. Een miljarden euro's kostend project, Ruimte voor de Rivier, moet voorkomen dat het nog een keer zo mis gaat.

Dorado voor vogels

Ruimte voor de Rivier heeft het landschap veranderd. Dat is te zien. Vanaf de Ooijse Bandijk kan het contrast niet groter zijn. Komend vanuit Nijmegen ligt links in de uiterwaarden een verruigd gebied. Eigenaar Staatsbosbeheer laat de natuur zoveel mogelijk haar gang gaan. Zo ontstaat een uiterwaardenlandschap met ongemaaid, ruw grasland en een rijke plantengroei. De een zal het onkruid noemen, de ander een verrijking van de natuur. Kris kras staan er rijen bomen en struiken. Water heeft er vrij spel. Zo moet ongeveer het beeld van het oorspronkelijke rivierlandschap met ooibos eruit hebben gezien. Een dorado voor vogels, maar ook voor andere bijzondere fauna en flora.

Rechts van de dijk, binnendijs dus, de polder met zijn landbouwgronden. Groen van de grazige weiden met heren en der percelen met maïs of andere gewassen. Vanaf het voorjaar nemen koeien de weilanden in beslag. Kronkelige wegen, kerkjes, bomenrijen en boerderijen karakteriseren het landschap. Het ademt rust en ruimte. Een aanbeveling om er doorheen te fietsen of te wandelen.

Struinnatuur en beversafari

Vanaf de Waalkade in Nijmegen tot aan de Duitse grens loopt een ketting aan uiterwaarden en plassen: de stadswaard, de Oude Waal, de Groenlanden met aansluitend de waterplas Bisonbaai, de Erlecomsewaard en de laatste, de Millingerwaard die een mooi voorbeeld van nieuwe natuur is, ontstaan door Ruimte voor de Rivier. Overigens, voordat die riviermaatregelen werden ontwikkeld mochten hier al natuurlijke processen plaatsvinden. Boswachter Thijmen van Heerde van Staatsbosbeheer is enthousiast. "Prachtig zoals de flora en fauna zich heeft ontwikkeld." 'Struinnatuur' noemt hij het, een verkapte uitnodiging om door dit gebied te trekken. Staatsbosbeheer zet begeleide struintochten uit, waarbij elke keer wat anders te zien valt. Het is genieten van vogels als de zwarte stern, de zilverreiger, de blauwborst en de kleine karekiet. Of de vele ganzen, eenden en in het voorjaar en zomer eventueel de zwarte ooievaar. Nog bijzonderder zijn de visarend en de zeearend die al eens zijn neergestreken in het gebied. Ook de bever – er zitten er tussen 33 en 37 – en de zeven otters voelen zich thuis in dit rustgebied met zijn stroomdalflora van grassen en kruiden, zoals wilde marjolein (pizzakruid), zeepekruid, kruisdistel en cypreswolfsmelk. Wat te denken van insecten als de

blauwvleugelsprinkhaan, de boskrekkel en een zeldzame vlinder als de koninginpage. Speciaal voor de bevers die overal hun knaagsporen achterlaten, organiseert Staatsbosbeheer een vier uur durende ‘beversafari.’

Enorme waterhand met vingers

Nog geen 25 jaar geleden was dit 420 hectare grote gebied een uiterwaard waar de landbouw het voor het zeggen had; met mooie weilanden en koeien. Enkele boeren hebben hier plaats moeten maken voor water en natuur. In het gebied is een zandzuiger flink aan de gang geweest en nog steeds bezig. En er is klei gewonnen. Daardoor is er, vanuit de lucht gezien, een enorme hand met gespreide vingers in de Millingerwaard ontstaan. De Waal maakt een fraaie bocht om dit gebied en kan bij hoog water via een gat in de gigantisch hand rijkelijk de Millingerwaard binnen stromen, zodat iedereen verderop droge voeten houdt. In die ‘vingers’ komt ook kwelwater naar boven, omhooggedrukt door de rivier. Het water is schoner dan schoon. Alsof je in een tropische lagune naar de bodem en het bodemleven kijkt. Daar schieten vissen weg. Zijn het bittervoorns of sneepen?

Mangrove in Nederland

Water en wind hebben vrij spel in de Millingerwaard. De rivier geeft en neemt. Dat is al eeuwen zo. Zodoende is er uit het aangevoerde zand ook een soort duinlandschap ontstaan, dat in het klein niet onderdoet voor de zeeduinen in het westen van het land. Op sommige plekken wel tien meter hoog. Heel apart. Net als verderop een groepje

mangrovewilgen, waar het zand is weggespoeld tussen de wortels. Alsof ze op hoge benen staan. Mangrove in Nederland. Uniek!

De Ooijpolder heeft z’n eigen oplossing voor het wassende water. Door bedijking is het moerassige gebied vanaf 1300 ingepolderd, al gaf de Waal zich niet gewonnen. Regelmatig brak ze door de bescherming heen. De waterplassen (wielen en vijvers) herinneren daaraan. In 1809 werd zelfs een heel dorp, Persingen, weggevaagd. Met bedijking en door het project Ruimte voor de Rivier moet de polder nu, na 700 jaar, gevrijwaard zijn van het wassende water.

Galloway-koeien worden wildernisvlees

Thijmen van Heerde vertelt vol vuur over de Millingerwaard. Voor hem is de plek van het rivierduin en een van de vijf kwelwatervingers naar het Colenbranderbos het allermooiste. “Daar is altijd wat te zien. Alsof je in een schilderij stapt.” Hij ziet in het gebied het landschap met zijn oobossen en zijn rijke natuur ontstaan, zoals dat vroeger in heel Nederland het geval was. Daaraan is bovendien een ‘wild’ karakter meegegeven door de Galloway-koeien en de Konik-paarden die de boel begrazen. Deze grote grazers zijn niet van Staatsbosbeheer maar van de organisatie Free Nature, die het beheer verzorgt. Ongevaarlijk, mits de wandelaar op gepaste afstand blijft. Minstens 25 meter! Wel indrukwekkend als de jonge hengsten als pubers gaan rennen of als de Galloway-stier parmantig voor de kudde gaat staan. Als er te veel vee in het gebied komt, wordt een deel verplaatst naar andere

Het gebied huisvest tussen de 33 en 37 bevers.

natuurgebieden. Een aantal dieren gaat naar het slachthuis. Het vlees wordt als ‘wildernisvlees’ verkocht.

Van de Hezelstraat naar de wei

Hoe anders is de Ooijpolder. Buitendijks behoort ze net als de andere uiterwaarden tot de natuurgebieden. Binnendijks loopt daar ook vee rond, maar dan keurig binnen de afzetting van het weiland. Dat vee hoort er thuis. De Hezelstraat is een bekende weg in Nijmegen, die in het centrum begint en in de uiterwaarden bij Ooij eindigt. Het is nu nog nauwelijks voor te stellen, maar in de stad woonden vroeger (stads)boeren. Ze hadden hun landerijen in de uiterwaarden van de Waal. Als na de winter de rivier zich terugtrok uit de uiterwaarden, konden ze vanuit de stad via de Hezelstraat met hun vee naar de grazige weiden. Het water van de rivier had slib aangevoerd. Een uitstekende bemesting die voor weelderige weilanden zorgde. Tenminste, als de rivier in voorjaar of zomer niet nog een keer buiten zijn oevers trad. Andere boeren waagden zich in het gebied zelf en bouwden er hun boerderijen op terpen. Die zijn goed te herkennen door hun hogere ligging. Neem de Pol in Ooij, een prachtig wit exemplaar, strogedekt. Heel bijzonder zijn de restanten van de IJssellinie waarvan de Ooijpolder deel uitmaakte. Op diverse plaatsen zijn tanks in beton ingegraven. Een lange geschiedenis in de Ooijpolder en Millingerwaard, altijd gepaard gegaan met de grillen van het water. Het zorgt vandaag de dag voor een prachtig natuurlandschap. Zeker de moeite waard om er een wandeltocht te maken. 🍀

Zilveren project

De Millingerwaard viert volgend jaar feest, omdat het dan een kwart eeuw geleden is dat het natuurproject is gestart. Staatsbosbeheer zet verschillende activiteiten op touw, waaronder een publieksfeest in september. Ook is er een wens om een uitkijktoren te realiseren om over het hele gebied uit te kunnen kijken. Vanwege het jubileum verwacht Staatsbosbeheer een grote toestroom van bezoekers naar dit nog redelijk onbekende natuurgebied.

www.staatsbosbeheer.nl/Natuurgebieden/gelderse-poort

Naobers wandelroute

Het Engelse Stonehenge is wereldberoemd met zijn rechtopstaande stenen. De Millingerwaard heeft een Nederlandse variant: **Woodhenge**. Tientallen eikenstammen van meer dan 8.500 jaar oud, die rechtop bij de Waal zijn te bewonderen. De stammen zijn bij opgravingen boven water gekomen. 4

De wandeling

Iedereen kan naar hartelust struinen in de Millingerwaard. Vooral voor de wandelaar is het een prachtig gebied. Trek wel laarzen aan, want op sommige plekken kan het nat zijn. Verken het gebied met zijn vele water. In voorjaar en zomer zorgt een voetveer voor een bijzonder tochtje over het water. Staatsbosbeheer heeft een wandelroute uitgestippeld, die langs diverse bijzonderheden voert. De route begint bij de parkeerplaats Lange Paal aan de Duffeldijk, tussen Kekerdom en Millingen aan de Rijn.

Het kerkje van Kekerdom is het enige in Nederland, dat buitendijks staat. Daar was het niet altijd veilig voor het rivierwater. Af en toe kwamen zelfs de grafzerken onder water te staan. Ook zijn de vloer en het dak meerdere keren verhoogd om aan het water te ontsnappen. Aan de buitenmuur van het kerkje zitten ringen waar vroeger schepen konden aanmeren. De huidige Laurentiuskerk is gebouwd op de fundamenten van een kerk die voor het eerst in 1742 wordt genoemd. Het dorp zelf is veel ouder en staat al vanaf 891 in de geschriften als Cacradesheim. 1

Het gebied was twee steenfabrieken rijk: Klaverland en de Beijer. Ze herinneren aan de tijd dat er uit de rivierklei miljoenen stenen en dakpannen werden gebakken. Het zorgde voor veel werkgelegenheid en huizenbouw in het dorp. De fabrieken zijn hier gestopt. Eentje, Klaverland, is inmiddels helemaal overwoekerd, wat zorgt voor een mysterieus natuurbeeld. Van de Beijer staan de hoge schoorsteen en de overkapping nog. 2

De grote grazers in het gebied zorgen ervoor dat de boel niet helemaal dichtgroeit. De **Galloway-runderen** zijn afkomstig uit Schotland, de **Konikpaarden** komen uit Polen. Ze kunnen zich zomer en winter prima redden in het ruige rivierlandschap. 3

Het hoogste rivierduin van Nederland ligt in de Millingerwaard: zo'n tien meter hoog. Opgewaaid stuifzand dat vanaf het brede strand een zandwal vormt. Vroeger verzwoeg de Waal het zand af en toe, maar tegenwoordig is de rivier zo getemd dat het duin blijft liggen. Verderop staan wilgen in het zand dat bij de wortels is weggespoeld. Zo zijn het mangrove-wilgen geworden. 5

De Millingerwaard is rust- en broedgebied voor vogels. Vanuit een **vogelkijkhut**, op poten in het water, zijn de vele watervogels in het gebied te bewonderen en te fotograferen. Eenden en ganzen domineren, maar geregeld zijn heel bijzondere vogels te zien, zoals de zwarte ooievaar, de visarend en de zeearend. 6

Begin 19de eeuw kreeg de strafkolonie aan de Ommerschans een eigen munt. Vooral om het kopen van sterke drank te voorkomen.

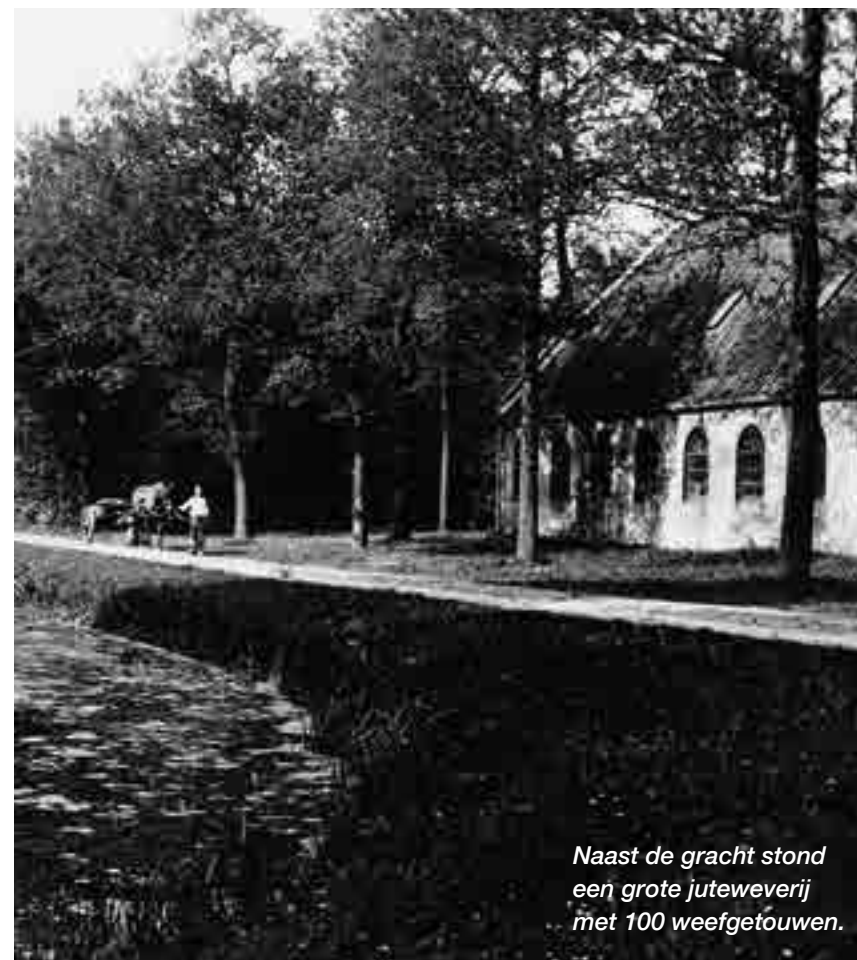
Paupers, bedelaars en tbs'ers
in een oude legerschans

Ommerschans oord van verderf

De Ommerschans is een plek voor creatieve geesten. Laat de gedachten de vrije loop en ontdek hier een boeiende geschiedenis met in de hoofdrol armoedzaaiers en soldaten. Wie goed kijkt ziet genoeg sporen terug van dit opmerkelijke verleden. Daarbij ontvouwt zich ook het stervormige patroon van een verdedigingsschans.

200-Jarig bestaan

De Koloniën van Weldadigheid vieren dit jaar het 200-jarig bestaan. Rond het dubbele eeuwfeest zijn verschillende activiteiten. Te beginnen op 7 april, als zo'n 400 kinderen een lint vormen op de plek waar vroeger de muren van het hoofgebouw hebben gestaan. Op 7 juli is er een grote activiteitendag. Rond die tijd wordt ook bekend of de schans op de Werelderfgoedlijst komt.

Naast de gracht stond een grote juteweaverij met 100 weefgetouwen.

Offerzwaard uit de bronstijd

De Ommerschans is een plek die duizenden jaren oud is en al minstens 4.000 jaar bewoond. Hier is het bronzen Moeras Zwaard opgegraven, dat tegenwoordig een pronkstuk is in het Museum Volkenkunde in Leiden. Het had er een half miljoen euro voor over om het oude offerzwaard uit de bronstijd in handen te krijgen. Het woord 'moeras' duidt al op de omstandigheden van heel vroeger. Het is nu met de netjes en strak verkavelde landbouwgronden nauwelijks voor te stellen, maar rond de Ommerschans lag een uitgestrekt gebied met levensgevaarlijke, kletsnatte moerassen, struikgewas en bos. Grote delen van het jaar was het vrijwel ondoordringbaar, op een paar begaanbare wegen na. Daar kwamen vestingen en schansen op te liggen om legereenheden op weg naar de noordelijke provincies tegen te houden. Drenthe legde al in 1599 een kleine veldschans – een redoute – aan op Overijssels grondgebied. Laaiend waren de Overijsselaars over die inbreuk op hun grondgebied, maar later werd het bijgelegd.

Fort met ravelijnen

Groningen en Friesland vonden die kleine schans niet betrouwbaar genoeg om tijdens de Tachtigjarige Oorlog de Spanjaarden tegen te houden. Op hun kosten kwam er tussen 1624 en 1628 twee kilometer verderop een groter fort te liggen: de Ommerschans. Die werd in de loop der tijd verder uitgebouwd en versterkt. Nederlands meest bekende vestingbouwer, Menno van Coehoorn, kwam er aan te pas om een gracht met zogeheten ravelijnen (versterkte puntvormige eilanden) aan te leggen. Die uiteindelijke stervorm heeft ze nog steeds. Een deel is inmiddels hersteld en uitgegraven, zodat de grachten en het patroon van de vesting gedeeltelijk te zien zijn. Nadat de schans zijn betekenis als vesting om soldaten tegen te houden had verloren, ging ze dienst doen als munitieopslag. Burgermilities maakten daar in 1787 dankbaar gebruik van door de sleutel op te eisen en geweren en munitie buit te maken. Ze hadden een week nodig om alles met karren uit het magazijn te halen. In de Franse tijd raakte de schans in verval.

Beschermd natuurgebied

De schans is nu bebost en eigendom van Staatsbosbeheer. In de wintermaanden en het vroege voorjaar ziet het er troosteloos en matig verzorgd uit, ook doordat het bos geplaagd wordt door massale essensterfte. Er zijn plannen om de schans weer in zijn geheel zichtbaar te maken, vertelt William Janssen. Maar het geld ontbreekt. Dan moet eigenlijk ook het meeste bos weg, want vroeger stond dat er niet. Bomen waren voor de soldaten alleen maar een sta-in-de-weg. Meteen tekent hij er bij aan dat het een onmogelijke discussie is om nu die bomen nog weg te krijgen. De schans is een beschermd natuurgebied. Een pleisterplaats voor reeën, vogels en vleermuizen.

Tekst: Hans Siemes
Fotografie:
Hans Menop en
Vereniging de
Ommerschans

Het verkeer op de weg van Ommen naar Balkbrug raast in een paar seconden door de Ommerschans. De automobilisten zijn zich nauwelijks bewust van wat zich hier heeft afgespeeld en hoe bijzonder deze plek is met een legerschans, bedelaars, paupers, tbs'ers en talloze doden. Die weg, dwars door de schans, had nooit aangelegd mogen worden. Vindt William Janssen. Hij is een van de gidsen van de Vereniging Ommerschans die zich inzet voor het behoud en herstel en het zichtbaar maken van de historie van het gebied en zijn bewoners. "Het verkeer snijdt erfgoed en natuur in tweeën. Doodzonde."

Gids William Jansen toont een tekening die laat zien hoe het gebouw van de bedelaarskolonie er vanaf 1820 uit heeft gezien. Toentertijd het grootste gebouw van Nederland.

Spook in de pastorie

William Janssen woont in de oude pastorie die kan bogen op een echt spook. Het is de geest van Antje, de huishoudster die zwanger raakte van de dominee. Niet hij maar Antje moest voor straf naar Veenhuizen. Na haar dood spookt ze rond in de pastorie. Niet dat de huidi-

Kleren van de bedelaars

Mannen en vrouwen, jong en oud, in en rond de buurtschap Ommerschans zijn momenteel druk in de weer met kleding maken. Kleren zoals de bedelaars en gestraften die toentertijd droegen. "Deze spontane groep vrijwilligers wil zo een bijdrage te leveren aan het levend houden van de geschiedenis van de kolonie", meldt Clasiën Blik van de kledinggroep. Het betekent spinnen van wol voor kousen, naaien van rokken, broeken en jasjes en het maken van mutsen en petten. Gidsen en andere betrokkenen bij de Ommerschans gaan die kleren straks dragen. Die kledij was toen van een behoorlijke kwaliteit, zoals alles bij de Maatschappij van Weldadigheid van goed niveau was: de gebouwen, de school, de boerderijen, enz. Ook werd alles heel secuur geadministreerd, zodat veel over de koloniën bekend is. In het Drents Archief in Assen ligt 400 meter documentatie.

ge bewoner haar ooit heeft gezien, maar helderzienden weten zeker dat ze er rondwaart.

Luiheid komt met armoe

Zo heeft de gids tal van verhalen te vertellen, want daar leent de Ommerschans zich bij uitstek voor met zijn historie. In de schuur bij Hove 4 is een klein museum in opbouw, dat ingaat op die geschiedenis. Aan de muur hangen scherven van borden met in het midden een stichtelijke spreuk: Houdt uw woord. Rust roest. Kennis is macht. Luiheid komt met armoe. Ze herinneren aan de tijd dat de Ommerschans na de Franse bezetting uitgroeide tot een oord voor paupers. Een kolonie voor bedelaars en gestraften. Ze behoorden tot de Maatschappij van Weldadigheid van 1818. Een nobel initiatief van generaal Johannes van den Bosch die zich bekommerde om de vele armen die na de Franse bezetting in Nederland leefden. Hij streefde een soort Utopia na. Geef ze woonruimte, laat ze grond ontginnen en leer ze in een kolonie een bestaan op te bouwen in de landbouw of in een spinnerij en weverij. Zodra de burgerij in een stad of dorp 1700 gulden bij elkaar had gebracht, kon een arm gezin naar een kolonie in Drenthe of Overijssel verhuizen. Het zou uiteindelijk op een mislukking uitdraaien.

De armsten van de armen

De Ommerschans werd zo'n kolonie, maar anders dan Frederiksoord, Willemsoord, Wilhelminaoord en Boschoord op de grens van Drenthe en de kop van Overijssel. Het werd een onvrije kolonie, een betiteling die Veenhuizen later ook kreeg. De Ommerschans kreeg de armsten van de armen toebedeeld, bedelaars die de gegoede burgerij zo snel mogelijk uit het stads- en dorpsbeeld weg wilde hebben. Ook kolonisten die zich in de andere oorden misdroegen met onzedelijk gedrag, brutaliteit of drankmisbruik kwamen in de straf- en bedelaarskolonie terecht. Later volgden nog invaliden en anderen. Allemaal moesten ze er onder dwang werken voor 1,50 gulden per week, waarvan één gulden werd ingehouden voor kost en inwoning. De vroegere gracht rond de schans en met karabijnen gewapende bewakers – die in zogeheten limiethuisjes woonden – voorkwamen dat iemand ontsnapte. Het was er beslist geen pretje. Niet voor niets waarschuwden moeders in die tijd hun kinderen, dat ze braaf moesten zijn 'want anders ga je naar de Ommerschans.'

Ontginnen van het moeras

Op het terrein van de schans verrees in 1820 een heel dorp met twee kerken (R-K en NH), een school, hospitaal, enkele woningen, een gebouw voor het personeel en het grootste bouwwerk van Nederland: 110 bij 110 meter. Een soort kazerne met grote zalen waarin de bedelaars en gestraften verbleven. In totaal ruim 2.000 personen. De mannen aan de ene kant van het gebouw, vrouwen en kinderen aan de andere kant. Er stond een houten hek

De voormalige pastorie van de Hervormde Kerk, gebouwd langs de gracht die de schans omringde.

om mannen en vrouwen te scheiden. In het museumje wijst William Janssen een hangmat aan, waarin de koloniebewoners sliepen. Overdag was het werken geblazen in de weef- en spinzalen of op het land. De moerassige grond zetten de kolonisten in weer en wind met de schop om tot landbouwgrond voor de 21 boerderijen die er kwamen. Een gebied van 700 hectare tussen de Vinkenbuurt en de Ommerschans brachten ze in cultuur. Keurig in blokken verkaveld met daartussen lanen met bomen. Dat ontginnen gebeurde onder erbarmelijke omstandigheden.

Kwakzalver met roestige tang

William Janssen haalt een verslag aan van de schrijver Jacob van Lennep die samen met zijn vriend Dirk van Hoogendorp in 1823 op bezoek was bij de Ommerschans. Hij trof er ellende, honger en onrecht aan. Wie niet werkte kreeg nauwelijks iets te eten (één maaltijd per dag) en ging uiteindelijk dood. Van Lennep trof een man die beide benen had verloren. In de winter waren bij het werken in de sloot een paar tenen bevroren. Dokter Lipholt, een kwakzalver, knipte met een roestige tang die tenen eraf, waarna de benen ontstaken en afgezaagd moesten worden. Het verslag van Van Lennep zorgde ervoor dat de mensonterende toestanden enigszins verbeterden en dat de kwakzalver de laan uit ging. Desondanks bleef de Ommerschans een oord van verderf.

Veldzicht

In 1890 sloot het bedelaarsgesticht en werden de gebouwen gesloopt. De Ommerschans bleef evenwel een rol spelen in de heropvoeding. Vier jaar later kwam een rijksopvoedingsgesticht voor jongens tot stand: Veldzicht. Een heel complex met zelfs een eigen zuivelfabriek. In de dertiger jaren werd Veldzicht een rijksasiel voor criminele psychopaten met tbs. Nu is het een psychiatrisch behandelcentrum voor asielzoekers, waarmee de Ommerschans opnieuw uniek is.

www.ommerschans.nl

Familie van de kolonisten?

Minstens één miljoen Nederlanders hebben voorouders die in een van de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid hebben vertoefd. Dat is na te gaan. Op de website van het Drents archief is het mogelijk om op naam te zoeken van degenen die in een van de koloniën verbleven. Klik op www.allekolonisten.nl. Daar is ook extra informatie te vinden, zoals het signalement. Ongeveer 100.000 mensen hebben in een van de koloniën een heropvoeding ondergaan. 'Alleen de ijverigsten die zich door braafheid onderscheiden en die 25 gulden hebben verworven konden ontslag krijgen plus een honorabel getuigschrift', zo staat in het huishoudelijk reglement.

Naobers wandelroute

De wandeling

Een wandeltocht door de Ommerschans is één grote ontdekkingstocht. Met een beetje moeite zijn op verschillende plekken sporen uit het verleden te herkennen. Sowieso aan de gebouwen die dateren uit de periode van de bedelaarskolonie, maar ook door het patroon te volgen van de schans. Vereniging de Ommerschans organiseert geregeld wandeltochten van anderhalf tot twee uur onder leiding van een gids. Kosten: 5 euro.

Het **huis van de apotheker** met daarnaast het bosje, waar vroeger een hospitaal heeft gestaan. Bij de Ommerschans maakte de apotheker de medicijnen voor alle andere koloniën. In het hospitaal kon je beter niet terecht komen, want er heersten erbarmelijke toestanden. Met een kwakzalver als dokter! De meeste patiënten overleefden het niet. **2**

De **begraafplaats** is opgedeeld in drie delen: één voor de tbs'ers van Veldzicht, één voor het personeel van de kolonie en één voor bedelaars. Zij moesten het doen met een graf zonder steen of kruis. Op eentje na: Sientje. Zij werd verkracht en vermoord en kreeg een eigen graf. **4**

De wandeltocht begint bij **Hoeve 4** aan de Balkeweg 72. Het middengedeelte is nog origineel. Het is een van de 21 boerderijen die in de straffen bedelaarskolonie zijn gebouwd. Wie zich in een van de andere koloniën heel netjes had gedragen en zich goed had ontwikkeld kon in aanmerking komen voor zo'n boerderij met 30 hectare landbouwgrond. Een forse oppervlakte voor die tijd. **1**

Een hersteld **ravelijn** van de schans. Eigenlijk een eilandje in een puntvorm. Er lagen verschillende ravelijnen in een gracht rondom de schans. Van daaruit kon de vijand die de schans wilde veroveren als eerste worden bestookt. Laarzen aantrekken want het is daar nat in winter en voorjaar. **3**

De **nieuw aangelegde wallen** geven een indruk hoe de soldaten zich vroeger verschansten. Vanaf de wal konden zij met hun geweren en kanonnen de vijand op afstand houden. Dat lukte niet altijd. In 1672 maakte Bommen Berend, de bisschop van Münster, zich meester van de schans om na een jaar weer te worden verjaagd. Aan de overkant van de weg is nog een stukje van de oude wal te zien. **5**

De **aardappelkelder** staat er nog. Om voedsel op te slaan, kwamen er twee grote kelders op het terrein. Handig werd gebruik gemaakt van de flanken van de voormalige bastions. Deels ingegraven in de grond om zo in de winter de vrieskou buiten de deur te houden en in de zomer juist de warmte. **6**

Midden op de schans hebben de gebouwen van de kolonie gestaan. Er is weinig van terug te vinden, maar hier en daar zijn er nog sporen zoals een stukje **fundering** van het tweede hospitaal van de kolonie. De schrijver Jacob van Lennep kwam hier samen met zijn vriend Dirk van Hoogendorp en beschreef de ellende die hij te zien kreeg. **7**

Land van wierleupers en nen weusten banjer

De Drentse vrijheid kwam in het Overijsselse Ane

Tekst:
Hans Siemes
Fotografie:
Hans Menop

Boerenland, prachtige houtwallen en fraaie bospercelen kenmerken het dorp Ane en omgeving, aan de rivier de Vecht. Een historische plek. Drentse boeren versloegen hier bijna 800 jaar geleden de ridders van de bisschop van Utrecht. Zonder die veldslag bij Ane – overigens nog net op Overijsselse bodem – had een eeuwenlang vrij Drenthe nooit bestaan.

De geschiedenis van de Slag bij Ane is een bezoek aan het dorp waard, al is er weinig van te zien. Dan komt het aan op voorstellingsvermogen: boeren met knuppels, grepen, spiezen en rieken die de geharnaste ridders te lijf gingen op zompig terrein. Een bloedbad was het. Het enige wat eraan herinnert is een monument midden in Ane. Drie grote keien, gestapeld op een bed van zwerfkeitjes. Dat is het. Het valt de meeste passanten niet eens op, terwijl het hier gaat om een historische gebeurtenis met grote gevolgen.

Afwisseling voor wandelaars

Wandelaars komen in dit gebied behoorlijk aan hun trekken. Het Pieterpad, welbekend bij langeafstandswandelaars, loopt langs Ane. Uit Hardenberg en Gramsbergen trekken inwoners en toeristen er op mooie dagen op uit om het gebied te verkennen. Van een minder bekende, maar niet minder mooie streek, groeit het gebied rond Ane nu uit tot een trekpleister. Een gebied met een afwisselend boerenlandschap, het riviertje de Vecht en het prachtige landgoed De Groote Scheere in de nabijheid. Al dat natuurschoon herbergt een dramatische geschiedenis.

In de geschiedenisboeken

Eigenlijk zou ieder kind in Nederland, in ieder geval in Drenthe, moeten leren wat hier gebeurde. Zoveel invloed heeft die strijd tussen boeren en ridders wel gehad. In hun geschiedenisboekjes staat wél de Guldensporenslag van 1302, waarbij Vlaamse boeren Franse ridders in de pan hakten. Bij Ane, op de rand van Overijssel en Drenthe, was het al 75 jaar eerder dat een boerenleger ridders een vernietigende slag toebracht. Daarmee bekrachtigden ze hun vrijheid en zelfstandigheid. Dat gold voor Drenthe en ook voor de stad Groningen die naderhand een grote mate van autonomie verwierven. Het tekent de vrijheidszin van de Drenten. Drenthe zou Drenthe niet zijn zonder die veldslag op 28 juli 1227. *Zie vocht'n ok veur oenze vrijheid*, staat er in het Drents op de plaquette bij het monument.

Een veldtocht van de bisschop

Zoals in de middeleeuwen vaker gebeurde, trokken ridders, bisschoppen en hun troepen eropuit om opstandige

lieden in bedwang te houden. Zo ook in 1227, toen de bisschop van Utrecht, heerser over het hele oosten en noorden van Nederland, ten strijde trok tegen de boeren in Drenthe. Daarvoor moest hij langs Ane, één van de weinige 'toegangspoorten' naar het noorden. Links en rechts van het dorp verhinderden moerassen, het zompige veen en kreupelhout een veilige doortocht. Bisschop Otto II van Lippe wilde het ruwe volk een lesje leren en hen opnieuw aan zich onderwerpen. Normaliter was zo'n veldtocht voor hem een makkelijke aangelegenheid. De winst stond tevoren vast, maar bij Ane pakte dat heel anders uit.

Voordeel van de mommeriete

De boeren, gesteund door de burggraaf van Coevorden, lokten het bisschoppelijke leger in de val. Zij maakten listig gebruik van het moerassige terrein langs de Vecht. 'Mommeriete' noemden ze dat moeras; nu de naam van een café en brouwerij langs de rivier bij Gramsbergen. Op de een of andere manier lukte het hen om de bisschop met zijn ridders en soldaten het moeras in te lokken. Met hun paarden zakten ze er in weg. Hun zware harnassen zorgden ervoor dat de ridders in de prut bleven steken. Als ze niet verdronken, kwamen ze jammerlijk om door de boeren die fors op hen inhakten. Otto II van Lippe liet daar het leven.

Of was de slag toch bij Holthone?

Was het Ane zelf, waar de veldslag zich voltrok? Daar is eigenlijk geen bewijs voor, want niemand weet precies waar het treffen zich afspeelde, vertelt Janin Hekman uit Ane. Ze is in Groningen bijna afgestudeerd als archeoloog. Na de afronding van haar studie wil ze nog eens het boek Naraccio bestuderen, waarin de slag besproken wordt. Kijkend naar het landschap zou eerder het gebied bij de buurtschap Holthone in aanmerking komen. Hier konden de boeren zich verbergen achter een hoogte, een stuwwal, om het bisschoppelijk leger af te wachten.

Ane ligt overigens ook hoger: tien meter boven ANP. Het dorp heeft aan die hoogte zijn ontstaan te danken. Ane, Holthone of een andere plek, wie het weet mag het zeggen. Dat geldt ook voor een klooster dat na de slag werd gebouwd. Ook daarvan is de plek niet bekend. Kortom,

Ane heeft bijzondere en boeiende mysteries. Maar er is meer.

Wandel- of fietstocht

Het kleine dorp (500 inwoners, dichtbij Gramsbergen) en zijn omgeving met twaalf buurtschappen hebben veel moois te bieden, geven Janin en haar ouders Jeanet en Jan Hekman aan. De twaalf zijn: Ane, Anerveen, Anevelde, Holthone, Den Velde, De Schans, Engeland, de Haandrik, Holthone, Loozen, de Steeghe en de Meene. Zeker een wandel- of fietstocht waard.

Eigenlijk zouden de Hekmans hun streek het liefst voor de eigen gemeenschap willen bewaren, want dan blijft de rust overeind. Ze beseffen echter dat dat een illusie is, want velen ontdekken dit fraaie stukje in Noord-oost-Overijssel.

Boerenerven met hun bijgeloof

Even buiten Ane rijgen de boerderijen zich aaneen. In zijn boek Zwerftochten door de Vechtvallei beschrijft Gerit-Jan Eshuis de bijzondere boerenbehuizingen, waarvan de erven soms uit de middeleeuwen dateren. Hij tekent ook opmerkelijke voorvallen op, zoals het bijgeloof van de 'wierleupers'. Zij hadden voor hun dood een schuld of een belofte niet ingelost. Nadat ze waren gestorven, gingen ze 'wier lopen'. De bewoners wisten het zeker: op

donkere, mistige avonden hadden ze hen voorbij zien komen. In donkere kledij, met een witte muts of wat anders op het hoofd. Ze spookten rond, totdat de schuld- of belofte-eiser het 'weer good har emaaft', schrijft Eshuis.

Regenrivier de Vecht

Veel aandacht heeft Eshuis ook voor de Vecht die pal langs Ane loopt. Nu schermt de N34 het dorp bruut af van de rivier. Vroeger was er een fraaie ophaalbrug met daarbij een veerhuis. De regenrivier die in Duitsland ontspringt en eerst dik 100 kilometer aflegt, voordat ze de Nederlandse grens bereikt, was eeuwenlang de levensader van Noordoost-Overijssel met Hanzestad Zwolle.

Vrijwel al het vervoer speelde zich op die waterweg af. Dat was zeker in de zomertijd – als de regen het af liet weten – geen gemakkelijke opgave. Het waterpeil zakte dan zodanig dat zelfs de platbodems nauwelijks verder konden. De schippers bedachten een methode om toch te kunnen varen. Ze brachten dammetjes aan in de rivier zodat het water zich ophoopte. Zodra het hoog genoeg was, konden ze weer varen en staken ze de dam door. Op naar het volgende stukje. In de winter, als de regen en het smeltwater de rivier vulde, was het omgekeerde het geval. De Vecht veranderde in, wat Eshuis noemt 'een ontembare, woeste banjer'. Ze overstromde met grote regelmaat, zelfs nog in de tachtiger jaren.

De Vecht was eeuwenlang de levensader van Noordoost-Overijssel.

Wierleupers spookten rond in het gebied totdat de schuldeiser het 'weer good har emaaft'

De fietstocht bij Ane

Wie veel van Ane en omgeving wil zien pakt de fiets. Vanuit het dorp is een tocht te maken door het boerenlandschap, door de bossen en langs de Vecht met diverse markante punten. Rij Ane binnen en start aan de Aneveenseweg bij het monument links van de weg.

De **molen in Ane** dateert uit 1864. Lange tijd was de Anermolen verstoken van wieken. Die waren eraf gewaaid en gebroken. In 1981 is hij gerestaureerd en heeft een stichting zich erover ontfermd. 'Door Gods bestuur en zorg en vlijt, wordt 't koren hier tot meel bereid', is een veelzeggende spreuk die in de molen is aangebracht. Op zaterdagen is de molen vanaf half twee geopend. **2**

Ieder jaar in juli is er een herdenking bij het **monument in Ane**. Dat gebeurt sinds 1967. Voor die tijd was er maar weinig aandacht voor de vooral voor Drenthe bijzondere historische gebeurtenis. Volgens de overlevering zouden 'Drentse onmenssen' met pijlen en speren de ridders als vee afgeslacht hebben. **1**

Bij de ingang van **landgoed De Grootte Scheere** staat boerderij **De Ganzenhoeve**. De boerderij stamt oorspronkelijk uit 1812. Voor de deur ligt nu een groot, natuurlijk retentiegebied voor de wateropvang. Half nat met daarop een schaapskudde. Het lijkt op het oude zompige gebied langs de Vecht. **3**

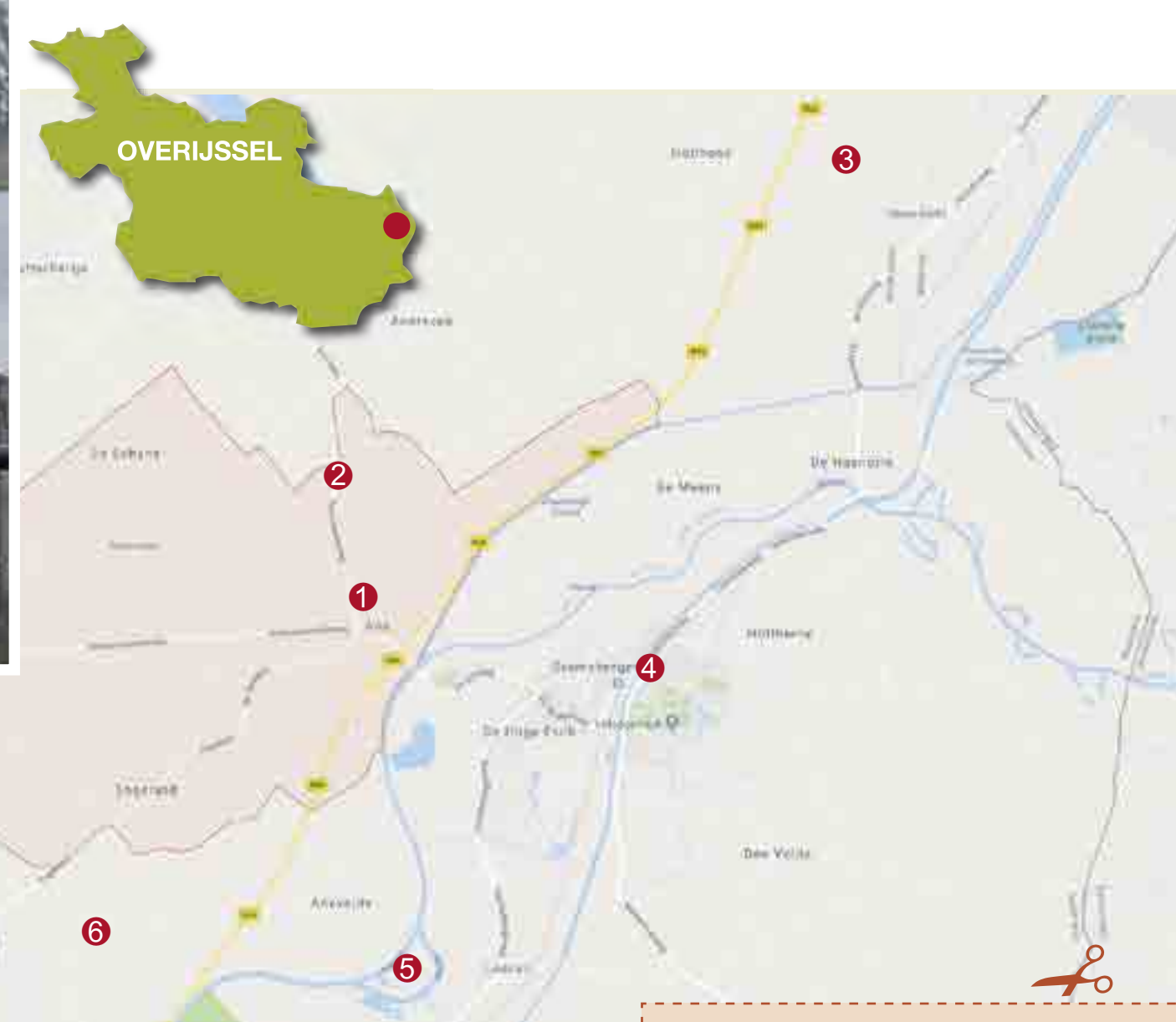
'**Mommeriete**' is de oude benaming voor het moerassige gebied rond Ane. Het is sinds tien jaar ook de naam van een café en een brouwerij in Gramsbergen, aan het kanaal van Almelo naar de Haandrik. Het bestaat al sinds 1857 als schipperscafé Boonstra. Of zoals het in de volksmond nog steeds heet 'Derk an de brugge'. **4**

De **Loozensche Linie**, aangelegd tussen 1799 en 1801, was onderdeel van een verdedigingswerk dat de toenmalige Bataafse Republiek moest beschermen tegen invallen van legers uit het oosten. Het is gerestaureerd. Met een pontje is vanaf 1 april de overtocht naar het historische geheel te maken. Ga eerst even langs bij een van de oudste boerderijen: Zwieseborg (uit 1600), tegenwoordig een vakantie- en recreatieoord voor gehandicapten. **5**

Op de plek waar nu het **Engelandsebos** ligt, hebben al duizenden jaren mensen gewoond. Er zijn tal van prehistorische vondsten gedaan. De naam heeft niets met Engeland te maken. Het woord is afgeleid van 'eng', dat in volkstaal 'nat' of 'weiland' betekent. **6**

Routebeschrijving

LA = Linksaf RA = Rechtsaf

Start in Ane, Aneveenseweg – Dedemsvaartseweg, monument **(1)** vervolg de Aneveenseweg. Na de molen **(2)** **RA** Verlengde Stuw dijk, eerste weg **LA** Stuw dijk, eerste weg links, Kieft Haarweg. Aan het eind **RA** Aneveenseweg. Die gaat over in de Holthonerweg via landgoed De Grootte Scheere. Helemaal afrijden tot aan de N34 **(3)**. N34 oversteken, Scheerseweg. Aan het eind **RA**, de Haandrik tot aan de Vecht. Riviervtje oversteken, dan even verderop kanaal oversteken. **RA**, Coevorderweg even iets verder oversteken naar Mommeriete **(4)**. Kanaaldijk West gaat over in Hoodijk. Volgen tot in Loozen. **RA**, Hardenbergerweg tot boerderij Zwieseborg, fietspad en het pontje nemen naar de Loozensche Linie **(5)**. Van daaruit over de Vecht naar de Pothofweg over de N34. **LA** Korrel dijk, afstappen en het Engelandse bos **(6)** in. Dan weer terug, Pothofweg. **RA** Aneschweg uitrijden tot aan de Steeghe (**RA**) terug naar Ane.

Vliegveld in de Veluwse Sahara

De Hooilaan langs het vliegveld geeft mooi de Veluwe aan zoals hij vroeger ook was met veel zand. Schapen vraten de hele heide kaal.

Tekst:
Hans Siemes
Fotografie:
Hans Menop

De fietser of wandelaar die de plaatsjes Deelen en Terlet op de rand van de zuidelijke Veluwe bezoekt, heeft nauwelijks in de gaten dat hier een van de grootste vliegvelden van Europa ligt. Met 4.000 ha in omvang zelfs groter dan Schiphol. Een vliegveld met een verhaal dat tijdens de Tweede Wereldoorlog voor de Duitse bezetter een grote rol speelde. Hier waren dagelijks tientallen *Blitzmädel* actief om te helpen de vliegtuigen van de geallieerden te onderscheppen. “Er zijn er veel neergeschoten. Al in het begin van de oorlog wisten de Engelsen dat dit vliegveld er lag, maar het is een raadsel dat ze bijna geen actie hebben ondernomen het te bombarderen”, vindt Dick Veerman uit Arnhem. Hij was treinmachinist (later conducteur) en natuurliefhebber die in zijn vrije tijd alles over dit gebied heeft uitgezocht. “Er was nauwelijks iets over bekend.” Zijn studie leverde hem een doctorandustitel in de historische geografie op, aan de Universiteit Utrecht. Hij kan er boeiend over vertellen.

Keuterboeren en herbergen

Van oorsprong is dit deel van de Veluwe een gebied waar keuterboeren zich vestigden in gehuchten als Deelen, Terlet, Mossel, Reemst, Het Planken Wambuis (doodskist, red.) en Otterlo. Vaak op een kruispunt van zandwegen. De akkers waren afgezet met houtwallen die de overheden (schoutambt en schependom) later vervingen door grenspalen en pollen. De hei (oorspronkelijk bos, maar dat werd in de Gouden Eeuw gekapt voor hout voor de scheepvaart, red.) was voor gezamenlijk gebruik. Een van de boerderijen diende in zo'n boerennederzetting als herberg voor de reiziger.

Zand slokt heel dorp op

De boeren op de hei hielden schapen waarvan de aantallen groeiden door de sterke vraag naar wol en vlees. Het gevolg: de schapen vraten de hei zo kaal dat het gebied één grote woestijn met zandverstuivingen werd. Sahara op de Veluwe. Het was zo erg dat hele gehuchten onder het zand bedolven raakten. Kootwijkerzand bijvoorbeeld was vroeger een dorpje, opgeslokt door het zand. Het werd verplaatst naar het huidige Kootwijk. Bij Reemst liggen zelfs twee houtwallen naast elkaar, omdat eentje het niet redde om het zand te keren. Bang voor nog veel meer verstui-

vingen drong de toenmalige overheid aan op ontginningsmaatregelen die het zand moesten tegenhouden.

Ontstaan van Schaarsbergen

Boeren kregen rond 1800 de plicht om die verstuivingen tegen te gaan, maar de meesten konden dat niet betalen. De overheid dwong hen dan de grond te verkopen. Aan de heren van Roosendaal in dit geval. Zij hadden een rigoureuze oplossing: de boel ontginnen en er naaldbomen op planten. Mijnhout voor de kolonmijnen. Geen beter stutmateriaal dan dennenstammen, want die begonnen in een heel vroeg stadium te kraken, als de boel op instorten stond. Voor dat ontginnen legden ze kampementen aan voor hun werkers. Daaruit is bijvoorbeeld het plaatsje Schaarsbergen ontstaan. Ook kwamen er ontginningsboerderijen waarvan er nu nog enkele rond Deelen en Terlet staan. Van zand veranderde het gebied in bos en hei.

Vliegpioniers vanaf 1910

Op zo'n stukje open hei verkenden de eerste vliegpioniers het luchtruim. Zoals de toen bekende piloot Clément van Maasdijk. Voor een vliegshow in augustus 1910 op de Warnbornse hei maakte hij een oefenvlucht, maar die liep jammerlijk verkeerd af. Zijn toestel stortte neer en Van Maasdijk was op slag dood. Het temperde de vliegactiviteiten, totdat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Nederland richtte verschillende vliegerterreinen in, van waar de Duitsers aan de grens in de gaten konden worden gehouden. De Kemperheide bij Arnhem was een van die militaire vliegvelden net als Gilze-Rijen, Venlo en Vlissingen. Veel stelde het niet voor: een tent en een of twee enkel- of dubbeldekkers. Na de oorlog kwam er even verderop, bij Terlet, nog een vliegveldje bij voor zweefvliegtuigen. Er bestond zelfs een plan om er een grote luchthaven van te maken à la Schiphol. Dat plan sneuvelde, omdat de gemeente Arnhem, eigenaar van het terrein en niet happig op al dat vliegverkeer, er geen geld in wilde steken. Bij de inval van de Duitsers op 10 mei 1940 ging nog snel de ploeg in de grond om het vliegveldje onklaar te maken.

Boerderijen met pantserstaal

De bezetter had meteen oog voor de strategische kant van Deelen. Hoog, droog, midden in het land, met een spoorlijn en de Rijn in de buurt: uitermate geschikt dus om er een

Op de achtergrond de Writsaertshoeve uit 1947. Direct na de oorlog werd het vliegveld ontmanteld. Stenen en ander bouw materiaal gingen naar het vernielde Arnhem. Alleen hangars en een locomotiefloods bleven staan. Ze werden omgebouwd tot drie boerderijen. De Writsaertshoeve was de enige compleet nieuwe boerderij.

groot vliegveld neer te leggen. De omgeploegde grond werd weer snel geëgaliseerd en Fliogerhorst Deelen ontstond. “Er zijn maar weinig mensen die weten wat zich in dit gebied heeft afgespeeld. Ach, een boerderij denken ze, als ze op afstand een gebouw zien. In werkelijkheid is het echter een gebouw met 55 centimeter dikke muren, een plafond van 20 centimeter dik beton en luiken, gemaakt van twee centimeter dik pantserstaal”, vertelt Dick Veerman. Het was allemaal bedoeld als camouflage.

Bommenlijntje en het Hazenpad

Om de Engelsen te misleiden zetten de Duitsers - met hulp van duizenden Nederlandse arbeidskrachten - een compleet dorp neer met bijna 950 gebouwen en objecten. Allemaal onder het motto: onopvallend, beschermend en zelfvoorzienend. Dat laatste wil zeggen: met materiaal uit de streek, maar ook dat op eigen grond gewassen geteeld

werden en vee werd gehouden. Er kwam zelfs een zilvervossenboerderij te staan. Het moest allemaal ‘Nederlands’ lijken. Hangars werden gebouwd als boerenschuren met dakpannen, bakstenen en een lege zolder. Er waren verwarmde en onverwarmde hangars voor de vliegtuigen. *Rauchen verboden* stond er binnen met grote letters op de muur. Op een ander gebouw waren aan de buitenkant raampjes geschilderd alsof het stalraampjes waren. De echte ramen, met stalen luiken, kregen een kruisvenster net als de Nederlandse boerderijen.

Een spoorlijntje, verbonden met de lijn Arnhem – Utrecht, zorgde voor aanvoer van munitie en goederen: het bommenlijntje. De A12 werd aangelegd om snelle aanvoer over de weg te realiseren. ‘Het Hazenpad’ noemden de Arnhemmers de snelweg later. De weg waarover de Duitsers aan het einde van de oorlog inderdaad ‘het hazenpad’ kozen.

Blitzmädel in de bunker

Een onverwoestbaar gebouw – ‘Diogenes’, met 62 bij 40 meter en 24 meter hoog de grootste bunker van Nederland – was het hart van Deelen. Hier hing in een grote zaal een enorm doorzichtig matglazen scherm. Aan de ene kant zaten de Blitzmädel die peilden waar de geallieerde vliegtuigen Nederland binnenkwamen. Aan de andere kant

Een deel van het vroegere vliegveld is nu in gebruik als militair oefenterrein. Tegelijk is het een prachtig natuurerrein.

Overal zijn herinneringen aan het oorlogsverleden te zien. Bij de Hooilaan ligt nog een stelling van een Duits luchtafweerkanon (Flak).

zaten de officieren die de jagers de lucht in stuurden en het afweergeschut in stelling brachten. De bommenwerpers en Spitfires waren zo vaak een makkelijke prooi. Een pijnlijke vaststelling achteraf.

De Vier Heemskinderen

Na de oorlog stroopten de Arnhemmers de gebouwen af, op zoek naar bouw materiaal. Veel inwoners van de provinciehoofdstad kregen autorijles op de rolbanen van het vliegveld. Zo’n 200 bouwsels bleven over, waarvan drie hangars werden omgebouwd tot echte boerderijen. Er werd ook nog een nieuwe, in dezelfde stijl, bijgebouwd. De Vier Heemskinderen – de Ritsaerts-, Writsaerts-, Adelaerts- en Reinouts Hoeve – werden ze genoemd. Het zijn nog steeds landbouwbedrijven. De onderkomens van de soldaten en het personeel werden voor de Nederlandse militairen omgebouwd tot de Oranje Kazerne. Het vliegveld bleef deels in tact, want de Russen konden nog komen. Nog steeds doet het dienst als luchtmachtbasis voor oefeningen met helikopters. Af en toe is zo’n wentelwiek in de lucht te zien, met soms een jeep of een ander voertuig eronder.

Het herinnert aan het markante karakter van het gebied met zijn camouflagegebouwen. Hoe bijzonder ze zijn is af te leiden aan de monumentale status die ze hebben gekregen. Een status met een wrange oorlogssmaak. 🍀

Koningswegen

Stadhouder en koning Willem III was een verwoed jager. Vooral de parforcejacht had zijn voorkeur. Met een meute honden voorop draafde het gezelschap in volle vaart over de Veluwe. De honden joegen kilometers lang een hert of ander grofwild voor zich uit, dat zich uiteindelijk uitgeput gewonnen gaf, zodat het door de vorst of de jagermeester met een degen neergestoken kon worden. In hun gevolg gingen koetsen en wagens mee, zodat ook de dames het jachttafereel konden volgen.

De belangrijkste Oranjetelg liet naar voorbeeld van zijn grote Franse rivaal Lodewijk de XIV speciale, kaarsrechte zandwegen aanleggen. Vanuit zijn Hof te Dieren naar de Ginkelse Heide bij Ede en vanuit kasteel Doorwerth naar zijn paleis Het Loo in Apeldoorn. Dat waren de twee Koningswegen, ideaal voor de drijfjacht. De aanwonende keuterboeren waren er allesbehalve blij mee. Zij waren verplicht om grond voor die wegen af te staan. Na het overlijden van de stadhouder verdwenen grote delen van de wegen. Ook werd een deel verlegd naar het huidige tracé.

Dirk Maas schilderde rond 1700 dit tafereel van de parforcejacht. Koning-stadhouder Willem III zit op het witte paard. De honden hebben het hert ‘gesteld’. De jagermeester trekt het zwaard voor de coupe de grace.

Galgenberg als afschrikwekkend voorbeeld

Bij het zweefvliegcentrum Terlet ligt de Galgenberg. De naam zegt het al: de plek waar veroordeelden aan de galg kwamen te hangen. In dit geval de galg van de Hoogheerlijkheid Roozendaal.

Vrijwel iedere stad, maar ook de richterammbten en heerlijkheden op het platteland hadden het halsrecht, oftewel het recht op het uitoefenen van de doodstraf door ophanging of onthoofding. Die ontorende straffen golden niet voor vrouwen, alleen voor mannen. Als ze paarden of vee stalen, wild stroopten, meerdere keren diefstal pleegden of goederen boven een bepaalde waarde stalen, hing hun de gruwelijke straf boven het hoofd.

De veroordeelde kwam eigenlijk twee keer aan de galg te hangen. Eerst in de stad, op het kasteel of een vaste plek op het platteland. Vervolgens kwam het lijk aan de galg te hangen op de Galgenberg of het Galgenveld ‘tot afschrick ende exempel’. Daar bleef het hangen, totdat het lichaam volledig was kaalgevreten door kraaien, roeken en raven vooral: aaseters tot en met.

Fietstocht bij Deelen (25 km)

Op de fiets langs en door Deelen. Een tocht van zo'n 25 kilometer door de natuur en langs de kazerne en luchtmachtbasis met overal gebouwen en objecten die voor de bezetter dienst deden als camouflage. Start bij militair ontmoetingscentrum Echos Home 'De Landing' aan de Deelenseweg 28 in Schaarsbergen.

De paters-missionarissen van **Mill Hill**, een Engelse kloosterorde, hadden een fraai wit gebouw in gebruik. De Duitsers joegen hen weg naar een ander onderkomen, bij Oosterbeek. Ze wilden geen pottenkijkers. Mill Hill is nog steeds in Oosterbeek gevestigd.

2

De **Reinouthoeve** is een van de Vier Heemskinderen. Het zijn boerderijen die na de oorlog zijn gebouwd. Daarbij zijn vroegere hangars en een locomotiefloods van de Duitsers omgebouwd tot boerderij. Bij de Reinouthoeve is tegen de hangars een nieuwe woning gezet.

4

Op het terrein van de **Oranje Kazerne** in Schaarsbergen zijn vroegere onderkomens van de Duitsers herkenbaar. Om de geallieerden te misleiden bouwden ze hun bunkers als boerderijen in een dorpje **Groot en Klein Heidekamp**. Al met waren er zo'n 3.000 soldaten en personeelsleden op Fliegerhorst Deelen gehuisvest.

1

Met pollen en palen markeerde de stad Arnhem in het buitengebied haar bezit om grondbelasting te kunnen heffen. Dat deden later de schouten in de omgeving ook. Aanvankelijk met pollen, heuveltjes heide, later met een stenen paal erop, zoals hier de **Schaarsbergenpol** ten zuiden van de Hooilaan.

3

Verschillende ontginningsboerderijen kwamen rond 1850 tot stand, waarvan **Rijzenburg** aan de Koningsweg 17 er eentje is. De boeren die zich daar vestigden brachten zo'n tien hectare in cultuur, waar ze hun gewassen verbouwden. De ontginning was mede bedoeld om de zandverstuivingen tegen te gaan.

5

Vanuit gebouw **Diogenes** hielden de Duitse officieren en de Blitzmädel de vliegtuigen van de geallieerden in de gaten. Wanneer ze bij Arnhem overkwamen, konden ze vervolgens op fel luchtafweer en Duitse jagers rekenen. Dat heeft veel slachtoffers geverg.

6

Routebeschrijving

LA = Linksaf RA = Rechtsaf

Vanaf De Landing 100 meter naar het noorden. **RA** de Koningsweg op. Na 750 m **RA** naar de ingang van de Oranjekazerne. Terug naar de Koningsweg en deze oversteken naar de poort van de vliegbasis. Rechts een door de Duitsers gebruikte boerderij. Na 500 m de slagboom met daarachter een wachtgebouw (accugebouw) Verderop rechts het wat hogere gebouw waar parachutes te drogen hingen. Terug naar de Koningsweg. **LA** slaan. Na 150 m het missionarishuis en opleidingscentrum Oud Vrijland. Oprijlaan in en dan een klein weggetje met door soldaten ingekerfde bomen. Terug naar de Koningsweg. **LA** met links de schietbanen en Duitse opslagloodsen. Na 1,4 km **LA** naar motorcrossterrein via zandpad en enkele bochten. **LA** de Hooiweg op en volg die 950 m. Links een smalle zandweg met in de verte een instructeurshuisje. Loop 300 m tot dat huisje en ga er 70 m voorbij. Daar zijn rechts de twee bunkertjes van het luchtafweerkanon te zien. Aan het eind ligt het 'oog' met opgravingen. Ga door het hek van de Writsaerts Hoeve naar de Hoenderloseweg met het museum Vliegveld Deelen. **RA** naar de Kop van Deelen en dan terug naar Hoenderloseweg. In de bocht een oude grenspaal en verderop rechts het Veteranenbos. **Toegang alleen lopend**. Terug naar de Koningsweg. **RA** doorrijden en **RA** de Deelenseweg op, waar aan het eind het 'bommenlijntje' lag. **LA** en daarna weer **LA** ligt rechts de Adelaerts Hoeve (de grootste hangar). Doorrijden naar de Koningsweg en. **RA** langs twee ontginningsboerderijen uit 1850. Doorrijden tot rotonde, rechtdoor. Na 400 m rechts bevindt zich de bunker Diogenes. 10 m voor de inrit is een pad door het bos om de bunker te bekijken. Van daaruit terug naar rotonde en Koningsweg tot Deelenseweg. **RA** 'De Landing'. Einde route.

TIP

Een meer uitgebreide route van Dick Veerman staat op internet: www.dickveerman.nl/fietsroute_deelen.pdf.

Authentiek landleven op de fiets

Overijssel is uitgeroepen tot Vijf Sterren Fietsprovincie. In deze provincie liggen duizenden kilometers fietspad. Neem daarbij de vele prachtige fietsroutes die door knooppunten met elkaar verbonden zijn en je hebt zo een sterrenbeoordeling te pakken!

Sallandse Heuvelrug

Met de inmiddels welbekende knooppunten kun je zelf een ideale fietsroute creëren. Zelf bepalen waar je start, welke afstand je fietst en wáár je langs fietst. In Overijssel is het 365 dagen fietsplezier! Het landschap van Salland, Vechtdal, Twente, IJsseldal en Weerribben-Wieden kenmerkt zich door een grote veelzijdigheid, met het authentieke landleven en historische steden als prachtig decor. Elke regio heeft zijn eigen charme. Verken per fiets het fraaie

couisselandschap van Twente, de beboste heuvels van het Nationale Park De Sallandse Heuvelrug of de rietlanden in Nationaal Park Weerribben-Wieden.

Wisseling van Landschap

Daarnaast vind je in Overijssel karakteristieke Hanzesteden, typisch Saksische boerderijen en prachtige kastelen. In de IJsseldelta fiets je door de uiterwaarden van de IJssel, een van de mooiste rivieren van Nederland. In het Vechtdal wisselt het landschap van rivieren, bos, heide, vennetjes en zandverstuivingen na elke afslag die je neemt. Al fietsend gaat het rivierlandschap over in de oude, nauwe straatjes van de historische steden. Vergeet ook de heidevelden, weilanden, houtwallen, nevengeulen en bossen in Overijssel niet.

Bakermat van het fietsen

Overijssel is de bakermat van de fiets en het sportief fietsen in Nederland. In 1869 richtte Hendrikus Burgers in Hanzestad Deventer de 'Eerste Nederlandsche Rijwielafabriek Burgers' op. Het was de eerste fietsfabriek in Nederland. Het bedrijf heeft de hele ontwikkeling van het rijwiel – van houten véloupe – tot moderne sportfiets en e-bike mede vorm gegeven. De populariteit van de Burgers fietsen leidde in 1871 tot de officiële oprichting van de Vélocipède Club 'Immer Weiter'. Deze Overijsselse wielclub wordt beschouwd als de eerste van Nederland, mogelijk zelfs de eerste ter wereld. Immer Weiter neemt hierdoor een unieke plaats in binnen de ontwikkeling van de wielersport in ons land.

Overijsselse Fiets- en wandelrouteplanner

Actievelingen en natuurfanaten zijn in Overijssel op de juiste plek. Of het nu gaat om wandelen, fietsen, varen of paardrijden. Met de fiets- en wandelknooppunten van Visit Oost kom je op plaatsen die met de auto vaak niet bereikbaar zijn. Een boottocht in autovrij Giethoorn of een stadswandeling door een Hanzestad klinkt aantrekkelijk. Voor een uitdaging is er een mtb-route op de Lemelerberg of Sallandse Heuvelrug. Genieten dus van rust, ruimte en aandacht. En ondertussen bewegen. Wat wil je nog meer?

Plan eenvoudig je eigen fiets- en wandelroutes via www.visitoost.nl/alle-routes

Sallandse Heuvelrug

Weerribben-Wieden

Tips

- **Rondje Regge:** www.rondjeregge.nl
- **Zes Hanze-fietsrondjes:** van Doesburg naar Deventer, van Elburg naar Hattem en Harderwijk, van Deventer naar Zwolle, van Zwolle naar Kampen of Hasselt: allemaal prachtige rondjes voor een bezoek aan de prachtige Hanzesteden. Dit boekje is te verkrijgen bij de VVV's en Tourist Info's in de steden.
- **Rondje Giethoorn en Blokzijl:** www.touristserver.nl/file/830/rondjegiethoorn-blokzijl.pdf

Weerribben-Wieden

Luttenberg: een bult om trots op te zijn

Luttenberg is typisch Salland. Veel van wat deze streek kenmerkt, is hier te vinden: bos, natuur, boerderijen, landerijen. Ze vormen een fraai coulisselandschap. Dat alles op en rondom een berg met een dorp van peerdevolk, motorrijders en gatgravers. Al zeven eeuwen een hechte gemeenschap.

“**M**oi!”, zeggen ze in Luttenberg en ze steken ter begroeting joviaal de hand op. Dat hoort zo, vinden de Luttenbergers. Ze zijn vriendelijk. Als ze elkaar tegenkomen, maken ze een praatje. Dit jaar gaat het vaak over het 700-jarig bestaan van het dorp en de keur aan activiteiten die daarvoor op touw is gezet. Er is een bult te vieren, beloven de 2300 inwoners. Alleen daarom is het dorp al een bezoek waard, met het Middeleeuws festijn op 27 oktober als hoogtepunt (zie kader). Ook op mooie dagen loont het de moeite op de fiets te stappen of de wandelschoenen aan te trekken en de omgeving van de ‘parel van Salland’ te verkennen. Een rustgevende streek met sporen uit verleden en heden. Zo’n apart stukje verleden is met de jubileumviering zichtbaar gemaakt. Het gaat om het opnieuw aangeven van een middeleeuws karrenspoor op de berg. “Zeg maar de snelweg, de A1 uit die tijd, de Oude Twentseweg naar Duitsland,” vertelt Jenneke van Doesburg, voorzitter van de Stichting Luttenberg 700 jaar. “Marktkoopliden vervoerden het linnen dat op de boerderijen werd gemaakt. Ook het leger van Napoleon trok over de berg. Nee, Luttenberg was ook in het verleden beslist geen doods dorp.”

Reus met een zandzak

De naam zegt het al: Lutten of lutje betekent klein, oftewel kleine berg. Eigenlijk is het niet meer dan een flinke bult in het landschap. “Een molshoop waar we echter maar wat trots op zijn”, benadrukt Jenneke van Doesburg. De sage vertelt hoe de 31 meter hoge ‘berg’ is ontstaan. Een reus banjerde door het land met een zak zand op zijn rug. Daar zat een gat in, waardoor een bult ontstond: de Luttenberg. De werkelijkheid is anders. De verhoging in het vlakke landschap is ontstaan door gletsjertongen die in de voorlaatste ijstijd, 150.000 jaar geleden, zand en gesteente voor zich uitschoven. Het zorgde voor stuwwallen waarvan er in Salland verschillende zijn. Bij mooi weer zijn straks vanaf een nieuwe uitkijktoren (16 meter hoog) de omringende Haarerberg, Lemelerberg en de Sallandse Heuvelrug te zien.

10.000 jaar bewoning

Aan de voet van de Luttenberg vestigden zich de eerste bewoners. Dat begon volgens het recent verschenen jubileumboek over het dorp al met de komst van jagers en boeren, vele duizenden jaren geleden. Met andere woorden: de 700 jaar waarvoor het dorp nu feest viert, had voor hetzelfde geld ook 7.000 jaar kunnen zijn en misschien nog wel ouder. Het jubileumboek heeft het zelfs over meer

dan 10.000 jaar bewoning! Het jubileum haakt aan bij het jaartal 1318, toen de naam Hof in Luttenbergh voor het eerst in een oorkonde van de Utrechtse bisschop opdook. Toen woonde er al een handjevol mensen op en bij de berg. Zo’n 15 boerderijen met in totaal honderd bewoners in wat lange tijd ook werd aangeduid als de Boerschop (ook de naam van de oudste boerderij) en ook als ‘t Loo. Waarschijnlijk stond er later ook nog een havezate met een gracht eromheen. Pas vanaf 1834 ontstond een echt dorp rond een eerste kerkje van de katholieke gemeenschap.

Geknooi en gemartel

Landbouw is nog steeds het belangrijkste element in het landelijk gebied rond de berg. In de ruilverkaveling in de jaren 60 is dat gebied flink op de schop gegaan en recht getrokken. De versnippering van toen is verdwenen, evenals tal van houtwallen en bosjes die het een kleinschalig karakter gaven. “Achteraf stel je vast dat het zo niet had moeten gebeuren, maar zo werd in die tijd niet gedacht”, weet Jenneke van Doesburg. Niet dat het nu niet mooi is – integendeel – maar vroeger was het pittoresker. Niettemin ademen Luttenberg en omgeving rust. Er is afwisseling met de overgebleven houtwallen, bomen, bosjes, weilanden en maisakkers, die op verschillende plaatsen overgaan in bos en natuur. In het hart van Luttenberg ligt, als herinnering aan het landbouwverleden, een roggeveld dat in de zomer met de hand wordt gemaaid. Als het nodig was, gebeurde dat gezamenlijk, zoals het goede naobers betaamde. “Alleen samen kom je verder. Burenplicht om te overleven. Het was hard werken op de schrale zandgronden en met al dat ‘geknooi en gemartel’ kon je alleen in een karig bestaan voorzien, als je elkaar hielp”, beschrijft het

Luttenbergring

Motorliefhebbers spreken nog steeds met enige weemoed over de Luttenbergring. Vanaf 1970 raasde in juni de nationale top over het 3.150 meter lange, bochtige circuit op de flanken van de berg. Toppers als Boet van Dulmen, Jack Middelburg en Wil Hartog bonden op hun racemotoren de strijd aan met internationale coureurs. Regelmatig kwamen meer dan 40.000 bezoekers op het evenement af. Tot 1989 bleven de races, georganiseerd door de RAM uit Raalte, bestaan. De Raalter Automobiel en Motorclub legde zelfs zelf een stukje weg aan om het circuit te verbeteren. Minder toeschouwers, minder topcoureurs, hogere startgelden, maar ook discussies over dodelijke ongevallen maakten een einde aan de stuurmanskunsten op de Luttenbergring.

De Sallandse klompen van Martin Dijkman zijn bekend over heel de wereld.

jubileumboek de eeuwenlange naoberschap. Dat ging ver. “Kinderen die hun ouders verloren gingen niet naar een weeshuis, maar kwamen terecht op de boerderij van een oom of tante en werden daar grootgebracht.”

De schouders eronder

Saamhorigheid is nog steeds het sleutelwoord dat de inwoners van het dorp kenmerkt. “Zij hebben een mentaliteit

van niet lullen, maar poetsen”, zegt de voorzitter van het jubileumcomité. “Zelf de schouders eronder zetten. Als er een voorziening in het dorp moet komen als een dorps huis, zwembad, zorgvoorziening ouderen of sporthal, zorgen we daar met zelfwerkzaamheid voor. Het dorp is groot genoeg om dat samen voor elkaar te krijgen en klein genoeg om een mooie gemeenschap te vormen”, vervolgt ze. Bikkels zijn het. Nog een kenmerk dat Jenneke van Doesburg noemt. “Als het 's winters vriest en ouders brengen de kinderen met de auto naar school, dan gaan Luttenbergse kinderen nog gewoon op de fiets.” Luttenbergers hebben een gevoel van trots en onafhankelijkheid. “Het refrein van ons plaatselijke volkslied wordt als een geuzenlied door de jongelui in de discobus gezongen. Nog iets: laat niemand met zijn vingers aan een van onze jongelui komen, want dan staan er direct veertien anderen uit Luttenberg omheen!”

Raolter wind

Dat trotse en onafhankelijke speelt ook in de verhouding met Raalte, de gemeente waartoe Luttenberg behoort. Aan de ene kant is er de verbondenheid, simpelweg omdat het een gemeente is waar ook geld vandaan moet komen, aan de andere kant is er een zekere rivaliteit: het zich afzetten tegen de grote broer. Luttenbergers spreken niet voor niets van ‘Raolter wind’. In het verleden was het niet anders. De

Luttenbergers raakten zelfs slaags met de Raaltenaren over de gronden in de marke Schanebroek. Zij van Raalte vonden dat ze ook het recht hadden om hun beesten te weiden, turf te graven en plaggen te steken in de marke die de Luttenbergers als de hunne beschouwden. Jarenlang werd erover getwist totdat de rechter in 1758 vaststelde dat ‘die van Luttenberg hebben getriumpheert’.

Gastvrijheid met “Moi!”

Waarschijnlijk vierden de Luttenbergers dat intens, want ze maken overal een feest van. Behalve carnaval dan, want hoewel het dorp overwegend rooms-katholiek is, gaat dit katholieke feest aan de inwoners voorbij. Waarom? Niemand die het weet. Zoals ook onduidelijk is waarom Luttenbergers zo verzet zijn op paarden en op motorrijden. Misschien heeft het, denkt Jenneke van Doesburg, met het ruwe, stoere karakter te maken, dat de dorpingen toegemeten wordt. Daar is bij een bezoek aan het dorp weinig van te merken, want vriendelijkheid en gastvrijheid voeren de boventoon. Het klinkt door in de vrolijke begroeting: “Moi!”

Een vuistdik boekwerk beschrijft de geschiedenis en het markante van Luttenberg. ‘Leven rondom de berg’ is de titel van dit 275 pagina’s tellende boek. Aanschaffen (29,95 euro) kan via www.parelvansalland.nl.

Gatgravers

Luttenbergers zijn gatgravers. Kerels met spierballen meten zich tijdens het Luttenbergs feest met het graven van het diepste gat in twintig minuten tijd. Vroeger was dat een half uur, maar dat werd te gevaarlijk. Sommige gatgravers groeven zo diep dat instorting dreigde. Nu komen ze tot dieptes van 2,60 tot 2,70 meter. Het is eigenlijk een duo: een graver en een helper die de emmers zand omhoogtakelt en het zand op een bult gooit.

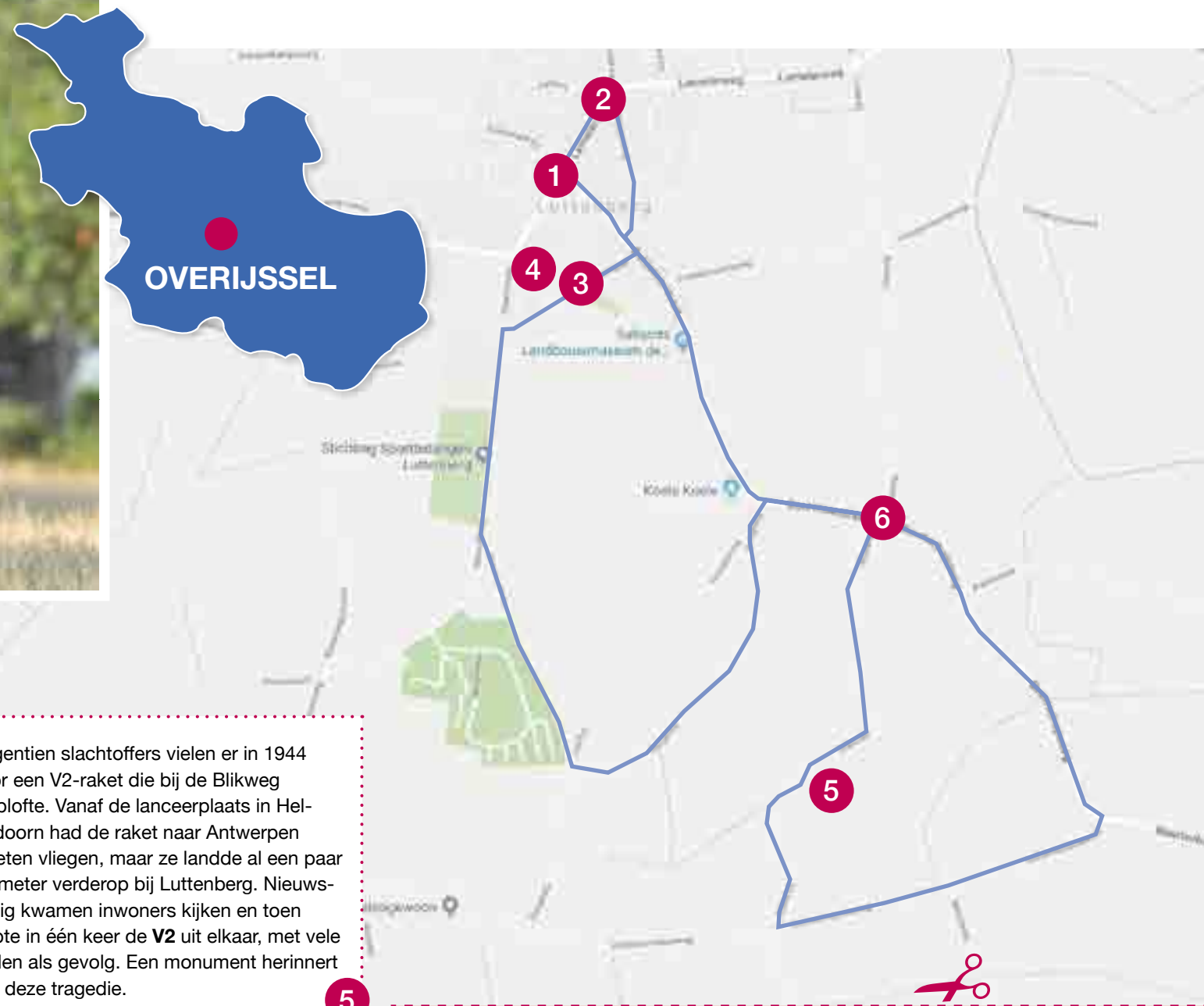
'n Bult te vieren

Het wemelt van de activiteiten rond het 700-jarig bestaan van Luttenberg. Het hele dorp doet mee. Voor de komende tijd staat op **31 augustus** als eerste een drive-in bioscoop op het programma. Op de flanken van de berg in de openlucht in de auto een film bekijken. Mét popcorn uiteraard.

Op **23 september** start de kunstroute.

Het Middeleeuws Festijn op **27 oktober** vormt het slot van de feestelijkheden. Die dag trekt een hele stoet in historische kledij door het dorp, waarbij er van alles te doen is. Van het verplaatsen van de grenspaal met Hellendoorn tot een ‘hagepreek’. En van toneel met ‘huis der lichte zeden’ tot een slijpacht. Potsenmakers, beursnijders (zakkenrollers), schout en schepenen: ze zijn er allemaal.

Naobers fietsroute

Fietstocht Luttenberg (8 km)

Luttenberg kent verschillende bijzondere plekjes. In het dorp, maar vooral ook rond de 'bult' die het dorp zo kenmerkt. Een fietstocht van ongeveer 8 kilomete voert langs die bezienswaardigheden. De start is aan de Butzelaarstraat bij de Sint-Corneliuskerk. In het godshuis is een bijzondere verzameling engelen te zien.

Martin Dijkman is beroemd als klompenmaker. Van Moskou tot Sjanghai en van New York tot Mumbay heeft hij demonstraties gegeven. Dat doet hij ook in zijn eigen atelier. Samen met vrijwilligers maakte hij met maar liefst 30.000 beschilderde mini-klompjes de Nachtwacht van Rembrandt na. Een pronkstuk in zijn atelier.

2

Openluchttheater Het Lommerrijk in het Pastoorsbos aan de Heuvelweg dankt Luttenberg aan pastoor Scholten. Hij vond dat het mooie bos waar de geestelijken 'brevierden' een prachtige plek was voor een klein theater. Al dertig jaar vinden hier in de lente en de zomer voorstellingen plaats en worden er films vertoond. Vlakbij de dagcamping ligt de Koele, een plek waar de boeren vroeger zand haalden. Daar geeft de populaire band Bökkers nu jaarlijks zijn popconcert Koele Koele.

4

Negentien slachtoffers vielen er in 1944 door een V2-raket die bij de Blikweg ontplofte. Vanaf de lanceerplaats in Helendoorn had de raket naar Antwerpen moeten vliegen, maar ze landde al een paar kilometer verderop bij Luttenberg. Nieuwsgierig kwamen inwoners kijken en toen klapte in één keer de V2 uit elkaar, met vele doden als gevolg. Een monument herinnert aan deze tragedie.

5

De Boerschop – de buurtschap – herinnert aan de oudste bewoning van Luttenberg. Hier stonden al in 1100 enkele boerenerven. Naar **de Boerschop** is ook een boerderij vernoemd, tegenwoordig een vakantieboerderij. Schuin tegenover staat B&B BuitenOosten, in 2012 uitgeroepen tot de mooiste boerderij van Salland.

6

Officieel heet het bouwwerk **'De Onze Lieve Vrouwe Grot van Lourdes'**, een kleine kopie van de wereldberoemde grot in Zuid-Frankrijk. De grot is in 1915 door boeren gebouwd, naar een idee van pastoor Butzelaar. In de Tweede Wereldoorlog was er elke zaterdag een bidstonde voor 20 Luttenbergse jongemannen die als militair naar Indië waren gegaan. Toen ze allen behouden terugkwamen, zorgden de 20 voor een verlichte boog rond het Mariabeeld. Als dank. De grot raakte in verval, maar in de zeventiger jaren is ze helemaal opnieuw opgebouwd.

1

Twee hekken geven toegang tot het openluchttheater en het kerkhof. De toenmalige pastoor Lotgerink heeft die hekken gesmeed. Voordat hij pastoor werd, was hij smid. Lansens omsmeden tot ploegscharen staat boven het ene hek. Engelen geleiden u naar het paradijs staat boven het hek naar het kerkhof. Achterop de begraafplaats staat de Laurentiuskapel, gebouwd met het geld van een oude vrijgezelle broer van voormalig kastelein Kökkies Hein.

3

Routebeschrijving

LA = Linksaf RA = Rechtsaf

Vlakbij de kerk de Butzelaarstraat **LA** uitrijden tot op de hoek. Daar staat, aan de linkerkant op het kruispunt, de Mariagrot (1). **RA** de Lemelerweg op naar het atelier van klompenmaker Martin Dijkman (2), op de hoek Lemelerweg–Wispelweg. **RA** Wispelweg op en uitrijden tot de Butzelaarstraat. Na 30 m **LA** en dan **RA** het kerkpad op. Daar staat het dubbele hek (3) dat toegang geeft tot het kerkhof en het openluchttheater. Afstappen en naar het kerkhof lopen om de Laurentiuskapel en het theater (4) te bekijken. Terug naar het Kerkpad en verder doorrijden tot het eind. Dan **LA** de Heuvelweg op, langs de sportvelden en dan **LA**, de Bovenenkweg langs de camping tot aan de driesprong. De weg gaat over in Bergweg. Hier **LA**. Na ongeveer 400 meter is vanaf de Bergweg het monument (5) te zien, dat herinnert aan de doden door de ontploffing van een V2. Aan het eind van de weg, op de dagcamping, staat de linde die als herinnering aan het 700-jarig bestaan van Luttenberg is geplant. Daarachter ligt zandput de Koele Koele. **RA** de Butzelaarstraat inrijden. Eerste weg **RA** de Blikweg afrijden. Dit is een onderdeel van het voormalige motorcircuit Luttenberggring. Tot eerste kruising **LA** Helendoornseweg. Aan het eind **LA**, de Buurtschapsweg inrijden. Daar staat links het Jagershuis, een van de oudste boerenhuizen van Luttenberg. Rechts de Boerschop (6). De Buurtschapsweg gaat over in de Butzelaarstraat tot het eindpunt: de kerk.

Klompen, zompen en ganzen in het *Enterse* *Reggedal*

Enter is het dorp van zompen, klompen, ganzen en dwarsliggers. Dit Twentse dorp en het riviertje de Regge zijn met elkaar verknoopt. Met nieuwe plannen gaat die Regge weer slingeren, meanderen, net als vroeger, toen de Enterse zompenschippers hun goederen over het water naar Zwolle, Kampen, Sneek en zelfs Amsterdam brachten. Ze droegen letterlijk een steentje bij aan het Paleis op de Dam.

Het Waterschap Vechtstromen is druk in de weer om de Regge in oude staat terug te brengen. Tegelijkertijd moet de natuur langs de oever profiteren. Het is nu al mooi, maar straks is het Enters Reggedal een plaatje, met bloemrijke graslanden waar de rivier doorheen kronkelt en soms bevaren door een oude zomp. Vee dat in de weilanden graast, bomenrijen en kronkelige wegen maken het beeld compleet. De werkzaamheden zorgen nu op verschillende plekken nog voor een wat kale aanblik, maar dat is slechts tijdelijk. Het geeft zelfs een dynamisch beeld. Een bezoek waard, ook om het bijzondere van Enter te ervaren.

Waterplaaggeest

De Regge (eigenlijk is het geen rivier, maar een beek) gaat weer meanderen, maar dan zonder de narigheid die ze vroeger opleverde. Voordat het riviertje bijna 125 jaar geleden strak werd getrokken, gekanaliseerd, was het een ware plaaggeest. Vooral in de winter. Het kwam voor dat de Regge een gebied tussen Almelo, Rijssen, Wierden en Hellendoorn volledig onder water zette. In de zomer was het omgekeerde het geval. Omdat de ondiepe rivier afhankelijk is van regenwater, kwam ze vrijwel droog te staan, als regen uitbleef. Een zomer zoals die van dit jaar zou funest zijn geweest. Door het opwerpen van dammen probeerden schippers 's zomers het water zo lang mogelijk vast te houden. Ze gingen op een heel slimme manier te werk. Ze voeren van dam tot dam, legden hun boot ervoor, staken de hindernis door en kregen van het water een duw in de rug om weer een stukje verder te varen, tot de volgende dam.

Binnengait en Kattelaar

Die schippers waren meestal afkomstig uit Enter. Dit dorp, gelegen op een lichte verhoging in het landschap, had een haventje gemaakt bij de Regge. Het ligt er nog steeds, vlakbij de oude havezathe Bouwhuis Kattelaar. Er tegenover stond vroeger een havencafé annex herberg, en een overslagplaats. In het kader van de werkzaamheden aan de Regge heeft het waterschap de oude haven weer blootgelegd.

Enternaren kennen de haven onder de naam Binnengait, genoemd naar de laatste havenmeester. Wim Nijenhuis is zijn kleinzoon. Ze kennen hem in Enter beter als Wim van Binnengais Wil'm. De s van gais is trouwens een

verschrijving, want eigenlijk moet het gait zijn. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan, want hij is een van de schippers op de Enterse zomp. Met die platbodem wordt in de zomer op de Regge gevaren met recreanten of andere groepen aan boord.

'n Waarf

Enter kende vroeger drie scheepswerven waar de zompen werden gebouwd. Eentje – in goed Twents 'n Waarf – is met subsidie van Europa herbouwd. Hier worden de nieuwe oude zompen gebouwd, die behalve in Enter ook in Rijssen en Hellendoorn varen. Ook de Buurser Pot, eigenlijk een zomp, komt van de Waarf. Vrijwilligers werken

“Als de Enternaren er niet waren geweest, waren de Oranjes allemaal zwervers geworden”

nu weer aan een nieuw exemplaar. Via het watertje de Lee is de Waarf met de Regge verbonden. Het herinnert aan de tijd dat zo'n 120 van deze scheepjes voor het vervoer over water zorgden, de belangrijkste vervoersmethode van toen. Vanaf circa 1600 was na aanpassingen aan de Regge varen met boten op de rivier mogelijk. De zompen, met een lengte van iets meer dan twaalf meter, hadden een diepgang van slechts 40 centimeter. Ze konden daardoor met hun lading van maximaal 10.000 kilo varen waar bijna geen water was. Een zeil zorgde voor de vaart en anders moest er geboomd worden. Als de wind gunstig was, konden ze in zes

Alles beter weten

'Dwarsliggers' is de niet zo elegante bijnaam van de Enternaren. Als de dorpelingen met elkaar aan de praat waren, wisten ze heel zeker dat iets zo en zo in elkaar stak. Totdat een schipper zich in het gesprek mengde. Hij wist het allemaal veel beter, want hij had de toenmalige wijde wereld gezien. Van betweterigheid naar dwarsliggen is maar een kleine stap.

Saboteur

Wim Nijenhuis maakt klompen met de machine. Nog geen drie generaties geleden liep de helft van Nederland op klompen. Gemaakt door honderden klompenmakers. Eerst volledig met de hand, later met machines, vaak van Franse makelij. Daar is het woord ‘saboteur’ aan te danken. Franse klompenmakers die het niet op de nieuwerwetse machines hadden, gooiden hun klomp – in het Frans sabot – in de machines om ze te ontregelen. Saboteurs dus.

dagen tijd Zwolle bereiken. Nu doe je er met de auto drie kwartier over. Naar Amsterdam of Sneek vergde nog veel meer dagen.

Foezel en het Paleis op de Dam

Aan boord hadden ze Twentse textiel – geweven op de boerderijen – hout, stro, klompen, Bentheimer steenblokken of vaatjes jenever. “Onderweg maakten de schippers wel eens stiekem een vaatje open om zelf een flinke slok te nemen. De inhoud vulden ze dan aan met water uit de Regge. Een ander woord voor rommelen met iets is foezelen. Aan het gedrag van de schippers danken de Twentenaren het woord foezel voor jenever.” Wim Nijenhuis weet het zeker. Een mooie verklaring, maar of het helemaal juist is? Zo heeft hij ook een verhaal over het Paleis op de Dam. Vanuit het Duitse Bentheim werden uit de steengroeven de grote blokken zandsteen naar Nederland vervoerd. Die steen was populair in het oosten van Nederland. Ze maakten er putten en voerbakken van. Vooral deden ze dienst als fundament voor boerderijen, kerken en grote huizen. Jacob van Campen, de bouwmeester van het Paleis op de Dam, wilde datzelfde stevige fundament. Enterse zompen brachten de grote blokken naar Amsterdam. “Als de Enternaren er niet waren geweest, was het paleis er nooit gekomen en waren

de Oranjes allemaal zwervers geworden”, lacht Wim Nijenhuis met een brede grijns op zijn gezicht.

Maar liefst 300 klompenmakers

Het water van de Regge leverde een tweede belangrijke activiteit in Enter op: het klompen maken. De regelmatige overstromingen zorgden voor een groot nat gebied rond de rivier die vaak een bedding had van meer dan een kilometer. Op het oog een machtige rivier tussen de broeklanden, het moeras, struikgewas en de bomen die het landschap toentertijd kenmerkten. Een ideale bodem voor populieren en wilgen, de twee houtsoorten die uitermate geschikt zijn om klompen van te maken. Makkelijk bewerkbaar en goedkoop hout. Van die aanwezigheid van de geschikte bomen maakten de Enternaren volop gebruik. Op het hoogtepunt telde het dorp maar liefst 300 klompenmakers. Vaak oefenden ze dit handwerk uit in combinatie met een keuterboerderij. Nu is er nog maar één klompenmakerij over: de gebroeders Nijhof die ook de Twentse snoeten- of tiplomp in het assortiment hebben. Klompen met een spitse neus: voor vrouwen spits als een speerpunt, voor mannen een bredere spits. Blank geschuurd of wit geverfd voor de bijzondere dagen en de kerkgang op zondag. De teloorgang van de klomp is te wijten aan de opkomst van het leren schoeisel. Na de oorlog verdween het houten schoeisel van het gewone volk geleidelijk uit het straatbeeld. Enter doet er alles aan om de klomp levend te houden, onder meer door een klompenmuseum en een opleiding voor handmatig klompen maken (zie kader).

Black Angus

Bij de herinrichting van de Regge is door de provincie 85 hectare landbouwgrond overgedragen aan twee particulieren. Voorwaarde is dat ze er natuur van maken en die levenslang onderhouden. De slagers Chiel en Roy Bolscher laten straks de natuurlijke weilanden begrazen door Black Angus-koeien, een veeslag dat sappig vlees levert. Maurice Roetgerink, eigenaar van een zonweringsbedrijf en inderdaad familie van het bekende kledingbedrijf, gaat puur voor de natuur. Dat is zijn liefhebberij. Onderdeel van zijn plannen is ook de aanleg van stroken populieren, zodat Enter ook over 20, 30 jaar nog over bomen beschikt, die geschikt zijn voor de klompenmakerij.

Granaat op ‘Regt door Zee’

Zoals het de klompenmakers verging, zo kwam er ook een eind aan het scheepsvervoer op de Regge. Trein en weg namen die rol halverwege de negentiende eeuw over. In 1939 stopte de laatste zompenschipper Gerrit ten Berge. Hij had als bijnaam Toetenbakker. Zijn boot, de ‘Regt door Zee’, kwam in het Nederlands Openluchtmuseum terecht. Bij de Slag om Arnhem vernielde een granaat het exemplaar. Het brak in tweeën. Die gehavende, maar oerechte, zomp is nu te zien in het Klompen- en Zompemuseum in Enter.

Ganzen drijven naar Rotterdam

Een andere oorlog, de Eerste Wereldoorlog, betekende de nekslag voor een heel bijzondere handelsactiviteit van de Enternaren. Vanaf begin 1800 dreven ze ganzen. Duzenden ganzen werden uit de hele regio verzameld om ze al lopend naar de haven van Rotterdam te drijven. Dat mocht niet te snel, want dan verloren de dieren gewicht. Langs de wegen scharrelden ze hun kostje bij elkaar. Tot grote ergernis van de aanwonenden die de herrie door het gegak, maar nog erger de stront absoluut niet op prijs stelden. De ganzen waren bedoeld voor de kerstmaaltijd in Engeland. In de Eerste Wereldoorlog kwam er een abrupt einde aan die drijfverij, doordat de Duitsers het scheepsvervoer onmogelijk maakten. De Engelsen

Schippersklomp, herenklomp, damesklomp.

schakelden over op de kerstkalkoen. De gans raakte uit de gratie. Als herinnering aan die tijd is er jaarlijks rond Pinksteren een ganzenmarkt in Enter. Mét ganzendrijven.

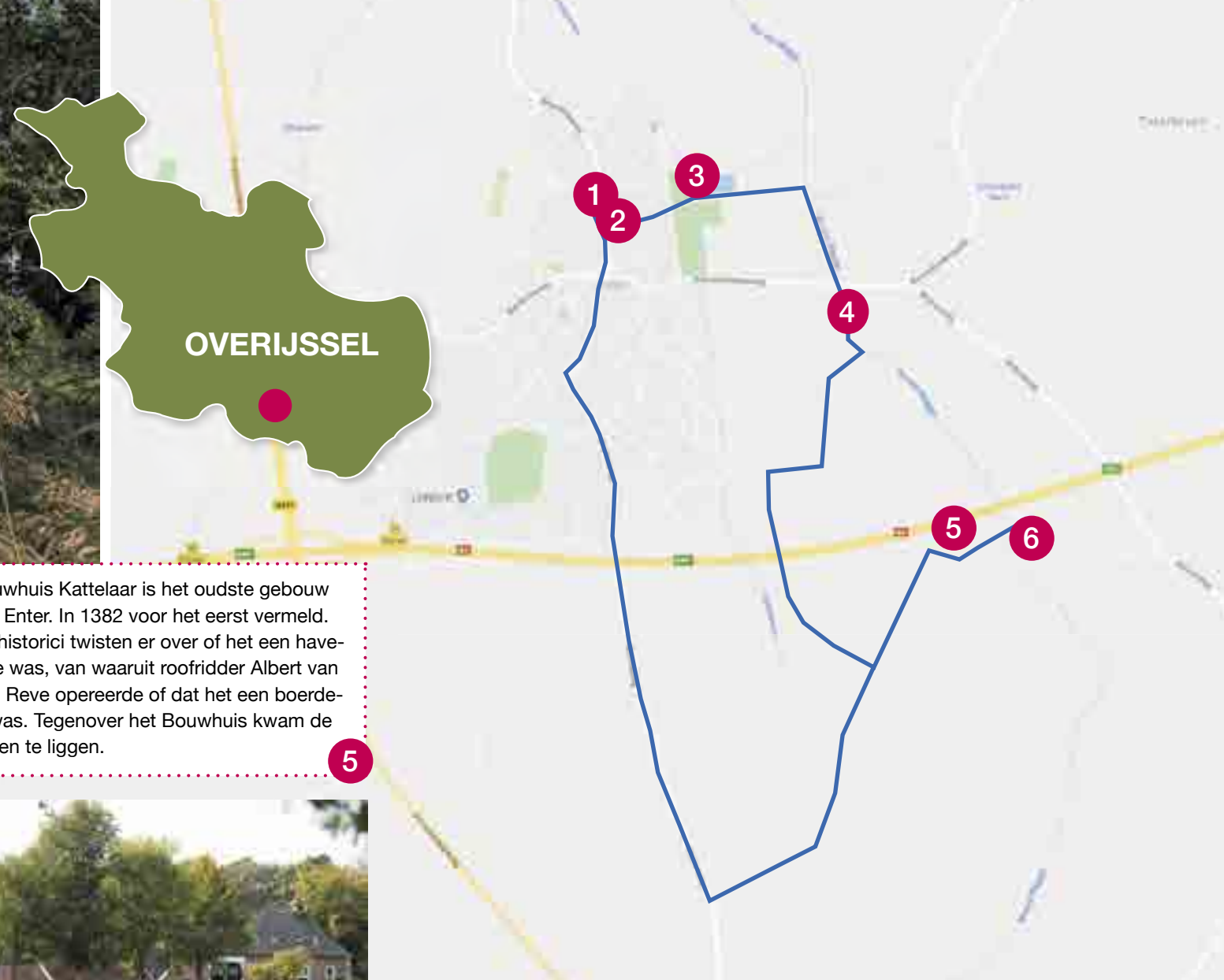
Eigen baas zijn

Zompenschippers, klompenmakers en ganzendrijvers hebben de basis gelegd voor een kenmerk dat veel Enternaren hebben: zelf baas willen zijn. Het aantal zzp'ers is verhoudingsgewijs hoog. Ze zijn omgeschakeld naar met name de bouw. Dat is in het dorp goed te zien aan de hand van het grote aantal zelf (en met hulp van dorpsgenoten) gebouwde woningen. Het is ook terug te vinden in de drang om met een zekere eigenzinnigheid en vindingrijkheid zaken aan te pakken. Dat gebeurt nu ook bij het Reggedal. Reken er maar op: zomp, klomp en gans krijgen opvolgers in recreatie en natuur met een duidelijk Enters stempel.

Opleiding klompenmaken

Met het verdwijnen van de klomp gaat een bijzonder handwerk verloren. In Enter wordt al meer dan 30 jaar een opleiding gegeven om het ambacht overeind te houden. Albert Bouwmeester, voorzitter van Enters Erfgoed, was een van de eersten die in 1976 de eerste opleiding volgden. “Met de hand één linker klomp maken is nog wel te doen, maar een tweede rechter, exact in spiegelbeeld, is ontzettend moeilijk. Het kost vier, vijf jaren oefenen, voordat je dat beheerst”, vertelt hij. In de loop der jaren hebben liefhebbers zich via de opleiding op het handmatig klompenmaken gestort. Het heeft er in geresulteerd dat van de ongeveer 35 klompenmakers in Nederland minstens de helft een Enters diploma op zak heeft! In oktober zijn weer twee klassen met elk zo'n tien cursisten gestart.

Fietsroute langs de Regge (10 km)

Enter en het Reggedal lenen zich bij uitstek voor een fietstocht. Enerzijds om de bijzonderheden in het dorp te zien, anderzijds om te genieten van het bijzondere landschap, de natuur en de boerenbedrijven langs de Regge.

's Werelds grootste klomp (4,03 m lang, 1,71 m breed en 1,69 m hoog) volgens het Guinness Book of Records staat voor de deur van het boerderijtje Buisjan. Binnen herleeft het verleden; met een snoepwinkeltje uit grootmoeders tijd, een ouderwetse schoenmakerij en een oudheidkamer.

2

De Regge is een fraaie regenrivier. Eigenlijk bestaat ze uit drie gedeelten: van Diepenheim bij landgoed Westerfliet tot Enter/Rijssen, van daaruit het middenstuk naar Hellen-doorn en het laatste gedeelte naar Hancate waar de rivier in de Vecht stroomt.

4

Het zompen- en klompenmuseum zijn samen gehuisvest in twee oude boerderijen aan de Hogebrink 4. Hier is ook het toeristisch informatiepunt gevestigd. In het museum kan iedereen van alles aan de weet komen over zompen en klompen. In de zomer zijn er buiten demonstraties klompenmaken en oude ambachten.

1

De Waarf aan de Werfstraat is de herbouwd werf en het startpunt voor de tochten in een zomp op de Regge. Alleen in het zomerseizoen en op afspraak. Veertien vrijwilligers varen om beurten met een gezelschap over het water. Op de werf zijn de nieuwe oude zompen gebouwd.

3

Bouwhuis Kattelaar is het oudste gebouw van Enter. In 1382 voor het eerst vermeld. De historici twisten er over of het een havezate was, van waaruit roofridder Albert van den Reve opereerde of dat het een boerderij was. Tegenover het Bouwhuis kwam de haven te liggen.

5

Binnengait bij de oude haven bestaat uit twee gedeelten. Aan de ene kant een boerderij annex café en herberg, aan de andere kant van de weg een doorrijschuur en overslagplaats die recent is opgeknapt. De brug krijgt weer de oude stelling van een ophaalbrug terug. Het hout hiervoor komt uit het Reggedal, van bomen die moesten sneuvelen voor de kronkels in de Regge.

6

Routebeschrijving

LA = Linksaf RA = Rechtsaf

Startpunt is het Zompen- en Klompenmuseum (1) aan de Hogebrink 4. Hier **RA** de Dorpsstraat in, tot aan Buisjan en de grootste klomp ter wereld (2). Bij de NH Kerk **LA** Werfstraat. Die gaat over in een onverharde weg tussen de velden van Enter Vooruit door. Entergraven oversteken en dan direct **LI** naar De Waarf (3). Van daaruit terug naar de Werfstraat en weg volgen langs de Regge (4). Let op: tijdens werkzaamheden kan het zijn dat delen van de weg zijn afgesloten. Bornebroekseweg oversteken. Tweede weg **RA**, na 150 meter links aanhouden en dan **RA** Morslaan. Eerste weg **LA**, Stokreefsweg. Over de A1 heen. Weg vervolgen tot eerste kruispunt. **LA** Kartelaarsdijk. Doorrijden na de haakse bocht. Links pluimveebedrijf Rohaan. Daar tegenover ligt Bouwhuis Kattelaar (5). Enkele honderden meters verder de brug over de Regge, met links de voormalige haven en net over de brug de vroegere herberg Binnengait. Daartegenover de 'doorrijschuur' en overslagplaats (6). Een Rustpunt voor een kopje koffie of thee. Terug rijden en Kartelaarsdijk vervolgen. Gaat over in Bullenaarsweg. Aan het eind **RA**, Goorseweg. Doorrijden tot in het dorp, waar de Goorseweg overgaat in Dorpsstraat. Bij Roetgerink Mode en Schoenen **RA**. Na de NH Kerk na 150 m **LA** Hogebrink. De route is ca 10 km.

Bargerveen:

Het wonderlijke laatste restje *van het onmetelijke* Bourtangermoeras

Het Bargerveen, ten oosten van Emmen in de zuidoostelijke punt van Drenthe, is een wonderschoon natuurgebied. Het bevat het laatste restant van een immens moeras dat zich uitstreckte van boven het Groningse Bourtange tot aan de Vechtstreek en Twente. Op het nippertje is hier een uniek stukje hoogveen gered, voordat het als turf in de open haard en in kachels zou verdwijnen.

Het Bourtangermoeras omvat een gebied van zo'n 300.000 hectare, waarvan ruim de helft aan de Nederlandse kant van de grens lag en de andere helft in Duitsland. Net zo groot als de huidige provincie Drenthe. In feite één grote badkuip: blubberig en ondoordringbaar, op een paar plaatsen na, waarachter de bewoners en soldaten zich in het verleden letterlijk verschansten om indringers tegen te houden. Wie het waagde om toch met zijn leger het gebied in te gaan, had die beslissing beter niet kunnen nemen. Het moeras beschermd

Noord- Nederland vele eeuwen lang tegen heersers uit bijvoorbeeld Spanje, Pruisen en Hannover.

Heksen, wedergangers en hiplichten

Het idee bij een groot moeras is een modderbende waaruit kwalijke dampen omhoog stijgen en waar heksen, wedergangers (schimmen van doden die weerkeerden) en hiplichten (zieltjes van doodgeboren kinderen) hun domein hebben. In de zomer waren grote delen echter begaanbaar als graasgebied waar de boeren van Drentse zanddorpen als Emmen, Noord-en Zuidbarge en van de Duitse zanddorpen Haren, Wesuwe, Versen, Ruhle en Hesepe hun schapen lieten weiden. Daar verwijst ook het woord 'compascuum' naar, dat nu nog in verschillende plaatsnamen terug te vinden is. Het betekent: gezamenlijke weidegronden of meent.

Boekweit voor jonge Duitsers

Het veen was zeer geschikt voor boekweit. In die teelt waren de Drentse boeren minder bedreven. De Duitsers konden dat wél. Na 1860 staken jonge boeren de grens over om het kruidige gewas met de witte bloemen te verbouwen. "In feite waren zij de eerste pioniers van het veen", vertelt Gerard Steenhuis, amateur-historicus, schrijver en bewonderaar van het gebied. In hun eigen land was geen veenland meer beschikbaar, omdat het was afgebrand. Bovendien speelde de dienstplicht. Dat had te maken met het feit dat het keurvorstendom en latere koninkrijk Hannover in 1866 werd ingelijfd door Pruisen dat meteen een driejarige militaire dienstplicht invoerde. Die wilden jonge, katholieke boeren ontlopen door naar Drenthe uit te wijken en zich daar te vestigen. Het dorpje Weiteveen dankt zijn naam aan die boekweitteelt. Om boekweit te kunnen telen was het nodig het veen in brand te steken, maar dat werd vanwege de overlast van dikke rookwolken in 1925 verboden.

Norit kooltabletten

Werd aan de Duitse kant het veenland gebruikt voor boekweitbouw en voedselteelt, aan de Nederlandse zijde werd het veen afgegraven en gedroogd. Nederland had sinds de industriële revolutie brandstof nodig. Duitsland beschikte over genoeg bosbouw. Vanuit Groningen werd langzaam maar zeker het hele Bourtangermoeras opgerold. Daar kwamen de Veenkoloniën voor in de plaats met hun dalgronden, een mengsel van zand en de bovenste laag van het veen. Het veenmos dat zich sinds de laatste ijstijd in het zompige gebied ontwikkelde tot veen bleek in gedroogde vorm de goed bruikbare brandstof turf. Heel Nederland stookte zich er warm mee, totdat vanaf de 19de eeuw steenkool die rol

's Winters strijken op het veen tienduizenden toendrarietganzen neer.

Veen-Drenten zijn noeste werkers met durf. Vrijbuiters die nooit ophouden.

Erik Bloeming, Boswachter Staatsbosbeheer Het Veenland.

overnam, later gevolgd door gas. Tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog bloeide de turfwinning op, omdat steenkool toen nauwelijks verkrijgbaar was. Lang hield turf het nog vol: het zwarte veen als brandstof en de bovenste laag van zo'n 50 centimeter - het witte veen - als turfstrooisel voor de paardenstallen en de tuinbouw.

Tussen beide wereldoorlogen was het crisis. Veel turfgraversgezinnen verhuisden in de jaren dertig naar de textiel in Twente, de mijnen in Limburg, naar Philips in Eindhoven en naar gebieden waar nieuw land werd aangemaakt. Als laatste stopte de turfwinning in 1992 in het Bargerveen, waar de firma Purit (later Norit) uit het zwarte veen de actieve kool voor de Norit koortabletten maakte.

Bargerveen in drie gedeelten

Het Bargerveen van 2.500 hectare bestaat feitelijk uit drie gedeelten: het Meerstablok in het noorden, het Amsterdamsche Veld in het midden en het Schoonebekerveld in het zuiden. Ze zijn grotendeels afgegraven. In het Meerstablok is het laatste restant van het hoogveengebied nog in tact. Zo'n 60 hectare waar Staatsbosbeheer zuinig op is. Alleen met een gids mogen bezoekers dit unieke stukje natuur in. 'Meerstal' verwijst naar de meertjes waarin het hoogveen zich ontwikkelt. Het Amsterdamsche Veld is ook een aparte naam. Die dankt het aan een groep Amsterdamse beleggers die het gebied begin vorige eeuw kochten om er turf te winnen.

Drenten wagen zich niet in 't veen

De veenarbeiders in het Bargerveen kwamen uit Overijssel, Friesland en Groningen. Zij waren niet van katholieke komaf, in tegenstelling tot de Duitse boekweitboertjes die zich in het veen hadden gevestigd. De Drentse zandboe-

ren waagden zich niet aan die turfwinning, vertelt Gerard Steenhuis. De Zand-Drenten beschouwden, net als de rest van Nederland, het veen- en turfgebied als iets minderwaardigs. Op school leerden kinderen over de erbarmelijke omstandigheden. De plaggenhutten waarin hele gezinnen woonden, stonden model voor pure armoede. Werken in de turfwinning gold als een van de zwaarste en ongezondste beroepen. Daarbij hadden de werkers in de wintertijd, als ze niets verdienden, de grootste moeite om het hoofd financieel boven water te houden. Velen vluchtten in de drank. Schrijver Gerard Steenhuis relateert. Hij bestempelt de Veen-Drenten als noeste werkers met durf. Nadat het werk in het veen geleidelijk ten einde kwam, gingen ze aan de slag als boer, boerenknecht of als arbeider in de fabrieken in zuidoost Drenthe, zoals de AKU, later Akzo, in Emmen.

Van zeearend tot levendbarende hagedis

Oog voor de bijzondere natuur en het aparte landschap was er lange tijd niet of nauwelijks, terwijl dat nu juist een van de grote troefkaarten van het Bargerveen is. Pas sinds 1968 is het beschermd natuurgebied. Hier is nog het trillen van de zompige bodem te ervaren. Een open gebied waar altijd de horizon te zien is. Hier heerst stilte en komen velen in de natuur tot rust. Erik Bloeming, boswachter in het gebied en ook 'natuurparkranger' van het internationale Natuurpark Veenland

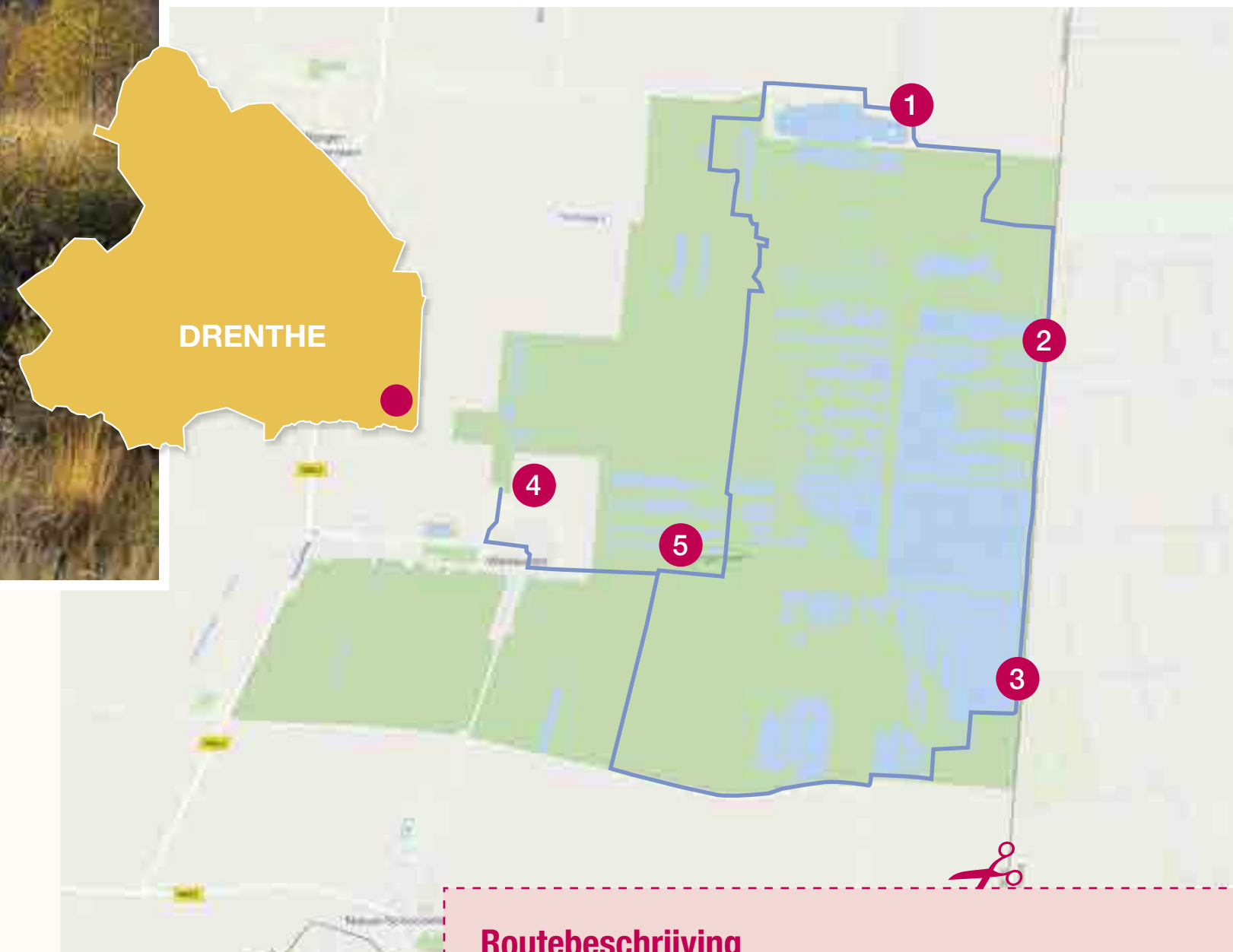
meldt een rijkdom aan biodiversiteit: libellen, vlinders als het heideblauwtje en de aardbeivlinder, nachtvlinders, maar ook adders, alle vier zonnedauwsoorten, hermelijnen, slangen en de levendbarende hagedis. 100 tot 120 verschillende vogelsoorten broeden er. Het is een topgebied voor de zeldzame klapekster. 's Winters strijken hier tienduizenden toendrarietganzen neer. In februari melden de eerste kraanvogels zich. De kleine en wilde zwanen vertoeven er en af en toe komt de zeearend die net over de grens in Duitsland broedt, een kijkje nemen.

Topstuk van ongerepte natuur

Dat alleen maakt het Bargerveen niet uniek. Het is ook de vervening waarvan resten van de verschillende stadia te zien zijn. Het handmatige, maar ook het mechanische, met de baggerputten. Erik Bloeming: "Het is een prachtig gebied om te wandelen en te fietsen." Dat in de wetenschap dat er een niet toegankelijk topstuk van ongerept hoogveen in het gebied ligt. Het laatste snippertje authenticiteit Bourtangermoeras. "Uniek, daar moeten we heel zuinig op zijn!"

Hoog of laagveen?

Het Bargerveen is een aardkundig monument waar te zien is hoe een monumentaal onderdeel van het Nederlandse landschap is ontstaan. Het hoogveen in dit geval. Gevormd sinds de laatste ijstijd, 15.000 jaar geleden. Hoogveen is veenmos dat eeuwenlang is samengeperst in een vochtige bodem. Per jaar ontstaat ongeveer één millimeter veen. Voor de nattigheid zorgt het mos zelf door als een spons regenwater vast te houden. Kenmerk van hoogveen is dat het boven het grondwaterpeil ontstaat, laagveen ontstaat juist door plantenrestanten die onder water worden samengeperst. Staatsbosbeheer heeft in delen van het Bargerveen dat hoogveenproces weer op gang gebracht. Met zandkaden rond het gebied wordt het regenwater vastgehouden. De kurkdroge zomer en herfst hebben volgens boswachter Erik Bloeming geen grote nadelige gevolgen gehad voor het veen. Dankzij waterbuffers rond het gebied – het nieuwe Swarte Meer – is het Bargerveen voldoende nat gehouden. "Dit soort droog weer moeten we trouwens niet elk jaar hebben. Bovendien ontbreken de buffers nog aan de oost- en zuidzijde waar de droogte dan ook duidelijker te zien was."

Fietstocht Bargerveen (20 km)

Het Bargerveen leent zich voor een fijne wandeling of fietstocht. Er lopen fiets- en wandelpaden door en langs het gebied. Deze fietsroute van rond de 20 kilometer volgt een aantal van die paden.

Langs de scheiding van beide landen staan verschillende grenspalen. Palen met een H erop verwijzen naar het koninkrijk Hannover. **Grenspaal 160-5** met een stenen voet en een paal van Bentheimersteen markeert de plek waar de Duitse grens met een verspringing in de weg overgaat naar de Nederlandse grens.

2

Kerk en pastorie vormen de oude kern van Zwartemeer. Het centrum van het dorp en ook de nieuwbouw is in de loop van de tijd meer dan een kilometer verderop in noordelijke richting verschoven. De bewoners wilden in dat nieuwe centrum ook een eigen kerk. Dat werd de Verrijzeniskerk uit 1969. De Antoniuskerk doet nu dienst als kerk van een stichting die Heilige Missen laat opdragen in het Latijn.

1

De Aussichtturm staat weliswaar op Duits grondgebied, maar van hieraf is er een fraai uitzicht over het Bargerveen. Met eerst een groot, nat gedeelte en dan overgaand in een droger stuk. Ook percelen waar het veen is afgegraven zijn te zien.

3

De Veenland Express, een huifkar voor 60 personen, bracht koning Willem-Alexander eind september naar Weiteveen waar hij de nieuwe **schaapskooi** plus een restaurant opende. Hij was onder de indruk van het gebied. "Drenthe is altijd mooi, natuurlijk", sprak hij. www.staatsbosbeheer.nl/veenlandexpress

4

Het monument De Steele is een geschenk van de Purit-/Noritfabriek, toen dit bedrijf in 1992 met de productie van actieve kool, gewonnen uit veen, stopte. Op de steen staat het patroon van kanalen en wijken, die werden aangelegd om het gebied te ontwateren en de turf te vervoeren.

5

Routebeschrijving

LA = Linksaf RA = Rechtsaf

De start is bij Theetuin d'Aole Pastorie aan de Kamerlingswijk Westzijde 136 in Zwartemeer, aan de rand van het Bargerveen. D'Aole Pastorie staat in de tuin van de Antonius van Padua-kerk (1) uit 1921. Van hieruit rechtdoor. Na de werkschuur van Staatsbosbeheer Veenland **LA** tot aan de grens met Duitsland. Ongemerkt gaat de tocht nu **RA** over een verhoging, een kade, in zuidelijke richting over Duitse bodem. Waar het pad **RA** en direct weer **LA** gaat staat aan de rechterhand grenspaal 160-5 (2). Doorrijden tot de Aussichtturm (3). Nog een klein stukje door en dan **RA**. Bochtige weg langs het natte deel van het Bargerveen volgen. De weg gaat over in de Doctor Ingenieur H.A. Stheemanstraat. Doorrijden tot aan de rechterhand een schelpenpad, een wandel- en fietspad, opdoemt. Hier **RA**. Rechtdoor blijven rijden, ook op het punt waar het wandelpad naar rechts gaat. Doorrijden tot de Zuidersloot. Hier **LA** naar Weiteveen. Eerste weg **RA** Heidestraat, langs de velden van de Sportvereniging (aan de linkerhand) en weg vervolgen tot aan de Schaapskooi (4) aan de Ambachtsweg. Dezelfde weg terug via de Heidestraat naar de Zuidersloot en bijna aan het einde van de weg, vlak voor de parkeerplaats, **LA**. Na 400 meter monument De Steele (5). Rondom de uitzichtheuvel het fietspad rechts aanhouden. Het noordelijke deel van het Bargerveen, het Meerstablok, loopt langs het afgebrande insectenhuis van Uneken. Hier rechtdoor tot aan de Verlengde Scheperweg. **RA** tot aan de Kamerlingswijk Westzijde. **RA** terug naar de Theetuin.

Beerze

in volle glorie

Beerze is puur. Geen kermistoestanden met opgepimpte oude boerderijen, tientallen winkeltjes en allerlei horeca. Vier grote campings rondom de Overijsselse buurtschap, dat is het enige. De buurtschap zelf straalt een stilte en tijdloosheid uit, die naadloos overgaan in de rust van de natuur.

Markant vlechtwerk van stro is op de oude schaapskooien of schaaпsschotten aangebracht. Goedkoop, maar ook zeer decoratief.

Het markante van Beerze schuilt in de monumentale boerenbehuizingen. Sommige met prachtige, zwarthouten schaapskooien. ‘Schotten’ of ‘schaapschotten’ heten ze hier. In de buurtschap zelf zijn de boeren en hun vee verdwenen, maar daarbuiten, aan de Marsdijk, bij de uiterwaarden van het riviertje de Vecht, zijn nog diverse melkveebedrijven te vinden. Bij één, de familie Zandman, is kaas te koop.

Beschermd dorpsgezicht

In de buurtschap, twee uur gaans van Ommen en Den Ham, vormen de boerderijen langs een deel van de Beerzerweg een beschermd dorpsgezicht. Daarvan telt Nederland er bijna 470. Met monumenten die het als geheel waard zijn behouden te blijven. Beerze is daarbij een bijzondere: met een aaneenschakeling van boerderijen die op de Rijks- of gemeentelijke monumentlijst staan. Terecht. Twaalf in totaal. De een nog fraaier dan de ander. ‘Hallenhuisen’ of ‘Saksische boerderijen’ heten ze in vakjargon. Gebouwd rondom eeuwenoude eiken ankergebinten. Een voorhuis en daarachter de stal, gescheiden door de voergang (de deel). In Beerze is elke monumentale boerderij voorzien van een rieten

dak. De meeste hebben een ‘onderschoer’, een inham met staldeuren in de achtergevel.

Strooien wand

Bij sommige staan nog de zwart geteerde schaapschotten met hun ‘gepotdekselde’ houten wanden en – heel bijzonder! – vlechtwerk van riet en roggestro. Niet voor de sier, maar omdat dat materiaal veel goedkoper was dan hout. Alleen het bovenste deel van de wand bestaat uit stro. Onderin was het niet handig, omdat het vee in de stal de wand zo weg zou vreten. Het roggestro werd in elkaar gedraaid en met wilgentenen vastgezet op verticaal geplaatste hazelnoot- of wilgentakken. Horizontaal was er een latwerk met een rieten ondergrond aangebracht. Het is niet uniek. In het Vechtdal, maar ook in Drenthe en sommige delen van Twente komt het voor. Echter nergens zo nadrukkelijk als in Beerze. Komt dat zien!

“‘t Hef altied zo ewes”

Even de ogen dicht doen en dan bedenken hoe het hier vroeger was: met zandwegen, karren en hooi hangend op de ruiters. Ot en Sien of Wim Sonneveld die zingt over het tuinpad van zijn vader: een zandweg tussen koren door, het

vee, de boerderijen. Henk Schuurman (83) heeft zijn hele leven in Beerze gewoond. Hij herinnert zich hoe het vroeger een besloten gemeenschap was, waar iedereen iedereen kende en waar ‘naoerplichten’ vanzelfsprekend waren. Op zondag twee uur lopen naar de kerk in Ommen en daarna twee uur terug. In 1945 werd Beerzerveld een zelfstandige kerkelijke gemeente waarbij Beerze werd ingedeeld. Het duurde nog jaren voordat iedereen de overstap maakte.

Tot 1953 bleven nog boeren naar Ommen gaan. Vanuit de gedachte “‘t Hef altied zo ewes”, vermoedt Henk Schuurman. Hij heeft tussen 1942 en 1948 op het enige schooltje dat Beerze rijk was gezeten. Al in 1808 stond er zo’n schooltje. In de loop der tijd is het twee keer vervangen. In 1984 sloot het zijn deuren, omdat er nog maar vijf leerlingen waren. In zijn tijd waren dat er, met de grote gezinnen, nog 20 tot 30. School weg, net als de bakkerij met kruidenierswinkel en de fietsenzaak met BP-benzinepomp van Kleinlugtenbeld. Alleen de winkeltjes bij de campings zijn er nog. Voor de rest is Beerze een stille buurtschap met boerderijen.

Eeuwenoude voorgangers

De boerderijen stammen uit het midden van 1800, maar

de meeste hebben een eeuwenoude voorganger. Henk Schuurman woonde nog niet zo lang geleden op Erve Volkerink. Zijn vader hield er vier koeien en werkte er later bij als bosarbeider op het landgoed Beerze. Op het erf heeft steeds een boerderij gestaan. Aanvankelijk van hout en met lemen wanden. Pas in de negentiende eeuw konden de boeren in Beerze het zich veroorloven om stenen muren te laten zetten. Het houten en lemen omhulsel verdween, maar de ruggengraat van het gebouw, het gebint, bleef overeind of werd een stukje verplaatst en aangepast. Vandaar dat op die balken vaak veel oudere

Birwieven

Op de boerderijen van Beerze was zwervend volk van harte welkom, meldt G. J. Eshuis in het boek ‘Zwerftochten door de Vechtvallei’. Niet alleen waren zij bringers van het nieuws, ook waren de bijgelovige boeren beducht voor wraak, als ze het ‘vrömde volk’ afwezen. Vooral voor de bedelende vrouwen, ‘de birwieven’, waren ze bang. Een boerin die geen aalmoes gaf, moest het bekopen. Ze werd ziek en in haar hoofdkussen vonden de buurvrouwen een krans van veren. Zie je wel: betoverd!

De buurtschap Beerze, gelegen op een hogere es, vormt de scheiding tussen de natte graslanden langs de Vecht en de heide en het zand verderop.

Messen trekken en afdekken

Beerze kende lange tijd twee naoberschappen die elk de plichten en gebruiken in stand hielden. Elly Hilberts, dochter van het 'hoofd der school', heeft dat in de jaren zestig allemaal uitgezocht. Behalve de gangbare regels rond geboorte, huwelijk, ziekte en sterfte noemt ze ook rechtspleging die overigens al tijden niet meer voorkomt. Wie probeerde als buitenstaander een meisje uit de buurtschap te strikken, moest als straf trakteren op jenever en brandewijn. Maar het werd 'slimmer' als een jongen uit Beerze zijn oog op hetzelfde meisje had laten vallen. 'Dan kwamen de messen er aan te pas', schrijft ze. Had een jongen een meisje zwanger gemaakt en weigerde hij met haar te trouwen, dan sleepte de buurt hem uit zijn huis. Op de brink dwong de buurt hem om het meisje te huwen, anders was hij zijn leven niet zeker. Was iemand niet gewild in de buurt, dan was de straf 'afdekken' oftewel ophoepelen, meldt Elly Hilberts. Letterlijk brak de buurt 's nachts het dak van de boerderij of het huis boven het hoofd van die persoon af.

De natuur maakt Beerze tot een gewilde plek voor toeristen en dagjesmensen. Zo blijft er ook leven op deze oeroude plek.

jaartallen staan dan van het laatste bouwjaar. Ook kwam het voor dat elders een compleet tweedehands gebint werd gekocht, waar een boerderij omheen werd gebouwd. Kortom, het dateren van oude Saksische boerderijen is vaak een lastig verhaal. Niet alleen in Beerze overigens.

Herberg De Goede Vrouw

De buurtschap is heel oud. Al in de prehistorie verbleven jagers langs dit deel van de Vecht. In het nabijgelegen Marienberg zijn sporen van jagers gevonden, die 10.000 jaar oud zijn. Boeren vestigden zich hier zo'n 5.000 jaar geleden. De rivier heeft altijd een rol gespeeld. De buurtschap heeft er haar naam aan te danken. 'Beerze' is ontleend aan het oud-Keltische woord 'bar' of 'beer' dat 'waterkering' of later 'barrière' betekende. De Vecht zorgde bij overstromingen voor vruchtbaar slib op het land en voor bedrijvigheid.

Bij herberg De Goede Vrouw legden de schippers uit Coevorden en Hardenberg aan, die met hun lading op weg waren naar Zwolle. Vooral rogge, maar ook Bentheimer zandstenen. De bouwstenen voor het Paleis op de Dam zijn hier voorbijgekomen, vertelt Henk Schuurman. Een claim die ook de plaats Enter legt, maar dan over de Regge. De Goede Vrouw raakte begin vorige eeuw haar plek aan het water kwijt, toen het kronkelende riviertje werd rechtgetrokken. Nu herstelt het waterschap die kronkels weer, zodat de Vecht kan meanderen. Goed voor de natuur. De herberg is in 1954 afgebroken. Had nooit mogen gebeuren met zo'n karakteristiek oud pand, vindt Henk Schuurman.

Tussen nat land en heide

De buurtschap, gebouwd bij de hoger gelegen es, vormt de scheiding tussen de natte marslanden (of broekgronden) langs de Vecht en de heide op de zandgronden en verderop het moerassige Beerzerveen (nu Beerzerveld en Marienberg). De hei en het zand waren een zegen en een plaag. Boeren konden er hun schapen laten grazen. Toen er in de Gouden Eeuw en daarna grote vraag naar wol ontstond, groeiden ook de kuddes die hele delen van de hei kaal vraten, net als op de Veluwe. Zandverstuivingen waren het gevolg. 'Stuifduinen' noemen ze die in Beerze.

Het hoogste punt is 26,5 meter. Met de aanplant van dennen probeerden de eigenaren van landgoed Beerze en het waterschap vanaf 1826 het zand te temmen. Daar heeft de buurtschap zijn bossen aan te danken. Vanwege de bijzondere natuur die ontstaat, herstelt Landschap Overijssel (de huidige bezitter van de natuur rond het landgoed) weer enkele van die stuifduinen.

Parel van het Vechtdal

Die natuur maakt Beerze tot een gewilde plek voor toeristen en dagjesmensen. De recreatie zorgt ervoor dat er leven blijft op deze oeroude plek, met zijn beschermde dorpsgezicht als grootste troef. Op naar Beerze of, zoals G.J. Eshuis al in de vijftiger jaren in het Dagblad van het Oosten schreef: "Als een vruchtbare oase te midden van de zandverstuivingen langs de Vecht en gedeeltelijk verscholen achter een hoge, met weelderig hout begroeide duinwal, ligt daar het met zijn rieten daken zo vredig aandoende Beerse, de parel van het Vechtdal."

Naobers wandelroute

Beerze (12,5 kilometer)

Beerze en omgeving lenen zich bij uitstek voor prachtige wandelingen. Er zijn verschillende routes die merkwaardig genoeg de boerderijen links laten liggen. Deze wandelroute neemt het beschermde dorpsgezicht in zijn volle glorie mee. De start is bij Vakantiepark Beerze Bulten aan de Kampweg 1.

Met dank aan Henk Schuurman uit Beerze

Vier campings telt de buurtschap, met als meest bekende de tot de top tien van Nederland behorende Beerze Bulten. In 2017 door de ANWB uitgeroepen tot Beste Camping. Ooit, 70 jaar geleden, begonnen door bakker Gert-Jan Hagedoorn uit Almelo als een primitief kampeerterrein zonder elektriciteit, water, telefoon en riool. Een pomp, een toilet ('t huske) en een barak waren de voorzieningen. Nu is het een groot recreatiecentrum met tal van moderne accommodaties.

1

Het hoogste punt van de buurtschap ligt vlakbij de Beerzerpoort, een klimmetje van 26,5 meter. Bovenop geeft een steen van de Rijksdriehoeksmeting het hoogste punt aan. Bij heel helder weer is van daaraf zelfs de watertoren van Lutten te zien. Een andere stuifduinwal is rond 1860 doorkliefd met een weg, de Beerzerpoort, die het mogelijk maakte om naar Beerzerhaar te lopen, waar toen de eerste bewoners kwamen en verder door naar Den Ham.

2

'Het kasteel' noemen de Beerzenaren het landhuis dat baron Bentinck tot Buckhorst tussen 1923 en 1927 liet bouwen op landgoed De Beerze. Die benaming was een bedenkensel van de baron, toen hij de verbouwereerde timmerman en boer Gerrit Jans (Tiks Gait) opdracht gaf om voor hem een 'kasteel' te bouwen. Voor de bouw kreeg het landgoed een eigen spoorweghalte om de bakstenen ter plekke af te kunnen leveren.

3

De Höfte is de oudste plek van Beerze. Al in de tijd van Karel de Grote wordt ze genoemd als hofstede, later uitgebreid tot havezate. Zeg maar een klein kasteel met slotgracht, van waaruit de edele bewoner zijn bezittingen (negen boerderijen) bestierde. In 1748 werd de havezate afgebroken. Bij de havezate stonden vroeger twee bouwhuizen. Op de plaats van de ene staat nu boerderij de Höfte – gebouwd in 1930 – de andere werd schuur en is in 1972 afgebroken.

4

Erve Volkerink aan de Beerzerweg 27 kreeg in 2012 met Jenne en Ingrid van der Velde nieuwe bewoners. Zij restaureerden deze boerderij, een van de monumentale in Beerze. In 1513 komt het erf voor het eerst in de geschriften voor, waarschijnlijk is de boerderij echter veel ouder. Het document vermeldt de jaarlijkse betaling van twee mud rogge aan het klooster van Sibculo. De naam Volkerink komt voor het eerst in 1748 naar voren bij de volkstelling.

5

V De grandeur van Vollenhove

Vollenhove is een buitenbeentje. Als bestuurscentrum eeuwenlang net zo belangrijk als Den Haag. Snuif er nog de grandeur van de huizen en historie op. Hier, in de kop van Overijssel, werden de opdringerige Friese Stellingwerwers tegengehouden.

Naaber
Route 11

Pracht van de Streek

Tekst: Hans Siemes
Fotografie: Hans Menop
Illustratie: Patrick Klumper

Overal in Vollenhove zijn historische gebouwen te vinden, zoals het oude raadhuis uit 1621 met zijn zuilengalerij en balkon, voorzien van stadswapen en geflankeerd door een hert.

Het Land van Vollenhove omvat boerenland, water en natuur met veel riet.

Wat een gletsjer in de ijstijd niet allemaal teweeg kan brengen. De ijsmassa schoof een enorme bult klei van drie bij zes kilometer voor zich uit, waaruit Vollenhove is ontstaan. Liever gezegd: eerst ontstonden de huidige buurtschappen Barsbeek, Leeuwte en Wendel en daarna pas Fulnaho, later omgedoopt in Vollenhove. In de buurtschappen aan de rand van de vijftien meter hoge kleileembult vestigden zich eerst boeren uit Twente, Salland, de Achterhoek en van de Veluwe. Het was rond 900 een uiterst droge tijd. De boeren op het zand zagen hun oogsten mislukken. Ze zochten een beter heenkomen aan de rand van de met bos bedekte kleibult. Rondom lagen tientallen kilometers moeras en gras, waar ze in de zomer hun vee konden laten grazen en waar ook wel wat gewassen te verbouwen waren. Later – in de 14de eeuw – werd een deel van het land ingepolderd tot de Barsbeker polder.

Vrije Friezen

Vollenhove kwam pas in beeld, toen de bisschop van Utrecht zijn oog op die plek liet vallen. Hij was in de tiende eeuw door de Duitse keizer als landsheer aangesteld om diens bezittingen in het noorden en het oosten van het land te beschermen. Vooral tegen die vermaledijde

vrije Friezen die het voorzien hadden op de gronden in wat nu Groningen, Drenthe en Overijssel is. Het Oversticht heette dit gebied, afgeleid van de naam Sticht, de voorloper van Utrecht.

Het kasteel

Dat de bisschop op Vollenhove uitkwam had overigens met wat anders te maken. Hij was op die plek gestuit vanwege het vele bos: een uitstekend gebied om te jagen. Daarvoor bouwde hij aanvankelijk een versterkte boerderij. Zijn opvolgers, trouw aan de opdracht van de keizer, zetten er vervolgens een kasteel neer: Het Oldenhuys. Samen met Coevorden werd Vollenhove zo het bolwerk tegen de vijanden uit het noorden. De bisschoppen liet zich omringen door ridders, borgmannen genaamd, die elk een versterkt ‘adellijk betimmerd’ landhuis lieten bouwen: een havezate. Vijftien hebben er in en rond Vollenhove gestaan, vijf zijn er nog bewaard gebleven. Het kasteel heeft het ook niet gered. In 1825 is het gesloopt.

Flagellanten

Uit het kasteel en de havezaten groeide een bestuurlijk centrum voor heel Noord-en Oost-Nederland (op Fries-

land na). Vollenhove kon zich wat dat betreft meten met Den Haag dat in het westen de lakens uitdeelde. “Vollenhove is wel een stad en dat kan het dorp Den Haag niet zeggen!”, merkt Henk van Heerde, de amateurhistoricus van Vollenhove en het Hoge land, fijntjes en met een glimlach op. Er ontstond een stad, omringd door een stadgracht. Vollenhove telde zo’n 1.000 tot 1.500 inwoners. De bisschoppen deden dat bestuurlijke en verdedigende werk eeuwenlang. Ze zorgden ook voor de komst van flagellanten (zelfkastijders) die werkten aan de drooglegging van het omringende moeras en de turfafgraving van een enorm gebied: van Vollenhove tot aan Steenwijk en Staphorst.

Zo zijn plaatsen als Giethoorn, Wanneperveen, IJsselham, het verdwenen dorp Beulake, Dwarsgracht en Belt-Schutsloot ontstaan. Dat hele gebied in de Kop van Overijssel staat bekend onder de naam Land van Vollenhove. Niet te verwarren met het Hoge Land, waarmee Vollenhove en de omringende buurtschappen tot aan Sint Jansklooster worden bedoeld.

De machtige Schenck

Karel de Vijfde en zijn zoon Filips de Tweede vervingen begin 1500 de kerkelijke gezagsdragers door stadhou-

ders. Twee in Nederland: een in Den Haag en een in Vollenhove. Allebei even belangrijk. In het Haagse werd dat in 1559 Willem van Oranje, in Vollenhove Georg Schenck. Die kreeg in 1521 Friesland onder zijn hoede en later ook Groningen, Drenthe en Overijssel.

Schenck is voor de meesten een onbekende, al was hij een machtig man. Hij bouwde bij Vollenhove een tweede kasteel: Toutenburg. Op een stukje ruïne na is het verdwenen. Zijn opvolger, Jan van Aremberg, raakte verwickeld in de Tachtigjarige Oorlog die Willem van Oranje in 1568 ontketende. Een vrij ingewikkeld verhaal. Er waren familiebanden en aan de andere kant was de Vollenhoofse stadhouder ook weer trouw aan de Spaan-

ErOpUit Corso

Het beroemde bloemencorso van Vollenhove vindt dit jaar plaats op 24 augustus. Het is de afsluiting van de corsofeestweek die de 20ste begint. De straten van Vollenhove zijn deze week schitterend versierd en 's avonds verlicht.

Van veraf torent de katholieke Kleine of Mariakerk uit boven de stad. De kerk, in 1450 voorzien van de toren, is bijna 600 jaar oud. Tegenwoordig is het een Gereformeerde Kerk.

In de kop van Overijssel is de rietteelt prominent aanwezig. Het gewas wordt in de winter geoogst en verwerkt. De telers bestempelen het riet als het beste van Europa.

Het haventje is een geliefde plek voor watersportliefhebbers om in Vollenhove neer te strijken. Een stad met een visserijverleden.

De Latijnse school uit 1627, in renaissancestijl gebouwd door stadssecretaris Joannes Lemker. Later deed het gebouw dienst als Franse school, abusievelijk door iedereen aangeduid als de Latijnse school die ook tot 1738 in Vollenhove heeft gestaan.

Het Venoos

'Veno' zeggen de inwoners van de Kop van Overijssel tegen Vollenhove. De zoveelste verbastering van de naam van het stadje. Langs wat nu Vollenhove heet stroomde 2.000 jaar geleden de inmiddels verdwenen rivier de Vlie (in het Romeins Flevo). Die stroomde vanuit de Eem en de Utrechtse Vecht naar Vlieland. De Vlie passeerde op haar weg naar het noorden een hoogte, ofwel de Vlie na ho. Dat werd Fulnaho en later Vollenhove. Een gebied ook met een eigen erkende streektaal, het Venoos, afgeleid van het Saksisch, zoals alle streektalen in het noordoosten.

se vorst. Uiteindelijk moest hij wijken en kwam zijn gebied onder de nieuwe machthebbers van de Zeven Provinciën.

Onwetend over Vollenhove

"Pas de geschiedenisboekjes aan", roept Henk van Heerde. "Kinderen leren alles over het beleg van Alkmaar en Leiden of over Alva en Den Briel, maar van Vollenhove weten ze niks. Terwijl daar vergelijkbare strijd werd gevoerd." Overigens geldt dat ook voor veldslagen bij Oldenzaal, Groenlo en Bredevoort. Hij onderstreept de betekenis van zijn woonplaats, die maar weinigen onderkennen. Totdat ze in Vollenhove zelf rondwandelen.

Vollenhove raakte zijn stadhouder kwijt, maar de ridders die in en rond de stad hun havezate hadden, bleven een zeer voorname rol spelen in het bestuur van Overijssel. Ze maakten deel uit van de Ridderschap die samen met de steden de dienst uitmaakten in het kwartier Land van Vollenhove. Ze bekleedden in de landelijke politiek vele functies en waren ook deelgenoot in de machtige VOC. De Franse revolutie maakte een eind aan hun heerschappij en daarmee aan Vollenhove als bestuursstad.

Ansjovis

Vollenhove was inmiddels veranderd in een plaats waar visserij op Zuiderzee-haring en ansjovis het belangrijkste middel van bestaan werd. Op het hoogtepunt telde de

vloot meer dan 100 botters, ook doordat de vissers uit Schokland naar Vollenhove verhuisden. Visverwerking in bokkinghangen, garnalenkokerijen en ansjoviskelders zorgde voor veel werkgelegenheid, totdat de Afsluitdijk van de zee een meer maakte. De inpoldering werd de

*“Vollenhove is een stad.
Dat kan het dorp Den Haag
niet zeggen”*

nieuwe reddingsboei. De visserszonen gingen als bouwvakker aan de slag in de nieuwe polders. Nog steeds is dat een belangrijke bron van werkgelegenheid naast recreatie in en rond de haven en bij de jachtwerf Royal Huisman, waar 400 man werken aan de bouw van luxe schepen.

Met oog voor de historie wordt Vollenhove ook wel de 'Stad van de Paleizen' genoemd. Dat is met de gesloopte kastelen en de vele afgebroken havezates iets te veel van het goede. Ontegenzeggelijk is het een bijzondere stad en omgeving. Met een bijzonder verhaal. Een echt buitenbeentje.

Naobers wandelroute

Vollenhove (14 kilometer)

Vollenhove en het omliggende Hoge Land lenen zich bij uitstek voor een wandeling of een fietstocht. Het Stads museum stippelde een fraaie wandelroute uit van bijna 14 km (3,5 uur wandelen) door het stadje en de omliggende buurtschappen. De start is bij het Stads museum (1) aan de Bisschopsstraat 36, pal naast de statige Mariakerk. Voor de liefhebbers eerst even via de Bisschopsstraat LA naar de haven en weer terug naar het Stads museum voor de eigenlijke route.

Een **oude brandweerkazerne** in het centrum van Vollenhove is omgebouwd tot museum. Hier hangt een kaart uit 1649 met het stratenpatroon en de gebouwen. Daarop is goed te zien hoe de kastelen en havezates met hun tuinen de stad domineerden. Maquettes geven een indruk van de kastelen Oldenhuis en Toutenburg. Het museum is van april tot november van woensdag tot en met zondag geopend. Steeds van 13.00 tot 17.00 uur. www.chcvollenhove.nl.

1

De uit Duitsland afkomstige eerste stadhouder Georg Schenck liet bij Vollenhove het **kasteel Toutenburg** bouwen. Vanaf 1524 begon het getimmer, dat vele jaren zou vergen. Het was een renaissance-kasteel, meer voor de sier, dan ter verdediging. Zijn nageslacht kon in de 18de eeuw het onderhoud niet meer betalen, waardoor Toutenburg in verval raakte en in 1785 werd gesloopt. De restanten van de toegangspoort staan nog als ruïne in het park.

2

De naam Sloet is onverbreekelijk met Vollenhove verbonden, aan twee havezates: **Old Ruitenborg** en Oldenhof. Gerhard Sloet liet in 1635 enkele kilometers buiten de stad de 'adelyke havezate' Oldenhof bouwen. Die kwam te staan op de plek waar eerder het huis de Grote Halle stond. De havezate is nu een appartementencomplex. De boerderij, het 'bouwhuis', is een theeschenkerij.

3

De **Monnikenmolen** bij Sint Jans klooster. Monniken hadden zich in 1399 op de Sint Janskamp gevestigd en gaven windrecht voor het malen van graan en het pellen van rijst en gerst. Naar het klooster is het dorp Sint Jans klooster genoemd. De molen uit 1857 draait na een restauratie op de inzet van vrijwilligers.

4

Wie vanuit Zwartsluis naar Vollenhove rijdt ziet een wijd uitgestrekt **polderlandschap** dat een paar kilometer voor Vollenhove overgaat in boerenland met bos en singels met elzen, beuken en eiken. Het is tekenend voor het oude landschap op de kleileembult rond Vollenhove. Aanvankelijk was dit een uitgestrekt bosgebied, waar boeren in de loop der eeuwen land van af hebben gesnoept.

5

In de buurtschap Leeuwte streken meer dan 1.000 jaar geleden boeren neer uit Twente, de Achterhoek en van de Veluwe. Het is het oudste deel van het Hoge Land van Vollenhove. Nog steeds vormen boerderijen de belangrijkste bebouwing in deze buurtschap. Twee ervan zijn rijksmonument. De **boerderij Leeuwte 51** stamt uit 1792.

6

OVERIJSEL

Kijk voor deze routebeschrijving op www.naober.nl/vollenhove

Bredevoort

Heerlijkheid in de Achterhoek

Naaber
Route 12

Pracht van de Streek

Tekst: Hans Siemes
Fotografie: Hans Menop
Illustratie: Patrick Klumper

De Achterhoek herbergt een Koninklijke Heerlijkheid. Dat is het vestingstadje Bredevoort dat banden heeft met de Oranjes en met Rembrandt van Rhijn. Omsloten door een prachtig landschap, doorsneden door twee beken. Uitmondend in veen en heide.

De omgeving van Bredevoort leent zich bij uitstek voor wandelen of fietsen door het coulissenlandschap.

Direct buiten het stadje gaat er een groene wereld open met boerderijen en natuur.

Bredevoort behoort tot de selecte groep van beschermde stadsgezichten. Niet voor niets. De knusse straatjes en de aaneenschakeling van karakteristieke panden zorgen voor een historisch en gemoedelijk geheel. Het ademt de rust van het verleden. Hier wil iedereen wel even wandelen en dan neerstrijken op een van de terrassen. Op het vierkante plein 't Zand bijvoorbeeld. Daar heeft vroeger een groot kasteel gestaan. In het plaveisel zijn messing strips aangebracht, die de contouren van een rond, versterkt poortgebouw – een zogeheten barbacane – aangeven. Aan het plein staat het Sint-Bernardusgebouw. In de 18de eeuw een rentmeesters- en burgemeestershuis, school en later een verzorgingshuis dat tussen de twee wereldoorlogen in dienst deed als sanatorium voor mensen die aan TBC leden. In het opgeknapte Vestingpark, dat als een groen kleed om een deel van de vesting gedrapeerd is, staan als herinnering nog twee witte kuurhuisjes waar de patiënten in de zon konden zitten om op te knappen.

Ondoordringbaar moeras

Buiten de vroegere stadsmuren heeft Bredevoort ook heel veel te bieden. Een licht glooiend coulisseland-

schap met afwisselend landbouwgrond, bos en houtwallen. En dan te bedenken dat het vroeger een haast ondoordringbaar moeras was! Een paar kilometer buiten het stadje zijn daar nog restanten van te vinden in het Korenburgerveen en het Vragenderveen. Sublieme natuurgebieden waar wandelaars diep in het zompige veen kunnen wegzakken, als ze zich buiten de smalle paden begeven. Hier duiken in mistige dagen de Witte Wieve op. Ze behoren tot de gebieden waar 's nachts nauwelijks licht doordringt. "Een van de weinige plaatsen waar het nog echt donker is", prijst Erik Grijsen van de plaatselijke VVV een bijzonder pluspunt van de omgeving van Bredevoort aan.

Droge voeten voor Aalten

Uit het veen komt ook water voor de Schaarsbeek. Ze omringt Bredevoort samen met (aan de andere zijde van het stadje) de Boven-Slinge. Die ontspringt in Duitsland. Nu zijn het vredige, kronkelende waterpartijen, maar nog niet zo heel lang geleden zorgden ze bij langdurige regenval voor veel overlast. Landerijen, maar ook het dorp Aalten en soms het stadje Bredevoort (stadsrechten sinds 1388) kwamen geregeld blank te staan. Recreatie-

gebied De Slingeplas, dicht tegen Bredevoort aan, moet als een van de retentiegebieden het overtollige water opvangen, zodat Aalten droge voeten houdt.

Strategisch van belang

Te midden van moeras, veen en water was Bredevoort vroeger een droge oase. Gelegen op een zandrug was het de enige doorgang in een ondoordringbaar gebied. Daar heeft het ook de naam aan te danken: brede doorwaadbare plek. Hier ging in de vroege middeleeuwen het vervoer van goederen overheen. Van oost naar west en omgekeerd, over de zogeheten hessenwegen. Hier konden ook de edelen tol heffen en vanuit hun kastelen een groot gebied besturen. Bredevoort was een van de belangrijkste steden in oostelijk Nederland, met een eigen munt en rechtspraak. De graven van Lohn, leenmannen van de Duitse keizer, en hun familieleden Johan en Herman van Bredevoort hadden goed door hoe strategisch belangrijk de plek was. Daar kon je vijandige legers tegenhouden, die het op jouw grondgebied hadden voorzien. Zij bestierden een gebied waartoe een flink deel van de Achterhoek behoorde: Winterswijk, Varsseveld en Zelhem. Op de plek waar nu Bredevoort ligt bouwden ze

eerst een donjon, een versterkte woontoren, waaruit later een kasteel is gegroeid. Het Castri de Bredevurt wordt in 1188 op papier voor het eerst als een gedeeltelijk bezit van de aartsbisschop van Keulen genoemd. Dat jaartal houdt Bredevoort aan als startjaar, lang voor die tijd moet er echter al een soort nederzetting zijn geweest.

Met bloed doordrenkt

Er waren meerdere kapers op de kust die het voorzien hadden op deze strategisch belangrijke plek. Er is eeuwenlang hevig gevochten. Bredevoort ziet er nu heel vredig uit, maar het stadje en zijn kasteel zijn met bloed doordrenkt. Bisschoppen, graven en hertogen – later zelfs keizers en koningen – vochten hier met hun legers om dit kasteel en de latere garnizoensplaats in handen te krijgen. Soms waren er meer dan 10.000 soldaten in en om het stadje gelegerd. De strijd ging aanvallend tussen edellieden en kerkvorsten uit Keulen, Lohn, Anholt, Steinfurt en Münster. Later maakten de graven van Gelre aanspraak op het kasteel dat vaak zwaar gehavend uit de strijd kwam. Het was ook de tijd van het fenomeen 'ridderlijke borgmannen'. In tijden van nood moesten ze helpen de boel te verdedigen. Als

De molen de Prins van Oranje herinnert aan de band die er bestaat tussen Bredevoort en de Oranjes.

**Bredevoortse
boekenmarkt**
10 juni
21 juli
18 augustus

Pas laat werd Hendrickje Stoffels, de geliefde van Rembrandt op een voetstuk geplaatst, met een standbeeld op 't Zand.

Bij de opknapbeurt van het Vestingspark is een zwevend pad aangebracht met daarin verwerkt de afbeelding van de Gelderse Roos.

Hendrickje en het Rembrandtjaar

Het is het Rembrandtjaar. De grote schilder heeft waarschijnlijk in 1649 of 1650 een bezoek gebracht aan Bredevoort. Niet toevallig, want zijn nieuwe geliefde, Hendrickje Stoffels, kwam er vandaan. Zij was opnieuw in het stadje in verband met de doop van een dochter van haar zus. Hendrickje was de dochter van een sergeant die in het stadje was gelegerd. Van haar staat een klein standbeeld op 't Zand.

Een verlaat eerbetoon, want in Bredevoort moesten ze niets weten van de relatie van Hendrickje met Rembrandt. 'Hoererij' noemde de plaatselijke kerkenraad de verhouding die zij had met de 20 jaar oudere schilder met wie zij ongetrouwd leefde en met wie zij ook een dochter kreeg. Zij was waarschijnlijk ook model op verschillende van zijn schilderijen. Van dienstmeisje ontwikkelde zij zich tot handelaar in kunst. Ze werd zelfs de werkgever van Rembrandt.

Bredevoort besteedt aandacht aan Hendrickje en Rembrandt. Er komen vier workshops voor het schilderen van Hendrickje, bij café De Zwaan is tot eind september een tafereel te zien met figuren uit de tijd van Rembrandt, en bezoekers kunnen op de foto in kleding van die tijd. Er is een Hendrickje-wandelroute en voor de kinderen een puzzeltocht. Verder is er op 8 september een fietstocht naar Schloss Anholt waar een schilderij van Rembrandt hangt. Op 8 december wordt in de Joriskerk een concert gegeven met muziek uit de tijd van Hendrickje.

tegenprestatie kregen ze het recht om bij het kasteel te wonen, in een versterkt huis.

Oranjes en de Heerlijkheid

In 1543 maakte keizer Karel de Vijfde zich meester van het recht op Bredevoort. Na hem ontbrandde er nog voortdurend strijd om de Heerlijkheid, maar uiteindelijk waren de Staten van Gelderland met hulp van de Oranje legers de baas. Als een soort beloning werden Prins Maurits en daarna Prins Frederik Hendrik pandheer. Koning/stadhouder Willem III verwierf in 1696 als geschenk van de Staten van Gelre de stad en heerlijkheid in 'een absoluten en ongelimiteerden eigendom'. Aan hun titels konden de Oranjes voortaan 'Heer van de Heerlijkheid Bredevoort'

*“Bredevoort ziet er
oredig uit, maar is
met bloed doordrenkt”*

toevoegen. Later werd dat Heer van Bredevoort. Het bezit is niet meer in handen van de Koninklijke familie, de titel nog wel. Koning Willem Alexander gebruikt hem naast zijn vele andere titels. Lange tijd was ook het recht van de wind (om molens te kunnen laten draaien) in handen van de Oranjes. Dat recht hebben ze echter afgestaan. Het verklaart wel de naam van de molen in het stadje: De Prins van Oranje. De Oranjes zorgden er ook voor dat Bredevoort (toen aangeduid als Breevoort) versterkt werd als vestingstad en garnizoen. De beroemde bouwmeester Menno van Coehoorn verdedigde de stad met een forse

stadsgracht, een stadswal en kanonnen op zes bastions met prachtige namen als 'Treurniet' en 'Vreesniet'. Hoewel het allemaal is afgebroken, zijn elementen ervan nog steeds te zien. Zo staat de molen op een van de bastions 'Walgemoed' en is het water langs het Vestingspark een overblijfsel van de gracht. Aan de rand van het stadje herinnert een kanon aan de toenmalige verdediging van de stad. Het is gericht op Aalten waar het stadje een haat/liefde-verhouding mee heeft.

Bliksem in de kruittoren

Het kasteel, verschillende keren herbouwd, ging in 1646 verloren bij een blikseminslag in de kruittoren. Een ramp waarbij 40 mensen het leven lieten. Het kasteel werd niet meer herbouwd, maar bleef 150 jaar lang als ruïne in tact om uiteindelijk volledig te worden afgebroken. Tekenend voor de rust die intrad, nadat ook in 1755 het garnizoen met ruim 500 soldaten vertrok. 'De voormalige vesting Bredevoort is een vervallen plaatsje van circa 700 inwoners', heet het in de geschriften aan het begin van de 19de eeuw. Geen gevechten meer, maar nijverheid zoals die zich ook in andere stadjes en dorpen ontwikkelde. Met textiel, knopen, een maalterij en een botermakerij. De zuivelfabriek werd later omgebouwd tot een fabriek voor bleekwater. Het stadje leek in te dommelen.

Boekenstad

Bredevoort zou Bredevoort niet zijn, als het zich niet opnieuw als buitenbeentje zou ontplooiën. In navolging van stadjes in Engeland en België ging de stad zich toeleggen op antiek, boeken en – later – kunst. Bredevoort werd in 1993 Boekenstad en is dat nog steeds met enkele boekenwinkels en boekenmarkten. De wapens hebben plaats gemaakt voor het boekenleger met als gevolg een toeristenstroom die door het stadje dwaalt.

Naobers route

Bredevoort (10-16 kilometer)

Geniet van het stadje en het veen. Een fietsroute van ongeveer 10 of 16 kilometer voert door het stadje en gaat naar het Kloosterbos en de randen van het Korenburger- en Vragender Veen. Onderweg kan er gewandeld worden.

De **Sint Joriskerk** is de oudste kerk van het stadje. Opvallend door zijn houten klokkentoren en zijn houten boerenzolder met gebinten. De kerk is in 1599 gebouwd op de fundamenten van een eerdere kerk uit 1316. De windvaan op de piek van de kerk, geplaatst in 1483, laat Sint Joris zien, die strijdt tegen de draak. Sint Joris was de beschermheilige van de borgmannen, de ridders die Bredevoort beschermden.

1

Het **Kloosterbos** dankt zijn naam aan het klooster Schaer (officieel: Domus Beatae Mariae in Nazareth) dat in 1429 werd opgericht. Tot 1597, toen de kloosterlingen voor het leger van prins Maurits moesten vluchten. Het verhaal gaat dat er een goudschat in de grond zit, die weer aan het licht komt, als een zwarte haan kraait en er een vreemd licht zal zijn in de nacht.

4

Op een stukje van de **stadswal** is in het Vestingpark in 1862 een lieflijk **theehuis** gebouwd. Het is een van de markante gebouwtjes in het park, gelegen aan de oude stadsgracht. Samen met de TBC-kuurhuisjes en een Lourdesgrot uit 1912 is het theehuis een van de blikvangers in het park.

3

Het **Vragenderveen** behoort tot het grote Korenburgerveen. Een aparte Stichting/Marke beheert het Vragenderveen. Vanaf de observatietoren is het veengebied te zien. Zonder begeleiding mag niemand het unieke natuurgebied in. Dat is gevaarlijk door de mogelijkheid weg te zakken in het zompige veen.

6

Middenin het stadje ligt **kruidentuin De Ambthof**, in 2003 aangelegd door de vereniging Bredevoorts Belang ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan. Daarmee is het een van de oudste verenigingen die opkomen voor de plaatselijke belangen. Toentertijd opgericht om een spoorlijn te verkrijgen. Dat lukte niet, een tram later wel.

EXTRA ROUTE

Kijk voor deze routebeschrijving op www.naober.nl/bredevoort

In het spoor van *Pieter Stuyvesant*

Alles meandert in de 'achtertuin' van Pieter Stuyvesant.

Een waar mozaïek van water en land ontvouwt zich voor je voeten. Fietsend door Zuidoost-Friesland volgen we het spoor van die beroemde, eenbenige stichter van New York én de loop van het lieflijke riviertje de Linde.

Water is in Zuidoost-Friesland nooit ver weg. Dat levert een keur aan flora en fauna op.

Koloniaal gouverneurs uit de Gouden Eeuw als Pieter ('Peter' in the States) Stuyvesant willen in onze tijd nog wel eens op hun voetstuk wankelen, vanwege een dubieuze rol in het handelsverleden van de natie. Maar deze route heeft alles in huis voor een zorgeloze ontdekkingsreis, een tocht met een goed verhaal. De zon heeft er zin in, de banden zitten 'vol met wind' (met dank aan Daniël Lohues) en bovendien is onze bestemming maar wát trots op de beroemde plaatsgenoot. Die pret willen wij niet bederven.

'Op drie plaatsen geboren'

Weststellingwerf koketteert graag en vaak met z'n globetrotter: ze hebben de tweejaarlijkse kuiertocht – een wandelevenement met afstanden van 12 tot 40 km – naar hem vernoemd. In de hoofdplaats Wolvega kreeg 'Pieter Poot' (over die bijnaam straks meer) een manshoog beeld op sokkel, Peperga eert de man met een grote zwerfkei waarop een bootje balanceert en Scherpenzeel heeft met

een enorme ionische zuil aan de – hoe kan het anders – Pieter Stuyvesantweg, het hoogste monument in huis. 'De beste man is op drie verschillende plaatsen geboren', grapt een inwoner dan ook. Alle dorpskernen willen wel de bakermat zijn van de avonturier die onder de vlag van de West-Indische Compagnie furore maakte in Amerika.

Vlek op de kaart

Geschiedschrijvers mogen er over twisten, maar Peperga heeft de beste kaarten in huis, als het gaat om de plek waar rond 1610 zijn wieg moet hebben gestaan. Een vlek op de kaart aan de A32, tussen Wolvega en Steenwijk. De auto stallen we aan de doorgaande weg, op letterlijk een steenworp afstand van het hervormd bedehuis dat sinds de 21ste eeuw als Pieter Stuyvesantkerk door het leven gaat. Vader Balthazar stond hier vier eeuwen geleden op de kansel die nu – getuige een blik door de glas-in-lood ruitjes – weinig activiteit meer verraadt. Het groene toegangshek op nummer 12 kreunt van onbruik, al

wordt de begraafplaats nog bezocht.

Recht tegenover de kei met daarop een model van het schip waarmee Stuyvesant in the States aankwam, fiets je zó de landerijen in. Daar trappen we af, het Catspolderpad op, vernoemd naar een van de vele polders in dit gebied. Boerenland transformeerde tot natte natuur.

Langs de Linde

Laat de snelweg links liggen en slinger oostwaarts langs de Linde (of Lende, in dit tweetalig gebied kijken we niet op een lettertje), die de natuurlijke grens tussen Overijssel en Friesland markeert. Dit is pedaleren door een levend schilderij. Aan weerszijden van het fietspad strekt de groene Lendevallei zich uit en in deze tijd van het jaar jubelt daar van alles. 'Een oase van rust', promoot natuurbeheerder It Fryske Gea, maar moet je horen wat er zoemt, snatert en kwinkleert. Daar zit trouwens geen storende decibel bij. Deze Lendevallei was ooit een woest en voor de mens onbegaanbaar gebied dat vanaf eind 18de

eeuw op grote schaal werd verveend. Hardwerkende turfstekers deden hier hun zware arbeid en lieten de karakteristieke 'petgaten' achter, waar later spontaan rietkragen groeiden en moerasbos ontstond. Door de ontginning die daarop volgde, verlaagde het waterpeil en veranderde het landschap drastisch. Dankzij de bemoeienis van It Fryske Gea – dat hier al sinds de jaren 30 van de vorige eeuw gronden koopt en beheert – is er nu gelukkig sprake van een lommer- en waterrijk beekdallandschap.

Amerikaanse molens

We volgen de 'natte as', de habitat van water- en moerasplanten, vogels en insecten. Hier vinden we ook de eerste van vele Amerikaanse windmotoren op ons pad in het Stellingwerfse. Deze markante molens zijn zogenaamde veelwiekers die zorgen voor irrigatie. In dit decor al behoorlijk forse knapen, maar in de Verenigde Staten zijn ze nog nèt een slagje groter. De Linde laat zich voorlopig niet temmen, maar het gelijknamige fietspad waarover ook kortdaat wande

De otter houdt wel van het moeraslandschap van de Rottige Meente.

Monument Peperga.

Wolvega eert 'Pieter Poot' met een manshoog beeld.

Café de Veehandel: een illustere pleisterplaats.

laars stappen en waarlangs kano's glijden, stopt resoluut voor de Kontermansbrug. Een fijn pauzeplekje voor boterhammen uit de rugzak en wat mijmeren aan de waterkant, in de schaduw van een paar flinke wilgen. Een vader en zoon met hengels en viskoffer, een groepje stoere backpackers, sportfietsers met trek, een oudere heer aan de roeispaan - terwijl zijn eega mooi mag zitten zijn, komen langs. Naast de kleine parkeerplaats staat gelukkig een handvol picknickbanken (mét afvalbak) dus hier zit iedereen goed.

Pieter Poot of Silverleg

Via de Vinkegavaartweg en het dorpje Oldeholt pade fietsen we Wolvega in. Een prima halteplaats voor een terrasje. Het beeld van Pieter Stuyvesant staat aan de rand van een bescheiden parkje dat ook zijn naam draagt en - vast niet toevallig - aan de Tjerk Hiddesstraat ligt. Tjerk Hiddes, de Friese admiraal en zeeheld uit de 17de eeuw. Langs meanderende paadjes met zitjes geurt de lavendel uitbundig. Beeldhouwer en glazenier Jentsje Popma maakte dit manshoge brons, dat in de zomer van 1955 tijdens de Stuyvesantfeesten werd onthuld. Het toont 'Pieter Poot', zoals hij door de Stellingwerwers wordt genoemd, in vol ornaat. De directeur-generaal van de Nederlandse kolonie Nieuw-Nederland (het latere New York) verloor op 34-jarige leeftijd zijn rechterbeen tijdens een gevecht met de Spanjaarden. Hij kreeg een houten been en liet dat rijkelijk versieren met zilverbeslag. Zo kwam Pieter aan zijn andere bijnaam: Silverleg.

Grote vuurvliinder

Ruw doorklieft de N351 - ofwel Pieter Stuyvesantweg - de Rottige Meente. Toch hoef je maar een paar passen te zetten en je staat in het hart van dat natuureservaat. Nét over de Helomavaart kun je de geplande route vervolgen óf je duikt via de Veendijk even het achterland in voor een rondje sightseeing langs molens. De Reiger en De Rietvink zijn twee oer-Hollandse grondzeilers en de moeite van het bekijken meer dan waard. Ook even verderop, bij de parkeerplaats van Staatsbosbeheer, sta je meteen midden in de wetlands. Energie over? Stal dan de fiets en maak een leuk ommetje te voet van een kilometer of drie. Wie weet spot je de otter nog of zie je vlinders vliegen. Want dat zijn kleine geluksmomentjes. De grote vuurvliinder is een oranje exoot en komt uitsluitend (!) in de Rottige Meente en aangrenzende Weerribben voor. Nergens anders ter wereld. Waarom juist hier? Omdat de leefomstandigheden perfect zijn. Er

is schoon water in overvloed en een groot aanbod nectarrijke planten zoals kattenstaart en waterzuring. Kortom, een paradijselijke setting. De Weerribben mag bekender zijn, deze Friese veenpolders met hun zelfde patroon van petgaten en legakkers - ontstaan door de turfwinning - zijn net zo mooi.

Café De Veehandel

Pieter Stuyvesant bracht zijn jeugd jaren door in Scherpenzeel, het dorp waar zijn vader predikant was en het gezin de pastorie bewoonde. Op de grote kruising met Spanga pronkt de zuil waarop het scheepje van Stuyvesant is drooggevalen. Het kunstwerk dateert van 1955 en kijkt uit op het café uit 1860. Of 1880, kniesoor die daarover valt. Dat mag je niet missen! De illustere pleisterplaats - mét buitenterras - aan de provinciale weg is als een huiskamer voor veel stamgasten en een absolute kijkdoos in bedrijf voor onwetende bezoekers. Denk niet dat de zaak gesloten is, omdat het een beetje bladdert en rafelt aan de buitenkant. De deur klemt een beetje, maar laat dat je niet weerhouden. De sfeer binnen is onbetaalbaar. Café De Veehandel dankt zijn naam aan veehandelaar Pieter de Vries die het toenmalig logement

Pieter Stuyvesant, een Fries in New York

Pieter Stuyvesant (Peperga, 1611 - New York, 1672) was een Nederlands koloniaal bestuurder in dienst van de West-Indische Compagnie. Hij voerde het bevel over de ABC-eilanden (Aruba, Bonaire en Curaçao). Tijdens een gevecht tegen de Spanjaarden verloor hij een been, waarna hij de rest van zijn leven een rijkelijk versierd houten been droeg. Dat leverde hem in zijn geboortestreek de bijnaam 'Pieter Poot' op, in de USA 'Silver Leg'.

De in Zuidoost-Friesland geboren domineeszoon staat bekend als de stichter van Nieuw-Amsterdam. Hij was de laatste gouverneur van deze Hollandse nederzetting die na tussenkomst van de Britten uitgroeide tot New York.

Stuyvesant Street

Behalve met enkele monumenten in Weststellingwerf wordt Stuyvesant ook in 'The Big Apple' geëerd. Op Stuyvesant Square staat een standbeeld; bij de St. Mark's Church vind je nog een borstbeeld en een gedenksteen. Ook zijn er Amerikaanse scholen naar hem vernoemd. De Stuyvesant Street in Manhattan is één van de oudste straten van de stad.

in 1910 overnam. Hij liet de boeren uit de streek na veemarktdagen naar het café komen, waar ze werden uitbetaald en altijd wel even bleven hangen voor een borrel. Of twee. Later deed het drinklokaal ook dienst als vergaderzaal en trefpunt voor het verenigingsleven: toneel, muziek, gym. Die gouden tijden zijn voorbij. De vloer is scheefgezakt en bolt vervaarlijk op. Binnen schudt alles op z'n grondvesten, zodra een zware vrachtwagen passeert. De bloemetjesgordijnen hebben hun beste tijd al lang gehad en het vergeelde behang is van ver vóór het rookverbod. Museale koffiemolens sieren de schoorsteenmantel. Dit monument van verval lijkt in de tijd gestold, maar de gastvrije uitbaatster wil nog van geen stoppen weten. Zus Huizinga is als een moeder voor haar klandizie en bestiert dit café al een leven lang. "Kom gerust nog eens langs", zwaait ze je uit, "voor koffie met een kersenpunt."

Halte Driewegsluis

Via Spanga schampen we Overijssel en fietsen dan weer op vertrouwd terrein: langs de Linde. Die gaat recht op z'n volgende halteplaats af: Paviljoen Driewegsluis. Hier kun je aan het water relaxed genieten van een glas en een hap, het fraaie panorama op de Rottige Meente is bij de prijs inbegrepen. De jachthaven ligt in het seizoen vol plezierbootjes, dus daar valt altijd wel wat te beleven. Fiets verder over Gapenburg, vernoemd naar een oud tolhuis dat vroeger aan dit grensriviertje stond. Via de Sasweg passeren we de Linde en vinden de waterloop verder aan onze linkerhand. Ter hoogte van de Steenwijkerweg even oppassen met oversteken. Sla de Domeinenweg op, rijd onder de A32 door en volg de route via het Catspolderpad terug naar Peperga. De rit door het waterland van Pieter Stuyvesant zit er op. Het grote nagenieten kan beginnen.

Fietsroute Weststellingwerf (40 kilometer)

Net over de provinciegrens tussen Overijssel en Friesland ligt Weststellingwerf, een gebied dat doorspekt is met geschiedenis en natuurschoon. Naover stelde een route samen, waarbij beide te bewonderen zijn. In het spoor van koloniaal bestuurder Peter Stuyvesant, de grondlegger van New York, geboren op deze grond.

- 1 Peperga, de start van de route door het natuurschoon en de geschiedenis van Peter Stuyvesant. Hier zou hij rond 1610 zijn geboren. De plaats eert Stuyvesant met een grote zwerfkei waarop een bootje balanceert. Daartegenover de Pieter Stuyvesantkerk, waar Balthasar, de vader van Pieter, op de kansel stond.
- 2 Pauzeplaats aan de Vinkegavaartweg, aan het eind van het Lindepad. Aan 't riviertje de Linde is het heerlijk zitten op picknickbanken, met een steiger die idyllisch het water inloopt.
- 3 Wolvega, wederom een monument ter ere van de koloniaal bestuurder. Een manshoog bronzen beeld staat in een bescheiden parkje. Het toont 'Pieter Poot', zoals de Stellingwerfers hem noemen, in vol ornaat.
- 4 De Rottige Meente is een uniek natuurgebied. De grote vuurvlinder is een exoot die uitsluitend in de Rottige Meente voorkomt, omdat er schoon water in overvloed is. De aansluitende

Weerribben zijn bekender, maar deze Friese veenpolders zijn wellicht nóg mooier. De Reiger en De Rietvink zijn twee oer-Hollandse grondzeilers die hier te bewonderen zijn.

- 5 Midden in natuurreservaat De Rottige Meente staan zijn markante, Amerikaanse windmolens ('veelwiekers') te zien. Zij zorgen voor irrigatie.
- 6 Het kruispunt Scherpenzeel/Spanga waar het derde monument van Stuyvesant staat: een grote zuil met zijn schip. Even oversteken en daar is café De Veehandel, een eeuwenoude pleisterplaats met buitenterras. Bezoek 'verplicht', al was het alleen maar om sfeer te snuiven.
- 7 Paviljoen Driewegsluis is te vinden in het grensgebied van Friesland en Overijssel. Een relaxte plek aan het water met het fraaie panorama van de Rottige Meente. De jachthaven ligt in het seizoen vol pleziervaartuigen, dus daar is altijd wel wat te beleven.

het Uddelermeer

Het Uddelermeer. Koningin Wilhelmina schilderde er. Duizenden doken er in het water. Het is een topper voor een dagje eropuit. Zo bekend als de toeristische attractie is, zo onbekend is het naastgelegen dorp Uddel. En wie heeft ooit van het Bleekemeer gehoord, op een steenworp afstand van het Uddelermeer?

Bronzen plaquettes bij de Hunneschans en het Uddelermeer geven de bijzondere historie weer.

Een glooiing in het landschap herinnert aan de Hunneschans die 1.000 jaar geleden bij het Uddelermeer werd aangelegd.

Het Uddelermeer ligt er nu verstild bij. Erin zwemmen is al sinds jaren niet meer aan de orde. Strikt verboden is het niet, maar met blauwalg in het water laat iedereen het wel uit zijn of haar hoofd. Bovendien nodigt de begroeiende oever niet echt uit. Er zijn wel plannen om weer een duik in het meer mogelijk te maken, daar is echter nog geen zekerheid over. Nu waagt een enkeling zich nog in het water. Een schijntje vergeleken bij de honderden die vroeger verkoeling in het meer zochten en veelal naderhand een drankje nuttigden of wat aten in het vlakbij gelegen theehuis/restaurant, eigendom van de Oranjes. Nog steeds weten velen de weg te vinden naar deze bijzondere plek, want ook zonder het zwembad is het Uddelermeer en zijn 'broertje' het Bleekemeer, het dorp Uddel en de aangrenzende Kroondomeinen een recreatiegebied bij uitstek. Hier komt de liefhebber van natuur, rust, water en historie volop aan zijn trekken.

Heel karakteristiek

Riex Pot van bed & breakfast De Bleeke Hoeve, gelegen aan de rand van Uddel en het Kroondomein Het Loo, prijst zijn dorp aan als 'heel karakteristiek'. Bijzonder door zijn ligging en historie, maar ook door zijn sterke gemeenschap. "Naoberschap speelt een grote rol", vertelt de kenner van het Veluwse dorp. "We kennen elkaar door en door en we doen veel voor elkaar, zonder dat daarvoor elke

keer een rekening moet worden betaald." Hij bestempelt Uddel als een hecht dorp, met een vriendelijke, hardwerkende bevolking. De inwoners zijn trots op hun dorp.

IJzer en gloei-ovens

Uddel en de beide meren liggen middenin een 'wild en byster lant', zoals hertog Arnold van Gelre de Veluwe in 1432 aanduidde. Een gebied, gevormd door zandvlakten en stuwwallen uit de ijstijd, die later de onstuimige Zuiderzee tegenhielden. Ooit vrijwel geheel bebost. De middeleeuwse bewoners zetten er echter voortvarend de bijl in, vooral om van de bomen houtskool te maken. Dat had alles te maken met Veluws ijzer. Op de een of andere manier hadden de toenmalige bewoners ontdekt dat je uit zogeheten 'klapperstenen' ijzer kon winnen. Dat gebeurde in gloei-ovens die een temperatuur van 1200 graden moesten halen. Met hout lukt dat niet, met gloeiend houtskool wel. Het boek over de geschiedenis van Uddel – *Uttloch, Utteld, Uddel* – omschrijft de Veluwe als een soort Ruhrgebied dat Nederland en waarschijnlijk ook delen van de rest van Europa van ijzer voorzag. In Uddel deden ze volop mee aan bomen kappen en houtskool branden.

Hunneschans

Vanaf 800 kwam bij het Uddelermeer zelfs een schans te liggen. Het ringvormige, met houten palen versterkte bol-

werk de Hunneschans moest eeuwenlang de houtskool- en ijzerhandel over de belangrijke handelsroute van de Harderwijker Heerweg beschermen. Van die schans is alleen nog de verhoging in het landschap bij het Uddelermeer te zien. De kruik gaat zo lang te water tot ze barst. Er werd zo grootschalig gekapt dat de Veluwe ten prooi viel aan zandverstuivingen en schapen. Het wolvee verergerde de situatie door de hei kaal te vreten. Zand en wind hadden vrij spel. Grote delen van de Veluwe werden onder een dikke laag zand bedolven. Een plaatsje als Uddel, dat een bloei had gekend, verviel tot een nederzetting met een handvol boerderijtjes. De bewoners ervan probeerden op vruchtbare enkgonden, het veen en de heide het hoofd boven water te houden.

Meer dan 1200 jaar oud

Uddel is oud. Meer dan 1200 jaar geleden voor het eerst op papier genoemd, maar al veel eerder bewoond. Voordat aan de rand van een grote stuwwal en de bovenloop van de Staverdense en Leuvenumse Beek een kleine nederzetting met zo'n 70 inwoners ontstond, waren er 2.000 jaar eerder al jagers en boeren in het bosrijke gebied neergestreken.

Jacht zou in de loop van de geschiedenis een belangrijke rol spelen, waarbij Uddel nauw met de Oranjes werd verbonden. Nog steeds is dat het geval, met het 10.400 ha

Nauwe band met koningshuis

Er is geen dorp in Nederland waar de koninklijke familie zo nauw bij betrokken is als Uddel. Vooral koningin Wilhelmina en haar dochter Juliana hadden er een speciale band mee. Jaarlijks vierden zij kerstfeest met de inwoners. Ook kwamen ze bij speciale gelegenheden naar Uddel. Om het dorpsgebouw te openen bijvoorbeeld.

Daarnaast bekommerden ze zich om het wel en wee van de inwoners. Koningin Wilhelmina stelde begin 1900 een bedrag van 100 gulden beschikbaar, zodat de 'arbeiders in Uddel' het gebruik van kunstmest leerden kennen. Zij was ook de oprichter van de Buurtvereniging Uddels Belang, die in 1926 10 hectare grond onder de bos- en landarbeiders mocht verdelen.

Dit was zeer tegen de zin van de Opperhoutvester die de gronden liever als wildakkers voor de jacht wilde behouden. Hij trok aan het kortste eind.... Koningin Wilhelmina stond ook aan de wieg van de wijkverpleging in Uddel. Bij het zilveren huwelijk van koningin Juliana en prins Bernhard in 1962 ging het geschenk van de Nederlandse bevolking naar twee vormingscentra voor de jeugd. Een ervan was De Hunneschans in Uddel.

In de buurt van Uddel staan vele pittoreske boerderijtjes. De meeste niet groot. Een teken dat de bewoners een armoedig bestaan hadden.

Gelovig dorp

Het kerkelijk leven neemt in Uddel een voorname plaats in. De inwoners zijn gelovig, het dorp is een onderdeel van wat de *biblebelt* wordt genoemd. Het kenmerkt de betrekkelijk gesloten, maar hechte gemeenschap.

“De kerk heeft in Uddel een zeer grote invloed gehad en ook nu nog is dat het geval. Het is het gevolg van de godsdienstige overtuiging van veel Uddelse mensen die zich aan het Woord van God willen houden en ook daarnaar willen leven”, aldus M. P. le Comte in het boek over de geschiedenis van het dorp. “Daarom heeft men zich verre gehouden van allerlei ontwikkelingen van de maatschappij (gebruik media, sport, cultuur, enz.) die tegen het Woord zijn en houdt men zich er nog ver vandaan.” Hij constateerde ook dat de gemeenschap opener is en dat is ook anno 2019 het geval.

De godsdienstige overtuiging is terug te zien in verschillende kerkgebouwen van verschillende protestantse richtingen. Opmerkelijk is dat het geen echt oude gebouwen zijn. De oudste is de Kerk der Gereformeerden van 1923. De Nederlands Hervormde kerk dateert uit 1950. Nadien zijn door scheuringen binnen de Gereformeerde Kerk nog twee kerkgebouwen tot stand gekomen.

grote Kroondomein Het Loo als buurman. Stadhouder prins Willem III was een verwoed jager. Hij liet het prestigieuze paleis Het Loo bouwen en kocht in de omgeving grond en gebouwen om er te kunnen jagen. In 1698 bemachtigde de stadhouder voor een bedrag van 2.500 gulden het Uddeler- en Bleekemeer, samen met het recht om er te vissen. Tegelijkertijd kreeg hij de tussen beide meren in gelegen Hunneschans in zijn bezit en kocht hij de belangrijke hoeve Meerveld. Die boerderij brak hij af om er een nieuw jachthuis te bouwen met een stal voor 40 paarden. Dat jachthuis met de jachtkamer, waar het prinselijk gezelschap veelvuldig verkeerde, staat er nog steeds.

“Geen goede zeden”

Zijn opvolger, stadhouder Willem IV, was ook veel in Uddel te vinden. Op enig moment (in 1738) heeft hij er samen met de koning van Pruisen en diens zoon Frederik de Grote zitten vissen. Dat zou nú wereldnieuws zijn. Koning Willem I viste en jaagde er eveneens, maar hield ook volksfeesten voor de jeugd met wedstrijden hardlopen om en paalklimmen in het meer. Er waren zelfs wedlopen voor vrouwen. De rond 1840 bekende dominee Helderling schreef daarover vermanend dat ze ‘niet dienstig waren ter bevordering van de goede zeden.’ Hij maakte ook melding van een feest in het Uddelermeer, waarbij de schapen werden gewassen (tot voor enkele jaren gebeurde dat nog steeds) en van het eten van enorme maaltijden. ‘Zulk eten kreeg men in Uddel niet elke dag’, aldus het geschiedenisboek over het Veluwe plaatsje.

Een reuzenklap van Donar

Het Uddelermeer en het 500 meter verderop gelegen Bleekemeer en ook het aangrenzende theehuis/restaurant zijn nog steeds in handen van het Koninklijk Huis en van het Kroondomein met privileges voor de Oranjes. Zo gaan in de herfst de Koninklijke bossen dicht voor de jacht. De meren zijn geen gewone meren. Ze liggen hoog boven de zee- en waterspiegel. Het Uddelermeer op + 24 meter. De Germanen dachten dat ze waren ontstaan, doordat dondergod Donar met een enorme klap een reuzenslang met zijn hamer doodde. Daardoor ontstond het meer Uttiloch. Zelf viel hij daarbij uit zijn strijdswagen, waardoor het Goden- of Witte meer (Bleekemeer) ontstond. In werkelijkheid zijn het ‘pingoruïnes’, afgeleid van het Eskimowoord voor ‘heuvel die groeit’. Ontstaan door het langzaam ontgooien van enorme ijsklompen in de grond, aan het eind van de ijstijd, 15.000 jaar geleden. Ze drukten

Het Bleekemeer is het onbekende broertje van het Uddelermeer. Dat komt omdat het omringd is door bosschages waardoor het vanaf de weg nauwelijks te zien is. Beide meren zijn pingo's uit de ijstijd.

de bovenliggende aarde omhoog en opzij, waardoor een kom, gevuld met water ontstond: het meer. Apart, omdat ze 24 meter boven zeeniveau liggen en het water toch niet wegzakt in de bodem. Het Bleekemeer ligt wat lager en heeft een voedingsrijkere grond rondom. Hierdoor is het zo fors begroeid dat het meer nog nauwelijks te zien is. Dat lot dreigt ook voor het Uddelermeer. Het slibt dicht. Het waterschap wil die sliblaag wel weghalen, maar stuit op de beschermde status van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed die vreest voor het verloren gaan van zaden en pollen uit een ver verleden.

Armoe van vroeger

De twee meren zijn onverbrekkelijk verbonden met Uddel. Dat dorp, met zijn buurtschappen Meerveld en Ouwendorp, heeft zich in de loop der tijd ontwikkeld van kleine agrarische enclave met veel keuterboertjes en landarbeiders, eekschillers, bosarbeiders en oogsthulpen tot een bedrijvig dorp. Vroeger was het armoe troef. Met de grootst mogelijke moeite konden de inwoners het hoofd boven water houden. Een voorbeeld: bij het planten van tweejarige dennetjes (scheerkwasten zeiden ze in Uddel) werden in de winter kinderen ingeschakeld. Op hun klompen liepen ze 's morgens in alle vroegte naar het bosterrein om de dennetjes in de plantgaten te zetten. Dat leverde in de periode rond 1920 zestig cent per dag op, later een gulden. Dat er ook kinderen bij zaten die leerplichtig waren was volgens de opperhoutvester Tutein Nolthenius niet zo erg. “In verband met de behoeftige toestand waarin sommige gezinnen verkeren, wil ik het niet verbieden”, schreef hij aan de gemeente. Dat er weinig geld was had tot gevolg

dat er vrijwel geen markante oude gebouwen of een historische dorpskern (met als pronkstuk een eeuwenoude kerk) te vinden is in Uddel. Het dorp toont vooral naoorlogse en hedendaagse bouw als uiting van een stormachtige ontwikkeling.

Dankzij de kalverhouderij

Die is vooral te danken aan de kalverhouderij die in de jaren zestig en zeventig opkwam, mede door de ‘uitvinding’ van kunstmelk: magere melkpoeder, aangevuld met warm water, vitaminen, mineralen en vetten. Daardoor was het mogelijk om goedkoop kalfjes te voeren. Kalveren die anders direct na de geboorte ‘voor de dood’ weggingen. In Uddel hadden boeren altijd al een ‘kalfje van de hei’ afgemest, maar nu was het mogelijk om op grotere schaal kalveren groot te brengen. Boeren, maar ook arbeiders begonnen er aan. Vooral vroeger was het een omstreden vorm van veehouderij, doordat kalveren krap in boxen en in het donker werden gehouden. Die kritiek is grotendeels weggeëbd nu kalveren in groepen worden gehouden en er voorwaarden zijn voor dierenwelzijn. De kalverhouderij bracht veel extra werk met zich mee. Van transport tot de voederfabriek Alpuro. De ontwikkelingen stuwden het dorp op in de vaart der volkeren. Een bedrijvig dorp, omringd door twee meren en koninklijke bossen, waar de ruim 2800 inwoners trots op zijn. Dat uiten ze in hun dorpslied waarvan het refrein luidt:

*Dat is dan Uddel, eeuwen al oud
Veluwe schoonheid, Gelders goud
Parel tussen het bos en het zand
vormt dit het hart van Nederland*

Naobers route

Uddel (8 kilometer)

Ontdek Uddel, het Uddeler- en Bleekemeer en de bossen van Kroondomein Het Loo op de fiets of te voet. De route is ongeveer 8 kilometer lang.

GELDERLAND

De koninklijke familie vertoefde regelmatig in restaurant en theehuis **Uddelermeer**. Koningin Wilhelmina schilderde hier vaak. Bekend van haar is een werkstuk van het Uddelermeer. Het theehuis is eigendom van het Koninklijk Huis. Het begon in 1923 als een uitspanning. In 1943 brandde het af, maar het werd enkele jaren later herbouwd.

1

Houtskool en ijzer vormden in de vroege middeleeuwen de belangrijkste bron van inkomsten op de Veluwe. Om die 'industrie' te beschermen bouwden de Veluwenaren bij Uddel **de Hunneschans**, een bolwerk bestaande uit een cirkel van houten palen en daarbinnen gebouwen waar de verdedigers verbleven. De schans moest aanvankelijk de Noormannen tegenhouden (die eind 800 op rooftocht waren langs de IJssel) en daarna anderen die het op houtskool en ijzer hadden voorzien.

2

Vanuit Dieren en later vanuit Paleis Het Loo organiseerde stadhouder Willem III geregeld grote jachtpartijen op zwijnen en herten. Hij liet daarvoor op de Veluwe kaarsrechte wegen aanleggen, zodat de jachtstoet zich snel kon verplaatsen. Ook liet hij verschillende **jachthuizen** bouwen, onder meer op plek van boerderij Meerveld.

3

De oudste vermelding van Uddel dateert uit 792, de tijd van Karel de Grote. Toen behoorde Utilloch op de Felowa toe aan een klooster in Hessen. 1200 jaar later werd die eerste vermelding gevierd met **een bronzen monument** van kunstenaar Tineke Bot. Het stelt een boerengezin voor, als model van de geschiedenis van de eenvoudige, strijdbare Uddelers.

4

De **Hervormde Kerk** op de hoek Garderenseweg – Harderwijkseweg is in 1950 gebouwd. Het is een van de vier kerken in het dorp. Voordat Uddel zijn kerken kreeg, vonden diensten plaats in schaapskooien, boerderijen en gebouwtjes en gingen inwoners ter kerke in omliggende plaatsen als Elspeet en Garderen. Soms betekende dat meer dan drie uur lopen.

5

Aan de Elspeterweg torent de fabriek van Alpuro hoog boven alles en iedereen uit, als symbool voor de vleeskalverhouderij in Uddel. Alpuro is afgeleid van Als Pure Room, verwijzend naar de kunstmelkpoeder die het bedrijf naast veevoer produceerde. De fabriek is in 1963 gesticht door Peter Boeve, inderdaad de vader van oud-Ajaxvoetballer Peter Boeve. Hij is ook de naamgever van het welzijnsvriendelijke Peter's Farm-kalversysteem. Alpuro is nu onderdeel van de VanDrieGroup, wereldmarktleider in de vleeskalversector.

6

Kijk voor deze routebeschrijving op www.naober.nl/uddel

Zeldzaam levend hoogveen in de *Engbertsdijkvenen*

Levend hoogveen is uiterst zeldzaam in Nederland. Een van de laatste stukjes is nog te vinden in het natuurgebied Engbertsdijkvenen tussen Vriezenveen, Kloosterhaar en Westerhaar Vriezenveensewijk. Daar 'kweekt' en herstelt Staatsbosbeheer nu hoogveen, want zonder de blubber verdwijnt veel flora en fauna.

De Engbertsdijksvenen ten voeten uit: een mengeling van veenputten, nat veen en op de droge stukken heide.

Boswachter Jeroen Buunen tuurt in de verte. Vliegt daar een kraanvogel op? Kraanvogels hebben in het gebied gebroed.

Boswachter Jeroen Buunen loopt in het veen een verhoging van een paar meter op en wijst naar het levend hoogveengebied van zo'n vijftien hectare. Hier ligt, beschermd door een aarden wal, nog een veenpakket met een dikte van vier tot zeven meter; het groeit nog steeds aan. De Engbertsdijksvenen zijn samen met het Bargerveen en het Vragenderveen de voornaamste gebieden in Nederland waar nog levend hoogveen te vinden is.

Een echt moeras

Zo zagen grote delen van Nederland er dus vroeger uit. Echt moeras waarin een mens wegzinkt in de drab en de witte wieven 's nachts hun onheilspellende, mistige flarden laten uitwaaiëren. Water met modderig veen en daarachter weer half nat land met lichte begroeiing en een enkele struik. Veenpluis laat zijn witte pluizen zien. Een eend schiet weg met haar kroost. Kijk daar, is dat misschien een kraanvogel? Die huist inderdaad in het veen en heeft er ook gebroed. Hier, in de blubber en het water, gedijt het veenmos dat, als een spons, wel twintig keer zijn eigen gewicht aan water kan vasthouden. Aan de onderzijde sterft de plant af, maar aan de bovenzijde groeit ze vrolijk door. Het afgestorven materiaal vormt, laagje op laagje, het veen. In de Engbertsdijksvenen bewaakt en stuurt Staatsbosbeheer dat proces, zodat er meer levend hoogveen komt met zijn bijzondere planten- en dierenrijkdom. Een proces dat nog jaren duurt. Het doel is om de 175 hectare

hoogveen dat weer overgaat tot actief levend veen, te herstellen. Goed voor de biodiversiteit. "We zien nu al voorzichtig de eerste resultaten. Er groeit weer veenmos en je ziet ook snavelbies," meldt de boswachter opgetogen.

Vlak, nat en heide

Van bovenaf is goed te zien dat het natuurgebied nat is, met plassen en stroken land. Het is echter niet alleen vlak en nat. De hectaren omvatten ook delen met droge en natte heide. Verder bos – vooral op rabatten – stroken met de bomen op wallen met daarnaast greppels waarin het water kan blijven staan. Het is toch vooral een open, laag begroeid gebied dat in de komende tijd nóg opener wordt.

Natura 2000 gebied

De Engbertsdijksvenen behoren tot de 160 Natura 2000 gebieden die Nederland telt. Natuur van Europees belang, die de overheid verplicht is om te beschermen en te herstellen. Dat gebeurt via een langjarig herstelprogramma dat Staatsbosbeheer uitvoert in opdracht van de provincie. De eerste fase is volop aan de gang en dat is te zien door de kap van bos. In het gebied barst het van de berkenopslag en hier en daar ook van dennen. De natuurorganisatie laat ze verwijderen, want ze verhinderen de hoogveenvorming; met name de berken slurpen allemaal water uit het gebied. Water dat juist hard nodig is om het gebied nat te houden. Dat is een groot zorgpunt, mede

door twee droge en hete zomers. Die pakken nadelig uit voor het veengebied. "Er is teruggang te zien in bijzondere planten en insecten. Je ziet minder libellen en waterjuffers", constateert Jeroen Buunen. Wat de schade precies is, is nog niet te zeggen. "Als het nat genoeg wordt, herstelt het deels wel weer, maar de droogte van dit en

rivieren die water aanvoeren. Het moet het hebben van regenwater. Dat wordt straks vastgehouden door sloten te dempen en af te grendelen en door het opdelen van het gebied in compartimenten, met daaromheen een wal die het water vasthoudt. Verder komt er rond de Engbertsdijksvenen een flinke bufferzone van 250 hectare, waarin het waterpeil omhoog gaat. Die ingreep heeft behoorlijk

“Boterpacht op de hoeve: jaarlijks één emmer boter, Zwolse maat”

vorig jaar voelt niet goed." Hij wijst ook op de consequenties voor het klimaat. Als veen verdroogt, komt er veel CO² vrij. Omgekeerd houdt nat veen CO² vast. Vandaar ook dat de overheid geld vrij maakt om veengebieden in Nederland onder water te houden.

Regenwater vasthouden

Volgend jaar begint het aanpassen van de waterhuishouding in de Engbertsdijksvenen. Er moet een natte plasdras situatie ontstaan om veen te behouden en nieuw veen te laten gedijen. In het gebied zijn geen beken of

Muggenplaag

"Kloosterhaar is het zat, de muggen moeten plat." In niet mis te verstane bewoordingen keerden de omwonenden van de Engbertsdijksvenen zich tegen de voortdurende muggenplaag die hen vanuit het natuurgebied teisterde. Staatsbosbeheer probeert nu, bij het herstelplan, de hinder door de steekmug te beperken. Er zijn twee insectdeskundigen van Wageningen Universiteit/Alterra ingeschakeld, die moeten helpen een nieuwe plaag te voorkomen. Ze tellen, maar plaatsen ook vallen en richten ver van de bewoners plekken in waar de muggen naartoe worden gelokt. Bij de inrichting van het gebied worden grote open plekken gemaakt, waar de wind doorheen trekt. Muggen houden absoluut niet van wind.

Op de droge plaatsen zijn verschillende soorten heide te vinden: struik-, kraai- en dopheide. Heikikkers, levendbarende hagedissen en adders voelen zich er thuis.

wat voeten in de aarde. Voor boeren is het straks lastig om hun akkers nog goed te bewerken en te oogsten. Het is een kwestie van vertrekken of blijven, maar dan overgaan op waterrijke teelten zoals lisdodden of cranberries. Voor alle bewoners van het gebied heeft het consequenties voor hun huis en tuin. Houden ze droge voeten? Onder het motto Samen werkt Beter proberen betrokken partijen als waterschap, landbouw- en natuurorganisaties dit proces in goede banen te leiden.

Boer Engberts

De Engbertsdijksvenen, genoemd naar een dijk die vanaf de boerderij van boer Engberts (Engbertsboer) in Bruinehaar het veen in liep, zijn een overblijfsel van een immens veengebied dat zich aan weerszijden van de grens van Twente tot aan de Eems in Groningen uitstrekte: het Bourtangermoeras, ook wel aangeduid als het Bourtanger Moor. Daar zijn nog maar een paar stukjes van over, want het hoogveen is grotendeels afgegraven en als turf de kachel in gegaan. De grond, gemengd met de bovenste laag van het veen, werd met het onderliggende zand vermengd tot dalgrond. Zeer geschikt voor

de teelt van zetmeelaardappelen voor de aardappelmeelindustrie Avebe.

Zwoegen in het veen

Het moet geen pretje zijn geweest om hier, in de blubber, turf te steken en te laten drogen. Eerst was het zwoegen om door een dikke laag buntgras, hei en struiken heen te komen. Vervolgens moesten de verveners meters diep het veen afgraven en dat in blokken te drogen leggen en vervolgens verschepen. In de zomer hadden ze ook nog te maken met horden muggen die de turfstekers en de boeren lek prikten (zie kader). Op de droge stukken verbouwden de boeren boekweit. Ook lieten ze er hun schapen lopen.

Monniken van Sibculo

De eerste bewoners die zich in het gebied vestigden waren de bewoners van de uithof Berlehare (Balderhaar), vertelt amateurhistoricus Freddie Ekkel uit Kloosterhaar. Die uithof, met landerijen en vee, is in 1253 gesticht door de nonnen van een Cisterciënzerinnenklooster. Ruim een eeuw later vestigde zich een groep vrije Friezen in het gebied. In 1364 gaf Evert van Hekeren, Heer van Almelo, hen een privilegebrief voor het koloniseren van het grote Almelerveen (waarvan de latere Engbertsdijksvenen een onderdeel waren) in het noorden van de Heerlijkheid Almelo. Deze kolonisten mochten een boerderij bouwen en ze kregen een stuk grond van 112 meter breedte, met daarop het recht van 'opstrek'. Naar behoefte mochten ze hun hoeve net zover in de diepte uitbreiden als ze nodig achtten. Voor de huur gold een boterpacht: jaarlijks één emmer boter, Zwolse maat, die op Sint-Maarten moest worden voldaan op Huize Almelo. In 1406 meldden de devote broeders van het Gemene Leven zich in de 'wildernisse van Zybeke-loe'. Het was inderdaad een wildernis, een moeras waar de monniken doorheen trokken naar een hoge en droge zandrug om daar hun kapel en klooster op te bouwen. Die plek werd niet alleen vanwege de droge voeten uitgekozen, maar ook omdat zij zich hier in alle eenzaamheid en rust met hun geloof konden bezighouden. De marken Beerze, Bergentheim en Brucht stonden grond af voor de stichting van dit klooster dat op zijn hoogtepunt 80 monniken en 110 lekenbroeders huisvestte voor de landbouw en verveening. Ook Egbert Heer van Almelo stond samen met zijn vrouw Beatrijs grond in het gebied af, onder de voorwaarde dat zij die bezittingen terug zouden krijgen, als het klooster zou verdwijnen. Dat liep mis....

Plundering en afbraak

De invloed van de monniken in het gebied (maar ook daarbuiten!) groeide. Sibculo stond op een bepaald moment aan het hoofd van 20 kloosters in Nederland, België en

Duitsland. In het gebied zelf hadden de kloosterlingen het voor een heel groot deel voor het zeggen. In 1416 werd het klooster Sibculo eigenaar van de uithof in Balderhaar en 53 grote boerenerven. De namen Kloosterhaar en Paterswal herinneren nog aan de monnikentijd. Toen de calvinisten in de Tachtigjarige Oorlog de baas werden, was het gedaan met hun macht en invloed. De provincie Overijssel voerde

“Sibculo stond aan het hoofd van 20 kloosters in Nederland, België en Duitsland”

in 1579 het protestantisme in en hief meteen het klooster op. Dat viel ten prooi aan plunderingen en afbraak. Van het klooster zitten nog resten in de grond. Ludwig van Heek legde ze in de vooroorlogse jaren bloot, maar later werden ze weer overwoekerd. Die telg uit de familie van textielbaronnen liet ook, naar Oostenrijks model, een put bouwen. Die staat in Sibculo – gerestaureerd en wel – te pronk.

Het bruine goud

Na de monniken groeven Vriezenveense boeren aan de zuidkant van het grote veengebied het veen af. Voor eigen gebruik en verkoop aan derden. In het hele gebied werd vanaf 1850 turfwinning op grote schaal aangepakt, omdat de opkomende industrie en de groeiende bevolking om het bruine goud vroegen. Voor de afvoer van de turf werden aan de noord- en westzijde van de Engbertsdijksvenen kanalen (wijken) gegraven. Verveners uit met name Drenthe haalden met de hand en schop de turf uit het veen. Later gebeurde dat ook machinaal, waardoor diepe veenputten ontstonden. Tot 1970 is het afgraven

van het veen nog doorgedaan, op het laatst vooral voor turfstrooisel. Staatsbosbeheer was ondertussen al bijna twintig jaar bezig om grond op te kopen om zo het terrein met zijn bijzondere natuur veilig te stellen. Uiteindelijk heeft de natuurorganisatie zo'n 1.000 hectare in handen gekregen. Een gebied dat een schat aan unieke natuur herbergt. Boer Engberts had het zich nooit kunnen voorstellen, maar na monniken, turf, boeren en boekweit is de natuur met zijn levend hoogveen het nieuwe kloppende hart voor de Engbertsdijksvenen.

Joodse werkkampen

Een zwarte bladzijde in de historie van de Engbertsdijksvenen zijn de kampen die zich voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog in Kloosterhaar en Balderhaar bevonden. Aanvankelijk (vanaf 1938) waren het barakken voor werklozen die te werk werden gesteld bij de ontginning van woeste grond. In juli 1942 werd het kamp ontruimd om plaats te bieden aan 180 joden uit voornamelijk Groningen. Zij moesten voor de Heidemij eveneens aan de slag met ontginning. Onder het mom van gezinshereniging werden de mannen op 2 en 3 oktober uit het kamp gehaald voor een treinreis naar kamp Westerbork. Van daaruit ging het grootste deel van de gezinnen uiteindelijk de dood tegemoet in de concentratiekampen van de Duitse bezetters.

De barakken in Kloosterhaar en Balderhaar kregen nieuwe bewoners, gezinnen uit het westen van wie het huis werd opgeëist voor de bouw van de Atlantik verdedigingswal. Na de oorlog is het kamp in Kloosterhaar in 1949 afgebroken en in Balderhaar in 1953. Twee monumenten herinneren aan deze kampen.

In de Expositieboerderij in Kloosterhaar heeft amateur-historicus Freddie Ekkel een tentoonstellingsruimte ingericht, die een beeld geeft van beide kampen.

Naobers route

In en rond het veen (20 kilometer)

Verken de Engbertsdijksvenen en de omliggende dorpen op de fiets. Een tocht van circa 20 kilometer door Kloosterhaar, Langeveen, de Paterswal en Sibculo met aan het eind een wandeling door het natuurgebied. De route gaat voor een klein stukje over Duits grondgebied.

Zo op het oog ziet de **protestantse kerk** in Kloosterhaar er oud uit, maar dat is niet het geval. Hij dateert van 1950. De Almelose architect Jan Jans ontwierp de kerk met oog voor de Twentse historie en landelijke bouwkunst. De bakstenen toren is fors en doet aan een romaanse kerk denken. In de volksmond wordt de Frederikskerk dan ook wel aangeduid als de 'Dom in het Veen'.

1

Dankzij de Calduran kalkzandsteenfabriek kan het Dorpsarchief Kloosterhaar beschikken over de **Expositieboerderij** aan de Verlengde Broekdijk. Amateur- historicus Freddie Ekkel richt hier verschillende tentoonstellingen in, die de geschiedenis van het dorp vertellen: van een authentiek winkeltje tot een leslokaal. De boerderij is alleen op de tweede zondag van de maand en op afspraak geopend. www.dorpsarchiefkloosterhaar.com

2

Het **Veenmuseum** Vriezenveen- seveld aan de Paterswal biedt een kijkje in de wereld van de ver- veners die tussen 1850 en 1950 het veen afgroeven en er turf van maakten. Voor de bezoekers rijdt een treintje rond, dat vroeger bij de vervening werd gebruikt. Het rijdt langs veenhutten en een Vrie- zenveense boerderij van vroeger en passeert ook een winkeltje plus café uit die tijd. www.veenmuseum.nl

3

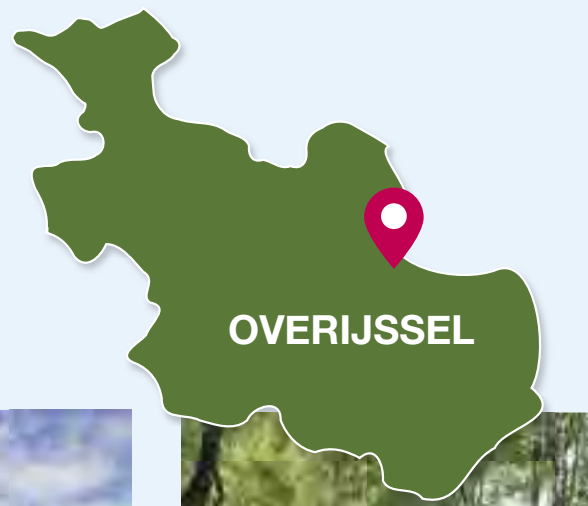
De **kloosterput** in Sibculo herinnert aan het klooster Galilea Major dat de mon- niken in de middeleeuwen bouwden. Van hieruit beheerden zij de hele streek. Ludwig van Heek was geboeid door die historie en liet in 1928 de fundamenten opgraven. Ook liet hij uit Bentheimer steen een put nabouwen die hij in Brixen in Tirol had gezien. De put raakte later in verval, maar is gerestaureerd. www.kloostersibculo.nl

4

Vanaf de parkeerplaats voert een wandelpad naar het kantoor van Staatsbosbeheer in de Engbertsdijksvenen. Van daaruit het paarse wandelpad (de Heideroute) kiezen en doorlopen het natuurgebied in naar **vogelkijkhut de Plus**, met aan de rechterhand, achter de wal, het unieke stuk levend hoogveen. Het paarse wandelpad loopt langs dit hoogveen en vervolgens langs de heidevelden. Het is 4,2 kilometer lang.

5

OVERIJSEL

Kijk voor deze routebeschrijving op www.naober.nl/engbertsdijksvenen

Staverden

Staverden is het kleinste stadje van Nederland. Sterker nog: van de héle Benelux. Een burgemeester of een gemeenteraad heeft het nooit gehad, wel een kasteelheer. Hij bestierde ooit het stadje dat als een groene oase is op de Veluwe.

Boomtakken grijpen in het bevroren water van de Staverdense Beek. Zo symboliseren zij mooi de twee belangrijkste elementen die het gezicht van Staverden bepalen.

De tuinmanswoning op het landgoed is een van de vele karakteristieke gebouwen die het 'stadje' kent naast nog eens veertien boerderijen.

Staverden heeft veel schoons te bieden: bos, beken, hei, bloemrijke graslanden, een prachtig wit landhuis, monumentale gebouwen en als toef op de taart 30 parmantige, witte pauwen. Wat een rust gaat er van dat ensemble uit.

Omgeven door groen

Staverden met z'n 80 inwoners valt niet te missen. Wie van Harderwijk naar Apeldoorn rijdt ziet ineens loofbomen opdoemen met prachtig groen blad eraan en, in de winter, kale takken. Dat is raar midden op de Veluwe, met zijn zand, heidevelden en naaldbomen. Tussen de loofbomen gaat het landhuis – kasteel zeggen ze in Staverden – met zijn bijgebouwen en fraaie tuin schuil. Ook de boerderijen, woningen en andere gebouwen zijn omgeven door het groen van beuken, eiken en weilanden.

Het geheim van Staverden

Patrick Smits hobbelt met zijn auto door het 748 hectare grote gebied. De beheerder van Geldersch Landschap & Kasteelen wijst op pitrus en riet, waterrijke planten die de bezoeker niet zo gauw verwacht in dit gebied. Ze horen in een natte omgeving thuis, net als bloemrijke graslanden waar ook orchideeën bloeien. Dat natte is nou precies het geheim van Staverden. Het stadje ligt in een beekvallei, tussen twee stuwwallen in. Hier stroomt vanaf Uddel de Staverdense beek. Die loopt door tot voorbij Hierden en

mondte daar uit in het Veluwemeer. Al met al 23 kilometer lang. Gevoed door kwelwater uit het Uddelermeer en Bleekemeer en door regenwater. Een leemlaag voorkomt dat het water wegsijpelt. De beek kronkelt door het stadje. In het midden is het watertje gesplitst om een watermolen van water te voorzien. Aan de andere kant loopt hij rond het kasteel. Daarna komen de twee beken weer samen. Feitelijk is het stukje naar de watermolen – de Molenbeek – gegraven en 'opgeleid' (hij loopt hoger dan de andere beek, red.) en is het andere deel de oorspronkelijke beek.

Zwembad met prinsessen

Dichtbij is ook nog een wateropslag: de weijerd. Die moest ervoor zorgen dat er altijd voldoende water was voor de molen en voor de grachten. Dat laatste is van groot belang voor het kasteel, want dat staat op houten palen. Als die lange tijd droog komen te staan, rotten ze en verzakt de boel. In die weijerd heeft een van de laatste particuliere eigenaren een natuurzwembad gemaakt. Heel af en toe kwamen ook de burens van paleis Het Loo, de prinsessen Beatrix en Irene, er zwemmen.

Romeins kamp

Aan de beek heeft Staverden haar bestaan te danken. Er zat een doorwaadbare plaats in, een voorde, die het mogelijk maakte om het water over te steken. Al in de prehistorie, zo'n 4.000 jaar geleden, streken de eerste

bewoners hier neer. Verschillende grafheuvels herinneren aan dat gegeven. Ook de Romeinen lieten hun oog op de strategisch belangrijke plek vallen. Vlakbij, op de Ermelose heide, bouwden ze een 'marskamp' op. In die tijd (en in de middeleeuwen) was de beek veel breder en dieper dan nu. Strategisch heel belangrijk. Het water was toen ook

“ Af en toe kwamen ook de burens, prinses Beatrix en Irene, er zwemmen. ”

een belangrijke transportverbinding voor het ijzer dat op de Veluwe werd gedolven en verwerkt. Later bestond de vracht uit schapenwol. Om dat allemaal te beschermen ontstond rond 900 een eenvoudige burcht bij de doorwaadbare plaats. Die burcht werd later uitgebouwd.

Reinald de Strijdbare

Rond 1300 volgde de verbouwing tot kasteel, waar Reinald 1, graaf van Gelre (1255-1326), de scepter zwaaide. Met slimme huwelijken en erfenissen werd Reinald de Strijdbare, zoals hij ook werd genoemd, een invloedrijk

man, die ook delen van Limburg tot zijn bezit maakte. Vandaar dat een van de vier Gelderse kwartieren (Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Roermond) in Limburg lag. Reinald was ook de man, aan wie de traditie van de witte pauwen (zie kader) te danken is. Er is een schilderij bekend, waarop hij met twee pauwenveren staat. Het teken van overgave na een verloren veldslag bij het Duitse Worringen. Hij

De dolende zwarte vrouw

Er waart een geest rond in Staverden. Het is de dolende jonkvrouw Leonora van Barchem. Zij huilt van liefdesverdriet om de dood van haar geliefde Herman, met wie ze op kasteel De Wildenborch in Vorden woonde. Door met hem te trouwen verbrak Leonora een belofte aan haar moeder om met ene Zweder van Wisch in het huwelijk te treden. Deze Zweder vermoordde Herman, maar kreeg daarmee niet zijn gewenste bruid in handen. Zij vluchtte naar haar stiefmoeder op kasteel Staverden, waar ze in 1353 van verdriet stierf. Als 'zwarte vrouw van Staverden' doolt zij rond. Een gedenksteen, Leonora's Poll, op een eilandje in de Molenbeek, houdt de herinnering aan haar levend.

De veren van de pauw

Witte pauwen zijn het symbool van Staverden. Het is een prachtig gezicht als de hanen hun waaijer van veren opzetten.

Elk jaar krijgt de Commissaris van de Koning in Gelderland witte pauwenveren die het hele jaar een grote vaas in het provinciehuis sieren. Deze traditie grijpt terug op de leenheren die van de Hertog van Gelre op de 'hof' Staverden mochten verblijven. Zij moesten als symbool van trouw witte pauwenveren leveren voor de helm van de hertog. Die gebruikte de veren als embleem. Dat gaf de hertog welhaast koninklijke allure. Sinds 1400 gebeurde dat, waarbij de leenheren graaf Reinald volgden, die bij verlies van een veldslag de overwinnaars pauwenveren aanbood. Tot 1795 bleef het aanbieden in gebruik. Ruim honderd jaar later werd het door de toenmalige eigenaar van Staverden in ere hersteld.

kreeg het voor elkaar dat Staverden in 1299 stadsrechten van de Duitse keizer kreeg, maar Reinald deed er vrijwel niks mee. Het stadje met zijn kasteel, bos en boerderijen leidde zo een eigen leven. Zijn kasteel kwam later in handen van de Hertogen van Gelre die het als jachtslot gebruikten. Het werd verschillende keren herbouwd tot uiteindelijk een fraai landhuis tot stand kwam, dat rustte op de fundamenten van het oude kasteel.

Bouwlustige ex-burgemeester

De oud-burgemeester van Rotterdam, Frederik Bernhard s'Jacob bouwde in 1905 het landhuis opnieuw op. Hij vergrootte het met twee torens met trapgevels. Daarmee kreeg Staverden de aanblik van nu. Hij was ook de man van ontginningen en uitbreiding van het landgoed. s' Jacob was sowieso bouwlustig. Voor zijn zoon Herman Theodoor liet hij in Noorse stijl de prachtige villa De Witte Pauwen neerzetten. Hij bouwde eveneens een jachthuis en de naar hem genoemde Frederik Bernhardhoeve. Dat was een modelboerderij waar de overige pachters konden zien hoe ze op 'moderne wijze' konden boeren. Het is een van de vier actieve melkveebedrijven die het landgoed nog telt.

Mede-oprichter GLK

Het kasteelachtige landhuis met tal van Jugendstilelementen en glas-in-lood is niet voor het publiek toegankelijk. Vroeger, toen het nog een tijd diende als hotel, was dat anders. Nu staat het leeg en is het te huur. Het is

Het witte landhuis - kasteel zeggen ze in Staverden - is in 1906 vergroot met twee torens met trapgevels. Er zijn veel Jugendstilelementen in het kasteel opgenomen. Het staat nu leeg, is niet toegankelijk en is te huur.

samen met het landgoed in bezit van Geldersch Landschap & Kasteelen (GLK). Niet zo verwonderlijk, wetende dat Herman Theodoor s'Jacobs, zoon van de vroegere burgemeester, 90 jaar geleden een van de oprichters van deze landschaps- en erfgoedorganisatie was. Zijn erfgenamen droegen in 1963 het landgoed aan GLK over. Ze bestempelt Staverden als een van de mooiste wandelgebieden van Gelderland.

Franse en Engelse tuin

Het kasteel mag momenteel gesloten zijn, dat geldt niet voor de tuin, een sieraad op zich met al zijn beelden. Een combinatie van zeventiende-eeuwse, symmetrische Franse stijl en de Engelse landschapsstijl met kronkelende paden, waterpartijen en elementen als een ijskelder (nu een overwinteringsverblijf voor diverse soorten vleermuizen). De beroemde tuinarchitect P.H. Watzte voorzag de tuin in 1907 van een doolhof met beukenhagen. Even verderop ligt het verblijf van de pauwen.

Rust voor de dieren

Patrick Smits wijst tijdens de rondrit op het samenspel tussen boeren en natuurbeheerders. Een fraai voorbeeld is een deel van het bos waarin herten, dassen, reeën en ander wild met rust worden gelaten. Daar schuilen en vreten ze. Aangrenzend aan het bos liggen weilanden waar de dieren ook kunnen grazen. Zo laten ze andere delen van het landgoed met rust. Het bos telt tal van wandelpaden

met geregeld een verrassend element: beekjes, greppels, oude beuken en eiken, fraaie gebouwen, bloemrijke graslanden, riet en moeras zelfs.

De droom van Reinald

Goed dat de plannen van graaf Reinald hier nooit hun beslag hebben gekregen. Hij droomde er namelijk van om Staverden uit te bouwen tot een flinke stad. Het is bij een droom gebleven. Staverden. Een stad die geen stad is, maar die is uitgegroeid tot een groene oase op de Veluwe.

ErOpUit

Veertien oude boerderijen in Staverden zijn in gebruik als woning, met daarbij een heel bijzondere. Boerderij Kerkzicht waar de dames van Wilgenburg een winkeltje hebben. Helemaal in oude stijl. Af en toe is het winkeltje voor het publiek geopend. Het is een van de vriendelijke bouwsels die Staverden kenmerken. Zo is er ook een fraaie duiventil bij de entree van het landgoed en bierbrouwerij de Uddelaer in het koetshuis. De oranjerie is in gebruik als brasserie.

Naobers route

In en rond het veen (20 kilometer)

Verken de Engbertsdijksvenen en de omliggende dorpen op de fiets. Een tocht van circa 20 kilometer door Kloosterhaar, Langeveen, de Paterswal en Sibculo met aan het eind een wandeling door het natuurgebied. De route gaat voor een klein stukje over Duits grondgebied.

Zo op het oog ziet de **protestantse kerk** in Kloosterhaar er oud uit, maar dat is niet het geval. Hij dateert van 1950. De Almelose architect Jan Jans ontwierp de kerk met oog voor de Twentse historie en landelijke bouwkunst. De bakstenen toren is fors en doet aan een romaanse kerk denken. In de volksmond wordt de Frederikskerk dan ook wel aangeduid als de 'Dom in het Veen'.

1

Dankzij de Calduran kalkzandsteenfabriek kan het Dorpsarchief Kloosterhaar beschikken over de **Expositieboerderij** aan de Verlengde Broekdijk. Amateur- historicus Freddie Ekkel richt hier verschillende tentoonstellingen in, die de geschiedenis van het dorp vertellen: van een authentiek winkeltje tot een leslokaal. De boerderij is alleen op de tweede zondag van de maand en op afspraak geopend. www.dorpsarchiefkloosterhaar.com

2

Het **Veenmuseum** Vriezenveen- seveld aan de Paterswal biedt een kijkje in de wereld van de ver- veners die tussen 1850 en 1950 het veen afgroeven en er turf van maakten. Voor de bezoekers rijdt een treintje rond, dat vroeger bij de vervening werd gebruikt. Het rijdt langs veenhutten en een Vrie- zenveense boerderij van vroeger en passeert ook een winkeltje plus café uit die tijd. www.veenmuseum.nl

3

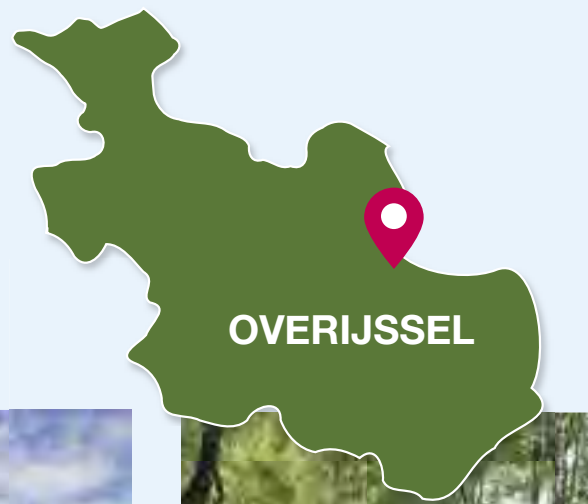
De **kloosterput** in Sibculo herinnert aan het klooster Galilea Major dat de mon- niken in de middeleeuwen bouwden. Van hieruit beheerden zij de hele streek. Ludwig van Heek was geboeid door die historie en liet in 1928 de fundamenten opgraven. Ook liet hij uit Bentheimer steen een put nabouwen die hij in Brixen in Tirol had gezien. De put raakte later in verval, maar is gerestaureerd. www.kloostersibculo.nl

4

Vanaf de parkeerplaats voert een wandelpad naar het kantoor van Staatsbosbeheer in de Engbertsdijksvenen. Van daaruit het paarse wandelpad (de Heideroute) kiezen en doorlopen het natuurgebied in naar **vogelkijkhut de Plus**, met aan de rechterhand, achter de wal, het unieke stuk levend hoogveen. Het paarse wandelpad loopt langs dit hoogveen en vervolgens langs de heidevelden. Het is 4,2 kilometer lang.

5

OVERIJSEL

Kijk voor deze routebeschrijving op www.naober.nl/engbertsdijksvenen